Tartalom

XLVI. ÉVFOLYAM, 2. SZÁM

1992. FEBRUÁR

LÁSZLÓFFY ALADÁR: Babilon vizei; Fájok, mint élő barométer 3

BÁRDOS B. ARTHUR: Impromptu; Virágzó dráma; Nyári levlapok; Kínai cirkusz; Happy end 4

BESZÉDES ISTVÁN: Előtt a másnap; Telik a kikötő; Ér este, táj 8

Kortudat, irodalom, dialógushiány (Sándor Ivánnal beszélget Füzi László) 11

BEKE GYÖRGY: Földek sorsa Erdélyben II. 22

TANDORI DEZSŐ: Már a hajnalcsillag int, ahhoz is csak; Igen, most tegnap éreztem először életem- 37

KÁLNAY ADÉL: Szindbád ismét elindul; Egyedül 41

Boltívek teherbírása (Beke Györggyel beszélget Tóbiás Áron) 47

SÁRÁNDI JÓZSEF: Gyónás helyett; Ezredforduló; A mester és remeke; Hasonlat; Kugli 54

GÉCZI JÁNOS: [a háromezerévnyi galagonya] (balácavers) 56

HUSZÁR SÁNDOR: Feljegyzések a Phönix madárról, amely egész új és egész öreg (Naplólapok) 59

FUNK MIKLÓS: Találkozások Tatay Sándorral 71

TANULMÁNY

VEKERDI LÁSZLÓ: Küldetéstudat, kötelességtudat (Gondolatok Nemeskürty István: A bibliai örökség c. könyvéről) 73

ERDŐDY EDIT: A perem-lét regényei (Az ötvenes évek Mándyja) 80

MŰVÉSZET

BANNER ZOLTÁN: Hogy látva lássanak 91

SZUROMI PÁL: A gyökérlét mítosza (Kalmárné Horóczi Margit: Ünnep) 93

Szerkesztői asztal ..... a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

DIÓSZEGI BALÁZS rajzai a 10. és 21. oldalon

TARDI SÁNDOR metszete a 40. oldalon

KALMÁRNÉ HORÓCZI MARGIT festményei a 90. oldalon és a műmellékleteken

LÁSZLÓFFY ALADÁR

Babilon vizei

Volt egyszer, hol nem volt egy régi reggel,
az óra is úgy tudta: az a most!
Szekerek birkóztak a Palaheggyel,
pálinka fűtötte a fuvarost.

Egyszerű volt még minden, mint a pára,
mely lópofán és emberen kitört.
A fogadónál varjú szállt a fára,
cserépkancsóból vedelték a sört.

Nagytata ott volt már: mint apró gyermek
a cserge alatt almapirosan
bámulta, hogy a porban hogy sepernek,
hogy fürdenek a tyúkok boldogan.

S még semmi volt a Doberdói fennsík,
úgy énekelt az olasz hevület,
nem tudta, hogy majd újságok jelentik
egy veszteséglistán a nevüket.

Mert Európa még csak két galamb volt,
ki csőrét összefenve repdesett,
mielőtt Blériot madara landolt
a szépen szántott kultúrtáj felett.

Azóta folyton szántanak a tankok
s aknák pofozzák fel a tornyokat,
hogy fogsoruk mutatják a harangok
s mint lókoponyák szegik az utat.

A TIR-kocsik ma Babilonba járnak,
mint nemrég Párizsba a Tigrisek;
mérföldes csizma kellett a világnak
s mérföldes izmok, érdekek, szívek.

A kicsi semmi nagy Semmibe tágul
és cola-kézigránát szeli át . . .
Fogadjátok hát ezt is el világul,
fészekben ringó boldog unokák.

Fájok, mint élő barométer

Kétfelől fellegek lobognak,
össze fognak csapni szél a széllel,
reumafrontpaták dobognak
mindent eltipró szenvedéllyel.

Pedig a ciklon szeme rajtuk,
mégis mint vásott földi kölykök
civakodnak az égi hajdúk:
melyik hányezerévet töltött

e táj felett, kié a késő,
utolsó villámlás hatalma,
s elesnek anélkül, hogy végső
sebébe bárki belehalna.

Élő szelek, mint régi lelkek,
akik a vérben, ízületben
laknak s vitatják földi telkek
feletti joguk rendületlen,

vitatják: hol nagyobb az érdem,
amitől csillagokat látok,
nekem nyilallik fel a térdem,
belőlem szakad ki az átok.

Fájok, mint élő barométer.
Testem-lelkem határát sértik,
ha föld a színhely, ha az éter,
akik csak ezt a harcot értik.

BÁRDOS B. ARTHUR

Impromptu

Kitavaszodik tétovázva,
pattanásos szelecskék cibálnak fülön,
suttyomban belefújják a parázna,
kamasz viccek, sikamlós semmiségek
csiklandó hímporát
s még egy lesántult vigyorra
sem botladoznak
szemem sarkában a kényes szarkalábak.

1984. május 7.

Virágzó dráma

Japán cseresznyefa . . . fejebúbjáig virágban . . .
rózsaszínbe oldott . . . lila habú tajték . . . ringat
reggelente . . . behabar a csendbe . . . kacérul
üzen a . . . csupasz kékre kitakart ég . . . frivol
májusának . . . szirmát ejti valahányszor . . .
lábujjhegyen táncol . . . pazarolva jajgat . . .
panaszolgat fűnek-fának . . . nincs — nem lesz gyümölcse . . .
sorsától menekvő . . . l'art pour l'art
varázsa meddő . . . másfajtájúak közt árva . . .
szemérmetlenül kitárva áll a csapodár fa . . .
kivirágzik minden évben . . . s mégis
némán kiabálva . . . komorul a földbe . . .
gyökeret szorít ökölbe . . .: cseresznyétlen mindörökre!

1990. március 10.

Nyári levlapok

1. *Csak röviden. Ha van kevéske*
időm — semmiképp tiétek.
Tervszerűen lekésve
találkáink . . . balhé-tett-
színhelyeiről, krikszkrakszolom
e szinkópás szöveget
szabványosított levlapokon,
ti nyaraló,
napbarnította évek!

2. *Most elszakadok*
minden köteléktől,
mi hozzátok köt és feszélyez.
Észre sem veszitek,
hogy mondandóm nem csupán légből
kapott híresztelés: ez
napi témám, hasonló
a szuvasfog-mosáshoz
vagy a fojtott, ideg-
ölő tépelődéshez
álmatlan éjszakákon.

Elnézést kérek ákombákom
betűimért . . .

Az óvatosan kibomló
sorok hurkaiból
kikászálódva, ím,
(ettől korom ősze sem kímélt)
devalválódó emlékeim
csecsebecséivel
zárom a boltot,
akár egy zálogházi becsűs.

3. *Nincs többé ügyfelem,*
aki az utcákon vélt jussát
követelve tüntet
s dadogva rozsdásodik el
a lelkiismeretünk luxusát
felőrlő taposómalom...
Megszűnőben a Nagybetűs,
közkívánatra összehordott
nemzetközi fogalomzavar:
csődbe csusszan az Eszme-, Cél-,
és Dogma-ügyvitel —
fejebúbjáig dagad a szar.

4. *Ad acta. Veletek élni: vétek.*
Árnyékom nőttön nő. Levlapjaim
aljára már épen alig férek...
Percegő toll — fékezz meg, szólj rám!

Az idő is szűk marokkal mér.

Éjek nyirkos köldökzsinórján
csüng a magzat: ígéretes hajnal.
Harapjam át porcelánfehér
koronákkal álcázott fogammal?

5. *Elszakadok... szabad vagyok, szabad!...*
szétszaggatott hajszálerekkel,
mint sorvégtől a csorba rím.
Statisztikámban száraz adat:
mikroszkopikus mozzanat.

El, messze, el. Kié a vétek?

Elszakítok minden köteléket,
ti napbarnított, iszonyú nyarak
tepsijében rotyogó évek,
odakozmált hőhéraim!

1991. augusztus 4.

Kínai cirkusz

Hopplá hopp! Virgonc akrobata ó!
Bűvös bukfenceire bontható!

Parádézik légvárak végső
lépcsőfokain:
remegő csigalépcső —
s olyan könnyedén ér földet,
mint lábujjhegyére
a tollpihe.

Akrobata ó!
Tapsot arató!

Kétvállra fekteti az est
egyensúly-buktatóit
és fejest ugrik egyenest
a félelmetes levegő
trambulinjáról a mélybe . . .
Mosolygó srác: szívós inak
mesteri szövevénye —
suhanása cizellált erő.
Holdkerek arc — fogainak
gyöngysora homályos kupola
ponyvaegén sziporkáz elő.

Akrobata ó!
Száll! Szó, ami szó!

Fölfüggeszti súlyát a test:
lendülő arabeszkje
a perc varázslatáért esd
tökéletest keresve
ingó mélypont magaslatán,
hogy halkléptű pillanatok múlva
egy szédületes piruett
szoros hurkából kiszabadulva,
láthassad — mindenek felett
most *a valóság a látszat.*

Akrobata ó!
Szemkáprázta tó!

Talán egyszer helyette is szállhat
trapéznyújtón a költő,
midőn csillár-csillagokig lázad . . .
Késő: hanyagul zsebre rak
elhasznált belépőjegyként e

szenzációéhes század
s ha végül darabokra tépne,
csupán a körülmények vétke —
kint pléhpofájú kosarak
már áhítoznak a szemétre.

Aprópénzre váltott csoda
porondján reng a hahota,
bárha így zengene kusza
életed magáncirkusza!

Szélhámoskodsz? Ősz akrobata ó!
Salto mortale: földbe korhadó.

1991. október 20.

Happy end

Összes ablakaim tágra nyitottam,
számodra nyíltak csupán.
Sorra bekukkantottál: immár csupaszon
szégyenkezem előtted.
Egy életen át remélhettem titokban,
megóv költői csuhám...
s most túllépve házam halk küszöbén, azon-
nyomban orvul lelőttek!

BESZÉDES ISTVÁN

Előtt a másnap

Szakad rám éjszakás eső, rám tapad a szövet, a szőr, a fegyver hátamon és érzékeim december lökdösi nyirkos tömegsírjába be. Annyiszor fekszem be alátemperten, annyi a testem lenn, ahány öröm volt, amennyi ölelés, ahányszor életben hevert dögöm. Az eres nyár, mit várhatok ha fölvesz; tudom, hiába rázom le a földet a felpuhult kertben feltámadásnap: elosztja testem, a csontom-húsom, már Húsvét előtt a másnap.

Telik a kikötő

Özönlenek le rejtekhelyemre:
váratlan, mi iménti még fenn
futott, a sztráda, erdőmben zúg
fel aztán, nemsokára, s a gyors
suhan itt, gőggel töltése élén,
kinyúlok, kaszáló árnyaik elér-
ném, leejtem könyvemet, szombat-
-vasárnapom oda, bognár húz föld-
színre pántot, a kereknyomra a
fű, küllőre virág bólogat,
illeszt a bárd mellé fejet,
amíg csak kanyarog menet barlan-
gos kék acélanyába, ismétlem
untalan — hiába — hibám: adom
át a ritmusnak szobám, fellélegezhessen terem. Orrok, berontók, szájak, bársonylégpárnapuhák, a szem gömb, karok csapnak föl, a hajkóc maga száll, a meghitt szögölből köztemető vál: az iparos halál — és még mielőtt lejár — egy angyalt épp, hogy a tetőről levet, hiszen még, lám maga is gyerek, úgy leheli ki lelkét közben, hogy nevet, s telik a kikötő úszó lombbal, kémények dőlnek be, — gond a gonddal — gyógyul a kráterem, kisimul a terep.

Ér este, táj

Lassan be kell, hogy lássam
— lépdelve réti földeken —,
elnyúlik örökre a perc, a váratlan, a csapda; — a parcellázás
öltetett csíkos trikót a rögre;
tövis tenyész, a görcs terem:
szorítja keretbe a vattakerteket a vaskaró — jön megtorpanás: a régről jól ismert
helyet is háló védi, őrt áll
hazám: az otthonom eladta.

Hányan is vagyunk kívüle
— üzetve bltártól szabádba —,
hányan maradnánk meg alatta
— akár a görgő sün, a labda —,
mikor a völgyperem pereg: a-
hányan, annyian sereg, a halmok
állomásain földet ér este tájt
a sín, ma ismét jött, az utolsó
vonat elviszi éjszakánk a hadba
— felülnek párban állatok, fű-
nek és fának, felszáll magva —,
minden rokonnal, kopár rögön,
ezt írtam végleg itt ragadva.

DIÓSZEGI BALÁZS RAJZA

Kortudat, irodalom, dialógushiány

SÁNDOR IVÁNNAL BESZÉLGET FÜZI LÁSZLÓ

Kedves Iván! Az irodalomról, a mai magyar irodalomról, az irodalom helyzetéről, intézményrendszerének működéséről szeretnék szót váltani veled. Manapság sokan meglepődhetnek a témaválasztáson, hiszen újabban nem divat irodalomról, kultúráról beszélni. „... óvatosságunkban, mi értelmiségiek, aligalig beszélgetünk könyvekről, tehát magunkról" — olvasom Lengyel László könyvében. „Nincs ennek itt az ideje, az élményeket, a divatot heti- és napilapok hírei, kommentárjai adják" — teszi hozzá. S ha nem is a divat vezet bennünket, mégiscsak meg kell kérdeznem, mit jelent számodra az irodalom, s a mostani hangzavarban látod-e még értelmét a dialógusnak?

— Jó, hogy így kérdezed: *számomra.* Az irodalomról, az életről beszélve a közgondolkozás jó ideje látszatstruktúrákat fogad el a mű, a valódi létmozzanat helyett. Újra kell indítani az egyéni megközelítéseket, le kell hordani a felgyűlt, az ön- és világismereteket akadályozó törmeléket a személyes, belső helyszínekről. Számomra az irodalom elsősorban azt jelenti, hogy reggel leülök az asztalomhoz. Ez a hét öt-hat napján így van, és tulajdonképpen azt szeretném, hogyha mindig így lehetne. A munka persze jegyzetelést is jelent, belső csendet biztosító „holt időt" is, rengeteg húzást, javítást, papírkosár-kontaktust, pályatársak új munkáinak olvasását, rokon-univerzumok belső feszültségei feletti töprengést, aztán tanuló-újraolvasást (Marcus Aurelius, Goethe, Broch, Canetti, Beckett). Bennem, azt hiszem, elég erős a jelenlét-érzékenység, és ez olvasás közben is aktivizálódik — s a múlt iránti tudati érzékenység is, a kettő együtt előnyös türelmetlenséget katalizál, örökös megértési-utánajárási kényszert. Néha elfog a vágy, hogy megnézzem, milyen volt régen egy-egy korszak saját korérzékenysége, saját kortudata, mit lehet okulni a gondolkodás, a művészet históriai szinkronitásának változataiból. Hát ezt mondhatom a kérdésedre: számomra ez mind *így együtt,* elválaszthatatlanul az irodalom, hullámzó, néha alig elviselhető feszültségekkel, mint működő, telített organikusság.

Lengyel Lacit becsülöm, amit tőle idéztél, az hitelesen kifejezi az alkotó értelmiség mai helyzetét, közérzetét. A közélet — sajnos néhány bajkeverő és klikkszervező jóvoltából az irodalmi élet is — a demagógia és a tehetetlenség közötti sávban szorong. A hiteles visszahúzódik vagy dermedt. Amit Lengyel mond, az ennek a nyomorúságnak a keserű felismeréséből született meg. De azért a társadalmi és az irodalmi vonatkozások nem ugyanazok. Más a közélet, az irodalmi élet légköre, lápvilága, és más az írónak, az autonóm személyiségnek a helyzete, hiszen ő miközben benne van az életricsajban, az egyben anyaga is, amelyből-amelyben a művét megteremti. Azt kérdezed, látom-e — ebben a ricsajban — értelmét a dialógusnak? Akiket becsülök (ez nem zárja ki a vitázó kontaktusokat), azok miközben magukba húzódtak, úgy látom, megrendítő kiszolgáltatottsággal áhítják a dialógust. Végül is a kommunikáció minden kultúra alapfeltétele. A dialógushiány ma a kultúra agonizálásának egyik formája. Lehet, hogy csak a művek váltanak már hitelesen szót egymással. Ez a néma beszédesség a korra vall.

Hozzátenném, hogy miközben ez világszegényedés, végül is nem idegen a kultúra formáinak mozgásától. Ne rémüljünk el a kelleténél jobban korunk mechanizált ricsajától. A nagy művek megelőző korszakokban is inspirálhattak

monológként dialógusokat. A kérdés az, vajon nem tartunk-e afelé a századvég kultúrájában, hogy a mű mint a létsűrítésnek, a világszemlélet konstituálásának magányos reprezentációja sem szólal már meg mások számára, és nem hívja ki azt a dialógust, amely mindeddig a legalapvetőbb kultúramegtartó és formáló tényező volt. Nem zárható ki, hogy teljesen új civilizáció vajúdását éljük át, amelyben mindaz, amiről ezredévek óta úgy vélekedünk, hogy *kultúra*, már valami mást jelent majd és másképpen lesz jelen. Nem tudni, miképpen. Különösen erősen érinti ez a kis nemzetek kultúráját. Ha már itt tartunk, a kérdés azért is a létünkkel függ össze, mert én a magyar kultúrát, az irodalmat, jellegében, monologikusnak tartom. Ez a közismert históriai indítékok és körülményrendszer miatt jól értelmezhető általánosabb mentalitásra is érvényes. A tartós, fontos „pillanatokban" elengedhetetlen dialógusra való képtelenségről talán éppen irodalmunk mondta és mondja el a legmaradandóbbat. Tucatnyi nagyon nagy nevet sorolhatnék, de gondolj csak Katonára, Vörösmartyra, József Attilára, Pilinszkyre. Ebben az értelemben egyszerre gondolok a monologikusságra, mint a párbeszédképtelenséggel, az ön- és világmegértéshiánnyal való megvertségre, és mint az e fölötti keserűség megszólaltatására.

— *„A haza legjobb meghatározása: a könyvtár" — írja Esterházy Péter, s számomra ez azt is jelenti, hogy a népi-történeti sajátosságok leginkább a kultúrában ragadhatók meg. Így van-e ez? S ha igen, miben látod a magyar kultúra sajátosságait? Egyre többet beszélnek a magyar kultúra két ágáról: az egyik a népi-történeti kötöttségeket, a másik a modernséget lenne hivatott képviselni. Leegyszerűsíthető-e erre a kettősségre, mi több, szembeállításra a magyar kultúra története?*

— Igen, ezt én is úgy gondolom, ahogy Te Péter bonmotját érted. Végül is ez a „könyvtár" Zrínyivel, de mondhatjuk, Szent István Intelmeivel kezdődik. Ha az Intelmeket, vagy a Török áfium...-ot előveszed, máris ama sajátosságok körén belül vagy, gazdagíthatod, nyomon követheted, értelmezheted, kitágíthatod. Ez azt is jelenti, hogy sok kitűnő elődünkkel és kortársunkkal ellentétben én nem látom úgy, hogy valamilyen alapvető mentalitásfordulat történt a magyarsággal ezer év alatt. Legalábbis abban az értelemben, oly elementáris hely- és sorsformáló erővel nem, ahogy például Bibó említi az angoloknál a nemzetteremtés, a puritanizmus utáni, a franciáknál a polgárosodás, a felvilágosodás utáni mentalitásfordulatot. Szándékosan loptam ide azt, hogy *mentalitás*, értelmezendő fogalomként. Átfogóbbnak érzem mint általánost és specifikumot annál, amit a „sajátosság" fejez ki.

Ha a kérdésed hatalmas problémakörét próbáljuk megközelíteni, akkor abból indulnék ki, hogy először is nem feltétlenül egyetlen linearitásban fejeződnek ki egy nemzet népi-történeti sajátosságai. A kultúra is, mögötte a nemzeti közösség is polifon jelenség. Azt mondom: Goethe, Wagner, Thomas Mann; azt mondom: Rubljov, Tolsztoj, Bergyajev; ugye, ez bizonyos belső szekvenciák ellenére sem egyszerű linearitás. De vehetünk magyar példát, szándékosan nem neveket mondok, hanem műveket: azt mondom, Lilla-dalok, Bánk bán, Előszó, Pató Pál úr, Az eltévedt lovas, Egyszer jóllakni, Íme, hát megleltem hazámat, Concerto, Apokrif, Saulus. Itt ugye, mintha felfedezhető volna valami mentalitásbeli egyenesvonalúság, míközben a legkülönbözőbb irányzatokat reprezentálják a művek.

A másik közelítési pontom az, hogy bár valóban mindezek leginkább a kultúrában (a könyvtárban) ragadhatóak meg, de ez mégis csak a bázis, amit végtelenül egyszerű megdermeszteni, holttá tenni. És erre nemcsak korszakok, hatalmak, kormányok, politikusok, rendeletek képesek, de mindannyian, mi

magunk is sokféleképpen. Viszont a sajátosság, a mentalitás (miközben persze históriai képződmény) élő dolog. Opálzik a hétköznapok rávetülő szürkeségében, hol ez, hol amaz árnyalat tűnik fel erőteljesebben, jöhet valami ismeretlen szín is, amit vizsgálni kell, átélni, befogadni, szerelmes vagy elutasító kapcsolatot teremteni vele, s csak aztán értelmezni.

Harmadjára úgy közelítenék a kérdésedhez, hogy érdemes tartózkodni a kategorizálástól. Nemcsak azért, mert ama népi-történeti sajátosságok (mentalitásjegyek) közül mindig, minden nemzet természetesen a rá nézve hízelgőkkel operál, s aki nem ezt teszi, azt minimum kétely kíséri, de jobb, ha azt mondom, csendes vagy hangos kiátkozás. Viszont azért is érdemes tartózkodni a merev tipológiáktól, mert figyeld meg, még a legnagyobbak sem voltak képesek az eltalálhatatlant telibe találni. Gondolj Széchenyire, Eötvösre, Babitsra, Némethre, Illyésre. Elvetem, amit a nemzeti mentalitásról mondtak? Egyetértek vele? Ezt vagy azt érezheted, vállalhatod. De közben nem érzed-e azt is, hogy az egész olyan távoli, a legjobbak is kikezdhetőek, vagy kikezdhetetlenségük közben a tévedéseik is áttűnnek és kanonizálódnak?

Két ága a kultúrának? Nem az a baj, hogy nincs több ága? Vajon nem éppen arról van szó, hogy egy nagyrészt (elsősorban a történeti-politikai szférából) rávetített tipológia benyeli azt is, ami próbál ellenállni a kétféleségbe való belemosódásnak? Ez is szervetlenné, felülről meghatározottá merevíti a kultúrát, mint művek, jelenségek, mentalitások sorozatát. A sok egyediség nem önmaga minősége alapján alakít ki kulturális szférát, hanem az határozza meg még az értékrendjét is, hogy milyen szerepet tölthet be (milyen szerepet szánnak neki) egy hierarchikusan, az általad említett „két ág" mentén konstruált kultúraképben.

Hozzá kell tennem ehhez, hogy amiként vannak lelki- és világállapotokat kifejező disszonanciák általában az egyes művekben — s hatásukra a kultúrákban —, amiként vannak gazdag kifejező-megismerő disszonanciák (Bartók), ugyanúgy vannak esztétikán, szellemen, kultúrán túli szférákból eredeztethető egymás ellen fordulások, ütközések, amelyek önvédelmi reflexekként, nyomorúságként „működnek". A mi kultúránkban ez a már sokszor elemzett veszélyérzetből, a hozzá tartozó nyelvi magányból indul. Az is közhely, hogy ez az indítéka azoknak az ellentétpároknak, amelyeket a mai világkultúra nem hogy nem ismer, de nem is ért meg. Persze, hogy a modernitásnak van egy kultúrkorszaka, története, variálódó stíluseszmény-sorozata stb., stb. De az ugye föl sem merül az európai kultúrában, hogy a német, a francia, az angol, az olasz modernitás „nem igazán" német, francia, angol vagy olasz; hogy mondjuk a Bauhaus nem „igazán" német (miközben túl tudott nőni nemzeti funkcióján), vagy az orosz avantgárd nem volt „igazán" orosz, a francia nouveau roman nem „igazán" francia, vagy a lengyel expresszionizmus nem „igazán" lengyel.

A mi veszélyeztetettségérzésünknek egész kultúránk izoláltsága az egyik leképezése, s ahelyett, hogy ezzel foglalkoznánk (illetve nem foglalkoznánk, mert ezzel nincs mit foglalkozni, hiszen az izoláltságkörből csak nagy művekkel lehet kitörni, nem vitákkal-álvitákkal, még inkább marakodással, gyűlölködéssel), nos, a pontos ön- és világértelmezéseket lenne érdemes, mint a stílus és irányzatkérdések *mögött* munkáló lényeget figyelemmel kísérni. Olvasom, hogy Radnóti Sándor a tokaji írótáborban valami olyasmit mondott, hogy nálunk egyaránt (persze más- és másképpen) *bátor* volt a közelmúltig az is, aki a műveknek politikai funkciót tulajdonított, s az is, aki nem kívánt a műveknek ilyen szerepet tulajdonítani. Ez valóban így volt. És mivel, azt hiszem, hiába

reméltük, hogy hatalom és művészet kelet-európaias dilemmáin örökre túl leszünk, azt mondanám, a fenébe mind a kétféle bátorsággal. Nem mércék. Az érték a mérce, abban van egyedül kultúrateremtő hatás.

— *Ez igaz. S az is, hogy a többszólamúság egy kultúra természetes létezési módja. A gond, úgy gondolom, a szembeállítással van...*

— Nem tudom, Te hogy látod, de én azt tapasztalom, hogy a jelentős művészek pokolian unják a szétválasztásokat, a szembeállításokat, a szekunderek viszont boldogok, ha irányzatviták ürügyén ölre mehetnek. „A szürkék hegedősei..." Én is tapasztaltam, amiről Márai egy naplórészletében olyan egyszerűen és világosan ír: az európai kultúrán nevelkedettek számára az, amit mi kultúránk „két ágán" látunk, *együtt* jobban hasonlít a Kalevalára, mint az európai művészet teljesítményeire. S bár ez értékminősítésként igazán nem rossz (mármint a Kalevala), de elszomorítóan megvilágít valamit, amit mi alig-alig értünk. Persze miként egy kultúra nem lehet idegen a talajától, nem lehet annak a közösségnek a fájdalmas (mert történeti) megosztottságától, a benne működő dinamizmusok neurotikus fáziskülönbségeitől sem idegen, amelyből kinő. Nincs például olyan, hogy konzervatív mentalitás és önismerő-világismerő kultúra; vagy nincs olyan, hogy zárt, befelé néző kultúra és nyitott közfelfogású társadalom. Illetve lehet, de ebbe hol az egyik, hol a másik, hol mind a kettő belerokkan. Ma az volna a legfontosabb, hogy a történeti diszkrepancia mint kultúrateremtő, vagyis felismertető-gazdagító disszonancia nyerjen formát. Ne engedjük a mai politikai küzdelmek roncsoló megoldásait érvényesülni. És lássuk be: a kor kultúrájának jelene és jövője szempontjából a kultúra „két ágának" szegényes ellentétei csak eltakarják az egész európai kultúrát megosztó igazi ellentétet: mi vár ránk, a teljes konzumálódás, vagy azért megőrizhetőek a létet faggató kultúra szigetei.

— *A múlt, még mindig a múlt, abból is a közelmúlt. Ismerjük jól a hátunk mögött hagyott korszak, a kádári időszak irodalmát és az irodalom megrendszabályozását, mégis egyre gyakrabban kérdezik, adott-e történelmi leckét ennek az időszaknak az irodalma az olvasóknak. Másképpen fogalmazva: irodalmunk hagyott-e hű képet az elmúlt húsz-huszonöt-harminc évről az utókornak, vagy adós maradt a lényeges események és jellegzetességek megörökítésével? Egyáltalán, milyennek látod a korábrázoló irodalom esélyeit, lehetőségeit?*

— Mondhatnám, hogy a politikai ellenállás áldozatos és egészen szűk értelmiségi köreit leszámítva egyedül a magyar irodalom és a magyar film adott leckét. Ez azért vitakérdés, mert egyrészt feledékenyek vagyunk, másrészt a paternalista állam cenzúrája belső cenzúrához is vezetett, főképpen azonban azért, mert az erős szociográfia végzett el sok mindent a „rajzos" korábrázolásból. Igaz, a nagy kataklizmák eseménysorai, a tiszta, közvetlen rámutatások alig-alig jelentek meg, ám megjelent a kor-, a lélek- és mentalitásrajzban, a lét- és világszemléletek alapján kialakított újabb poétikák esztétikai rendjében; megjelent nagy életművekben, nagy művekben a korszak lelkisége, a leépüléssorozat, az újabb nemzedékek egyre elsivárosodóbb életterepe. Ottlik regénye például a húszas években játszódik, mégis századközépi regény is, és századvégi regény is.

Nem mond ennek ellent, hogy a külső-belső cenzúrák megszűntével, valamint a nagy irodalomhoz elengedhetetlen „rálátási idő" beérésével van remény arra, hogy új művek születnek meg átfogó korszakábrázolásokkal. Közhely, hogy a Háború és békéhez is körülbelül ennyi idő kellett. De ne hagyjuk em-

lítés és töprengés nélkül azt sem: a magyar irodalom egyik sajátossága, hogy vagy a jókaisan anekdotikus, vagy a móriczian historizáló változatban örökíti meg a háborúkat, a kataklizmákat. Kérdés: miért van ez így? Ez nagy és sokfelé mutató kérdés. Röviden csak annyit mondanék, hogy ez a jelenség mint kultúraformáló tényező az andalító, kivárásos, az élőt tablóvá merevítő, felejtőönvigasztaló mentalitásjegyeket erősíti fel. Ezzel szemben *is* játszódott le a hetvenes-nyolcvanas évek prózájának fordulata.

De nem lennék őszinte, ha nem arra futtatnám ki ezt a gondolatsort, hogy A Mester és Margaritánk bizony nem íródott meg. Bulgakov regényét nemcsak azért érzem fontosnak, mert nincs nagyobb példám a század egyik szörnyű totalitarizmusának (a vörösnek) regényábrázolására, hanem azért is, mert az egyik legnagyobb példa arra, amivel a mai epika küzd és a következő évtizedekben szerintem küzdeni is fog még.

Megpróbálom sűríteni a problémát, s egyúttal válaszolni arra, amit a korábrázoló irodalom esélyeiről kérdezel. Az egyik kérdés itt az, hogy a korszak eseményjellegének, folyamatos, váltakozó előjelű, sokfelé ágazó rémkrónikájának epikai ábrázolására a hagyományosan rajzos poétika változataiban, regényfolyamokban volna csak lehetőség, nagy trilógiákban. Ezek nem fognak megszületni. Ehhez négy-öt-nyolc esztendő kell az írónak, és olyan idők jönnek, hogy az, akit ilyen vállalkozás szögez a munkaasztalához, akár éhen is halhat közben. Jó, mondjuk, nem hal éhen, csak szenved, széthullik a családja, ő koplalva dolgozik. De van egy, bármilyen profánul hangzik, nagyobb probléma. A regénypoétika problémája. Azt hiszem, a hagyományosan rajzos ábrázolás nehézségei egyre nyilvánvalóbbak a mi irodalmunkban is, miként a világ irodalmában. Ez az oka annak a poétikai fordulatnak, amit a hetvenes-nyolcvanas évek új prózája előkészített. A prózaformában konstituálódó ön- és létszemlélet újabb változatai jelennek meg. Változatai, mondom, mert a spektrum gazdag. Csak a példa kedvéért említek két szélső pólust, Mészöly megkonstruált torzóit és Szilágyi István legújabb „világszemlélet-regényét". Itt nem a stílus irányzatairól van szó, hanem a kultúra, az irodalom „nagy íveinek" mozgásáról, ahogy erről Huizinga annyi mindent elmondott; arról többek között, hogy miközben a régi szárad és az új növekedik, sokáig együtt élnek, de ez nem változtat azon, hogy egy új világkorszak milyen művészeti alakzatokat fejleszt ki. A poétikák nem találódnak fel, a formákban szervül az *én*, a világ. Innen nézve például A Mester és Margarita annak a világirodalomban egyedülálló nagy példája, hogyan él *együtt* és teremt műegészt, hogyan hoz létre valami egységesen újat a század két nagy formaelve.

Hozzáteszem ehhez, hogy a jól ismert, évszázadokon át megszokott epika *rajzosságát*, látjuk, egyre jobban elorozta a szociográfia, a dokumentum, a film, a híradó, a sajtó, miközben ugye badarság lenne állítani, hogy Kafka, Broch, Canetti, Borghes, Beckett nem mondott el mindent a háborús szörnyszázadról; ugye Claude Simon is mond annyit a második világháborúról vagy a spanyol polgárháborúról, mint a bombazáporban, lövészárkokban játszódó regények.

— *Még mindig ennél a kérdéskörnél maradva: miben látod az okát annak, hogy a cenzurális szempontokat megtagadó szamizdat irodalom sem a korábrázolás útját követte? Más kérdés, hogy például Petri György költészete — noha aligha a korábrázolás igénye formálta — jelentős lírai „dokumentuma" lesz ennek az időszaknak.*

— A szamizdat irodalmat mint irodalmi maradandóságot nem kell túlértékelni. Etika, kitartás, elvszerűség szempontjából jelentett nagy értéksűrűsö-

dést. Lehet, hogy tévedek, de számomra Petri és Konrádon kívül nemigen van jelentős szamizdatíró. Ők viszont írói alkatuknál fogva, szenzibilitásuk miatt mindig is nagyobb folyamatokat érzékeltek. Őket másfél évtizednél hosszabb távon ható éntörekvések, világátrajzolódások, magatartások tartották igézetben. Az ő „rajzosságuk" a lélek, a közérzet, a gondolkozás „eseményeinek" rajzossága. Ha nem tévedek, ez a belső emigráns szituáció általánosabb jellemzője Mandelstamtól Brodszkijig, Gombrowicztól Máraiig.

Az emigráns a maga sorsában, lelkiállapotában valami nagyobbra „jön rá", magának az *emberinek* az emigrációjára. Lehet a közvetlen politikai szerveződésektől távol is átélni ezt a létállapotot, lehet így is súlyos irodalmat teremteni belőle. Más és más módon számomra ezt példázza mondjuk Nádas Péter vagy Kertész Imre műve, de hogy rögtönözzek a lírából, ahol még ennyire sem vagyok kompetens, Bertók László vagy a szerény Szepesi Attila. Azt hiszem, különben a kérdésedre is áll az, ami általában a poétikák változásaival kapcsolatos. Orbán Ottó teljes joggal mondta még régebben, hogy aki informálódni akar a negyvenes évek első felének eseményeiről, pontos ismereteket szerezhet Vas István *verseiből*. Nos, Petri verseiből ugyanilyen „rajzos" információkat szerezhetünk, de nem az elmúlt másfél évtized eseményeiről, hanem érzéki-tudati visszhangjairól.

— *Talán most jutottunk el arra a pontra, ahonnét ezt a beszélgetést indítanunk kellett volna: most szólhatunk az irodalom mai helyzetéről. Ha az irodalom mozgástörvényeit és a teoretikus levezetéseket szemléljük, akkor minden világos. Adott volt egy politikai hangoltságú irodalom, amely része volt a társadalom átalakítását megcélzó mozgalmaknak; ezzel azonban önmaga alatt is fűrészelte a fát. A modernizálódó társadalomban viszont, amelyik amúgy is szinte ráveti magát a tőle eddig elzárt értékekre, nem tud mit kezdeni az új érzékenység képviselőivel. Az irodalom az új időszaknak megfelelő intézményrendszert (szövetség-szövetségek, kiadók, folyóiratok, az olvasókkal való kapcsolattartás) sem tudta megteremteni, nemhogy az irodalmi folytonosságra tekintettel lenne. Mi több: áljelenségek (a népi-urbánus vita feleleventése, sőt átpolitizálása; csoportérdekek megjelenítése) fedik el a lényeget, miközben a kinyomtatott lapok és könyvek sem tudnak eljutni olvasóikhoz. Lehet-e medret vágni ebben a káoszban, vagy hagyni kell, hogy az idő hozza a megoldást? Azt mindnyájan érezhetjük, hogy mit veszíthetünk... Talán tagolni kellene a kérdéseket: Magad is többször írtál a „korválságról". Miben látod ennek a lényegét?*

— Ezt a kérdéssorozatot valóban tagolni kell, aztán még tovább tagolni. A század válságáról beszélünk nyolcvan éve, kiindulópontként Spenglerre, Bergyajevre, Ortegára hivatkozva. A századközép apokalipsziséből nem látszott kiút. Aztán mégis el kellett valamerre indulni, de ez az elindulás inkább a „Godot..." végső „menjünk és állva maradnak" helyzetére emlékeztet. Az újabb nemzedékek tagjainak nagy része elveszett az átkelésben. Fizikailag is, de lélekben, tudatban, empátiaérzékben, nyitottságban mindenképpen. Akik a századközépen átjöttek, antropológiai értelemben új emberi változat. Csak nincs bátorságunk szembenézni ezzel. Ez az új emberváltozat élte át, éli át a lét *minden mozzanatára* kiterjedő új válságsorozatot. Azt mondod, több írásomban beszéltem erről. Hogy ne ismételjünk, próbálnék valamilyen szekvenciát találni: folyamatos emberirtás, mint a civilizációs mechanizmusokba integrált működés; egy hiba elkövetése a gondolkodók részéről, mely az apokaliptikus és evangéliumi szétválasztásában rejlik, holott a kettő színterei és idő-

koordinátái azonosak; látjuk: az evangéliumi tanítás hitelét veszti az apokalipszis tapasztalatai nélkül, miközben az apokalipszis gyakorlata nem világítható meg evangéliumi tudat nélkül. Mindezek mögött a kérdés: a még magabiztosan induló század nem talált megoldást válságaira, a kommunizmus kísérlete szörnyű kudarccal végződött, a kiútkeresésre több nemzedék ment rá, minden kezdődhet elölről. Folyamatos a nemzeti-politikai gyűlölködések intellektuális megszervezése; a kultúripar konzumáló ereje, illetve a diktatúrák nyomásai elnémítják a kultúrát, nem születnek sem új magatartások, sem új épületek. A századvég egyedül ép stílusa a protestálással-elhallgatással tiltakozó nonkonformizmus, különböző változatokban. A kultúra, az élet uralkodó formája a formátlanság (félformák, töredékek, torzók); nincs korszellem, vibrálás van, reflexműködések; a szellem mint megalázottság „működik". A tömegember mellett kialakult a tömegértelmiségi, eltűntek a művészi-szellemi otthonok, iskolák. Egész kultúránkat az időfogalom (sosem vissza) és az időélmény (mégis vissza) ellentétéből kicsapó feszültség tartja holtponton.

Azt kérdezed: lehet-e medret vágni? Azt hiszem, ez sosem elhatározás kérdése. A meder nem elgondoltatik, hanem „lesz", ha lesz. Persze a „föld alól üzenő korigény" hallatja hangját. De az is utólag derül ki, milyen ez a hang, mit hallottunk, jól hallottuk-e, kreatívan fejezzük-e ki. De mielőtt túl fennköltek leszünk, nézzünk a lábunk elé. Sok mély, mondhatnám, korszakos felismerés érik ma, de kérdezem, ki adja majd ki az ezeket tartalmazó könyveket, ki juttatja el a tartalmas folyóiratokat az olvasóhoz, és lesz-e egyáltalán olvasó? Az új felismerések mindig a szűk elitben gyűrűztek, lehetne erre mondani. Igen ám, csak ha a görög körszínházba elmentél, a középkori dómba beléptél, a tizenkilencedik századi operát megnézted, a huszadik század nagyszerű könyvtáraiba volt időd elmenni, a klasszikusok olcsó sorozatait a könyvespolcodra tetted, akkor, ha kívül is voltál ezen az eliten, azért megérintett valami, amivel „részes lettél"; és nem a tucatnyi tévéprogram baromságai, a hazug hatalomcentrikus médiák és a szörny-videoprogramok szklerotizáltak.

— *Milyen „kondíciókkal" érkezett ehhez a korválsághoz irodalmunk? A népi-urbánus vita ismét felerősödött, s ez növeli a káoszt. S lezárható-e egyáltalán ez a vita addig, ameddig irodalmunk jelentős alkotóinak — Illyés Gyulának, Németh Lászlónak, de ma már József Attilát is említhetem — megítélése körül nem alakul ki egyetértés?*

— Ebben a kérdésedben megint több kérdés van. Más a hiteles mű, egy irodalom felségjelzése, és mások a nagyon kérdéses színvonalú viták, amelyek nem is annyira az irodalmi művel, hanem inkább az irodalmi életet is érintő társadalmi-politikai vitakérdésekkel kapcsolatosak. Ilyen a népi-urbánus vita is. Látszólag mindent eláraszt, de ez valóban csak látszat. Akik fölkapták, semmit sem okultak. Nem érezték meg, hogy volt már az irodalmi életnek egy olyan hosszan tartó pillanata, amikor Németh László búcsúesszét írt Hatvany Lajos halálára, amikor Déry nagyra becsülte Némethet, amikor Illyés és Örkény kölcsönösen hivatkoztak egymásra. Igaz, volt itt sok elfojtás is, ám mindkét oldalon nagy azoknak a felelőssége, akik hagyták, hogy a politikai arénából átáramoljon az ellentét az irodalmi életbe. Azok pedig, akik ezt még föl is erősítették-erősítik, ártalmas módon a mélyen élő veszélyeztetettségérzésre játszanak rá, ami egyre jobban terjed, és már a zóna határain is átcsap. De még egyszer, ez nem irodalmi kérdés. Ezért is érthetetlen a világ számára. És irodalmi kérdésként örökre az is marad.

Ami a tágabb hátteret, a politikai szférát, a másság iránti intoleranciát, a kölcsönös elfogultságokat és vádaskodásokat illeti, erről, jól tudod, már annyiszor írtam. Torkig vagyok vele, ami nem jelenti azt, hogy nem fogom az álláspontomat továbbra is folyamatosan kifejteni, ha fölhívás érkezik rá, ha erkölcsi indíttatást érzek.

Visszatérve az irodalmi életet érintő hatásokra. Először is rengeteg a zavar, a félreértés, mert itt ideológiai, politikai, történeti kategóriákat kevertek össze esztétikaiakkal. Példa: a „népi" egyenlő a „realistával", az „urbánus" a „modernnel". Kérdezem: vajon a Gyász nem egyike az első modern tudatregényünknek? Kérdezem: az Emlékiratok könyvének nem egyik poétikai jegye a rajzos figuraábrázolás? Nézd, akármeddig folytatom, csak odáig jutok, hogy az irodalomban a műveket nézve ez álvita, a harmad-negyedrangúak alantas érdekharca. Politikai értelemben is nemzetcsonkító, a művészetben értékcsonkító. Egyre megy... sajnos, a politikában ki kellett robbannia, mert itt fél évszázada szörnyűségek folytak, és aztán problémabefagyasztások jöttek. Az irodalomban azonban, ismétlem, a láz fölfutása nem volt szükségszerű. Ebbe néhányan akarva-akaratlanul besegítettek, issza is írói munkásságuk, tekintélyük a levét.

S ha már idekapcsoltad Illyés, Németh, sőt, József Attila nevét, kimondom, amit talán nem akartál, mármint azt, hogy Illyés és Németh Kádár és Aczél tárgyalópartnere is volt néha, illetve, hogy József Attila egy időben kommunistának volt tekinthető. Ami József Attilát illeti, én például azt a magyartanárt, aki egy éve a rádióban úgy nyilatkozott, hogy nem kívánja a „politikai múltja" miatt a költőt elismerően tanítani, örökre eltiltanám a tanári pályáról. Erről nem is tudok mást mondani. Németh is, Illyés is huszadik századi szellemi-művészi életünknek olyan nagy alakja, hogy művük könnyedén elviseli közelebbi, vagy akár távolabbi tévedéseiket is. Ugyanilyen határozottan mondom: nem kell, hogy művükről egyetértés alakuljon ki. Nem hiszek az irodalmi közmegegyezésekben. Az esztétikai elemzés ilyen megközelítést nem ismer. A gondolkozói életmű megközelítésében pedig minden nagy teljesítmény ki van téve az utókor meditációinak. Történelmünk tele van olyan nagy egyéniséggel, szellemi életünk olyan gondolkozói teljesítménnyel, akiket-amelyeket éppen a bennük levő ellentmondások feszültsége segít olyan magasba. Az új nemzedékek ezeket a nemzeti kultúránk jellegébe belejátszó jelenségeket egy-egy személyiség művével kapcsolatba kerülve már úgyis új horizontról közelítik meg. A közmegegyezést csak erőltetni lehetne, ami értelmetlen. Annak a következménye a kitagadás és az apológia. Nagyon távoli példát hozok föl. T. S. Eliot például nem békélt meg Shakespeare-rel. Tulajdonképpen Goethével sem. De mit ártott ez őnekik? Pedig Eliot, kérem, azért volt valaki.

— *Látod-e, ha másutt nem, lelki szemeid előtt az új korszaknak megfelelő intézményeket, lapokat, kiadókat? Megteremthető-e ez az intézményrendszer?*

— Hát a lelki szemei előtt ki nem látja... Tudod, egyik legmegdöbbentőbb élményem az új kormányzat viszonya a kultúrához, oktatáshoz, az értelmiséghez, a művészethez. Nem igaz, hogy ez pénz kérdése. Nem csak „Bibó-felejtés" van. Szellemfelejtés is, gondolatfelejtés, rémes újmódi kontraszelekció. Az új kormányzatnak 1990 őszére készen kellett volna álljon a könyvkiadási, könyvkereskedelmi, folyóirat-terjesztési, színházi stratégiája arra a két-három évre, amíg megtörténik az államcentralisztikus struktúrák lebontása, és megkezdődhet a piaci körülményekhez igazodó tevékenység. Evidencia, hogy a kultúra, az oktatás mindig, mindenhol ráfizetéses. Utazhatnak a kormány ve

zetői és tagjai a legkülönbözőbb nagyvárosokba egyezményeket kötni, kölcsönpénzt találni, szellemi infrastruktúra nélkül, általában a gondolkozás preferálása nélkül húsz év múlva is húszéves lesz a lemaradásunk az európai szinttől.

Nem szívesen bonyolódok bele szomorúan nevetséges közéleti csatározások krónikájába, de el kell mondanom, hogy amikor kilencven nyarán a javaslattevés céljára alakult írószövetségi bizottság vezetőjeként a köztársasági elnök tárgyalószobájában, az ő támogatásával konkrét munkatervet ajánlottam a kulturális tárca vezetőinek, még a problémák felfogásának jelét sem tapasztaltam. Amikor a megvalósítandó feladatokat irányító független kuratórium elnökének Lengyel Lászlót ajánlottam, hogy egy gazdasági kérdésekben járatos ember kezében legyen a felelősség és az irányítás, mintha árnyék suhant volna át az arcokon.

Ma már úgy érzem, hogy ez a személyiség integritásának szólt. Amit azért említek, mert ezen a kis példán túl látjuk, hogy az új centralizáció, mint minden etatizmus, idegenkedik attól a szellemi autonómiától, aminek az érvényesülését még közösen áhítottuk nem is olyan régen, azok, akik ezt az autonómiát őrzik, s azok is, akik ma már kétellyel figyelik, mert a puszta létében nonkonformista kritikát éreznek. Különben teljes joggal. Autonóm egyén és autonóm kultúra elválaszthatatlan. Az egyikkel szembeni averzió a másik elsorvasztására való törekvést is jelenti. A kultúra feláldozása egyben egy jótékony összhang, egy modernizációs alapfeltétel feláldozásával jár.

Ma sok jó magánterv van egy új könyv- és folyóirat-kiadási struktúra és egy kereskedelmi terjesztési struktúra kialakítására. Azok a kiadók és lapok fognak megmaradni, amelyek anyagi bázisukat megteremtik alapítványokkal, vállalkozásokkal, önálló ügynöki-kereskedelmi hálózattal. Sajnos, nem biztos, hogy a siker és a minőség együtt jár. Éppen ezért kell a teljes szemléletváltás a kormányzat részéről, hogy nem túl nagy, de az eddiginél jelentősebb összegekkel segítsen ott, ahol a minőséget jelentő művek, kiadók, folyóiratok fenntartásához erre szükség van. Most dől el, hogy ilyen struktúra alakul-e ki, vagy a pártérdeket erősítő centralisztikus politikai megoldások születnek (újra!) a kiadói átszervezések, a könyvkereskedelem privatizációja ürügyén. Ha az utóbbi történne meg, akkor az új nemzedékek nemcsak a mai fiatalabb írók műveit nem fogják megismerni, de néhány olyan középkorúét sem, mint mondjuk Kölcsey, Arany, Móricz Zsigmond.

— *Ebben a légkörben megváltozott az irodalom belső mozgása is. Irodalmunk szinte mindig nemzedékekben létezett, az új nemzedékek vállalt feladataik, látásmódjuk szerint kapcsolódtak az előző évjáratokhoz. A mostani fiatalok azonban inkább egy-egy alkotóhoz kapcsolódnak, irodalmunk egészétől azonban mintha elfordulnának. S mintha az irodalom sem mutatna nagy kíváncsiságot irántuk. Írj, névtelen kezdő: nem kell senkinek — mondja Csaplár Vilmos.*

— Nem tartom katasztrófának, hogy a legfiatalabbak az úgynevezett irodalmi élettől elfordulnak. Ahol egy író tagja az írószövetség választmányának, de közben „kamarát" szervez, ahol a jelentős íróknak kétszer is körül kell nézni az irodalmi életben, hogy ne kapják magukat egyszer csak azon, milyen méltatlan perpatvarokba keverik őket a nagyhangúak, akik mögül még a sovány életművük is egyre jobban kikopik, ahol nem a regényéért, a novelláiért dicséri az író kenyerespajtását, hanem azért, mert úgymond „kiváló mesterlövész" (ami az adott esetben a besározásban való szakképzettséget jelenti), ott egy tehetséges fiatalember joggal mondhatja: talán menjen akkor inkább Libanonba vagy Irakba.

Nincs arra szabályzattan, hogy ki hogy verejtékezik meg a művéért. Ki látta Nádast fiatalon csoportokban? Úgy tudom, Örkénynek küldte legfeljebb el hajdan az írásait, aztán Mészölyhöz zarándokolt el. Kertész Imre senkihez, legfeljebb Kafkához, Csoóri tehetségét viszont hosszú ideig a különböző szekértábor-kapcsolatok is érlelték. Az újholdasok sokáig arra kényszerültek, hogy egymáson csiszolódjanak. Ahány író, annyi önnevelődési változat.

Ami kissé meghökkentő, az a legfiatalabbak színtelensége. Most a harminc körüliekre gondolok. Németh László még azt mondta Pilinszkynek, hogy az ő (mármint Pilinszky) nemzedékében vannak nagyszerű írók, de az egész: szürke; és hozzátette, a szürke karakteres, szép szín. Nem biztos, hogy a „szürkében" Némethnek igaza volt, bár ha a Nyugat első három nemzedékének, a népi írók színe-javának teljesítményeihez viszonyított, akkor érthető az álláspontja. Én ehhez a „szürkéhez" való viszonyrendszerben használom a színtelent. Lehet, hogy tévedek. Lehet, hogy nem elégségesek az ismereteim. De azt hiszem, a kultúra válságának újabb szakaszát éppen az ilyen színtelenség eluralkodása jelzi. Más ez, mint a becketti kifehéredés, amelynek vásznán az egész világtragédia-mozgás, mint önmaga árnyképe besűrűsödik. Ez a színtelenség a tanácstalanság jellegtelensége. Izgalommal keresem az ellenpéldákat. Márton László a prózaírók között, Csuhai István, Hévízi Ottó, Keresztury Tibor az esszéisták-kritikusok között. Pedig rengeteg lap ad lehetőséget a publikációkra. Sejthető közben egy sokak számára szomorú, de az irodalom számára kedvező folyamat. A legfiatalabb nemzedék már úgy fog felnőni, hogy a jelentéktelenek biztosan nem tudnak írásaikból megélni, egyszerűen nem fogják tudni magukat íróknak nevezni. Keserves jövő vár mindannyiunkra, és a legfiatalabbak közül csak az állhatatos, jelentős tehetségek bírhatják ezt ki. Nekik viszont minden támogatást meg kell adni, úgy, ahogy régen a nagy szerkesztők, a mecénások, az írótársak megadtak.

— *Köszönöm a válaszaidat. S most akár le is zárhatnám ezt a papíron folytatott dialógust, mégis úgy érzem, hogy két kérdést még fel kell tennem. Az egyik: Te, aki regényekben, esszékben és esszésorozatokban időszeletekre és -rojtokra — ahogy Nagy Gáspár mondja egy Neked ajánlott versében — bontottad az elmúlt időszak történéseit, hogyan élted-éled meg az elmúlt pár esztendőt és a mostani hónapokat? Miközben könyveid sora jelent meg, érzed-e, hogy vannak olvasóid? S miközben kérdeztél, hiszen az esszéid kérdések sorát vetik fel; s miközben válaszoltál a kérdésekre, érezted-e, hogy gondolatmeneteidre felfigyeltek azok is, akik a politikai cselekvés felelősségét magukra vállalták?*

— Az írásaimból, éppen a Forrásban közölt esszésorból is talán kiderül, hogyan éltem meg ezeket az éveket. Ott voltam nyolcvanhétben-nyolcvannyolcban Lakiteleken, később a Jurta Színházban. Mikor nyolcvankilencben az MDF párttá alakult, visszavonultam. Amit az író átél, az az ő anyaga. Hát el vagyok látva „anyaggal". Ehhez képest azt hiszem, mellékes, hogy én úgy látom, a nagy történelmi fordulón valami *megint* elvész. A saját ujjaink közül folyik ki a sorsunk, amit pedig — úgy látszott — néhány hónapig a kezünkben tarthattunk. Erről most Pilinszky felejthetetlen képe ugrik be megint. Sheryl Shutton mondja az ő mondataival egy helyen, milyen nagy élmény volt a számára, amikor egyszer egy próbán egy kislány fejét a kezében tartotta, a bőrén át érezte a bőre melegét, és a csendben szerette volna, ha órákig, évekig tarthatja a tenyerében azt a másik sorsot.

Így szeretném kézbe szorítani a (most megint) elfolyó sorsunkat. Ebből jönnek azok az „időrojtok", igen, az „időszeletelés". Ami azt illeti, hogy akik, mint mondod, „magukra vállalták a politikai cselekvés felelősségét", figyelnek-e a gondolataimra? A nálam jelentősebbekre sem, s ez mindig így volt. Arról pedig, hogy vannak-e olvasói az írónak, csak az adhat hírt, hogy elfogynak-e a könyvei. Néhány ezer példány esszéből, regényből ma már nem kis példány. Olyan híreket kapok, hogy a könyveim folyamatosan elfogynak. A barátok? Azok nagyon fontosak. A szellemi kapcsolatokban számomra az a legfőbb, hogy azt, amit a műveiket olvasva, egy-egy beszélgetés summáit leszűrve tanulok, valami olyannal viszonozzam regényben, esszében, ami számukra is nyújthat inspirációkat. Akár vita árán. A szellemi univerzumok, a művek mint univerzumok, különútjukon is kapcsolatban vannak egymással. És ha ezt tudod, átéled, akkor bármilyen rosszul is érzed magad a világban, már nem érzed magad annyira rosszul.

DIÓSZEGI BALÁZS RAJZA

BEKE GYÖRGY

Földek sorsa Erdélyben

II.

10. — Tétova, elfásult, közönyös paraszti világban, a diktatúra örökéletűnek tetsző korszakában régi falusi ismerőseimnek feltettem néha a kérdést:

— Ha fenekestül felfordulna a világ, visszakérnék-e a földjüket?

Egyformán legyintett a hajdani középgazda, a kulák és az agrárproletár. Aki eltűnődött a kérdésen, az is a kételyét mondta:

— Úgy összerázták a falvak határát, mint zsákban a búzát. A termelőszövetkezetek legjobb földjeit elvették az állami gazdaságok, tagosítás címén, máshol üzemek épültek az aranyló termőföld közepére, az erdőket letarolták. Nem tudnánk már kiigazodni a falunk határában.

Fiatalok hevesen tiltakoztak:

— Nem kapnának olyan bolondot, aki a tehén farka mögé álljon!

A Székelyföld kolhozaiban évről évre fogyatkoztak a „bennszülött" állatgondozók, mind több helyen alkalmaztak más vidékről odakerült, nyomortól űzött nincsteleneket, főleg cigányokat. Kialakult a téeszekben egy „jövevény" réteg, amelyet nem vettek fel tagnak, amely idegen maradt a befogadó faluban, noha lassan számbeli többségbe került a kolhozokban.

Ez az áramlat hozta el a székely falvakba a moldvai csángó vándormunkásokat. A Szeret, a Tázló, az Aranyosbeszterce mentének magyar — vagy magyarul már alig beszélő — emberfölöslege, azok, akik eddig a Kárpátok külső karéjában, a szőlőkben napszámoskodtak, a berecki hágón át Háromszék felé fordultak. A székely téeszekben különösen a burgonya és a cukorrépa betakarításakor hiányzott a munkáskéz. Iskolák diákjait, katonákat rendelt ki a hatalom „kalákázni", de ez a kényszerű munka annyit is ért. A csángók csapatostul érkeztek, szabályszerű „bandagazdák" vezetésével. Ezek a csapatfőnökök őrködtek a tömegszállásokra — rendszerint düledező istállókba, színekbe — betelepített csángó fiatalok erkölcse fölött. Nem szívesen engedték, hogy a csángó lányok székely fiúkkal barátkozzanak. Az a csángó bizalmatlanság, ami minden „idegennel" szemben megnyilatkozik, és a tiszta csángó falvak római katolikus népét megőrizte a görögkeleti románokkal való elvegyüléstől, most a római katolikus székelyekre is kiterjedt. Megvolt a maguk vétke ebben a székelyeknek is, mert képzelt fölényükből — régi csapda ez az érzés — lenézték a munkát kereső csángókat, kigúnyolták román kölcsönszavak sokaságát használó tájszólásukat. Papok, tanárok, írók drámai történelmi képletet vázoltak fel a csúfolódók elé: ha a madéfalvi veszedelem idején elődeik futottak volna ki Moldvába, most ők jönnének vissza, át a Kárpátokon, munkát keresni. Az esztendőkön át ismétlődő csángójárások végül is lebontották a lelkek válaszfalát, székely és csángó fiatalok kötöttek házasságot.

Jele a csángók otthonra találásának a székelyek között az is, hogy igen sokan telepedtek le végképp Háromszéken, itt indult el közöttük az a belső öntudatosodás, ami — a Romániai Magyar Demokrata Szövetség védőszárnyai alatt — a Csángó Szövetség megalakításához vezetett. Itt érlelődött meg bennük a jogos igény, hogy a moldvai csángó falvak templomaiban és iskoláiban

szólaljon meg újra a lakosság anyanyelve, az Ómagyar Mária-siralom korának ódonságát őrző magyar népnyelv. Az erdélyi földindulás hozta el ezt a nemzeti gyarapodást, a csángók egy részének öntudatra ébredését, amelyik azonban — fájdalom — számszerűleg nem pótolhatja a falusi létbizonytalanságtól szétszaladt székely tömegeket, amelyek szerte Romániában, de távoli európai tájakon is új otthont próbáltak találni maguknak.

Föld nélkül otthontalanná vált szülőföldjén a föld fia.

11. — Pedig természetellenes volt a paraszti közöny ott, ahol egy nemzedékkel előbb az életnél is nagyobb értéke volt a földnek. Liviu Rebreanu, a klasszikus román író megörökített egy jelenetet: román parasztlegény valahol Naszód környékén, kint a mezőn, mikor úgy hitte, hogy nem látja senki, felemelt egy rögöt, szájához vitte, és megcsókolta. Számára a föld nemcsak megélhetési lehetőség volt, hanem szenvedély, szerelem.

Orbán Balázst, a Székelyföld nagy krónikását százhúsz esztendővel ezelőtt a háromszéki székelység földszeretete ragadta meg:

„Ez annyira megy, hogy szántás után az asszonyok és gyermekek egész raja lepi el a földeket, s kalapáccsal verik szét a göröngyöket, miért a háromszéki föld mindig olyan, mintha meg lenne rostálva. Mikor a gabona fejet hányt, akkor azt kigyomlálják, miért a háromszéki búza mindig olyan tiszta, mintha szemelve volna, s azért az vetőmagként és finom lisztnek is nagyon keresett."

1989 decembere az elfojtott földszerelmet szakította fel a romániai parasztokban. A társadalomtudósok bizonyára nem tévednek, ha államcsínyről beszélnek és nem forradalomról. Az előtérben, Bukarest és néhány nagyváros utcáin a látszatforradalom hullámzását felülről jövő irányítás mozgatta, talán a hadsereg, talán egy kis csoport, talán az állambiztonság egyik szárnya. A falvakon azonban tényleges forradalom indult el és bontakozott ki. Ez nem került a világ szeme elé, hónapokon át tartott, ösztönös és anarchikus volt, de forradalom abban az értelemben, hogy a paraszti tudatot, célokat, követeléseket rövid idő alatt gyökeresen átalakította.

Meghökkentő jeleneteket láthattam a szülőfalumban. A félkarú, idős gépész bement a téesz udvarára, kiválasztott magának egy traktort, felült rá, beindította, és hazavitte.

— Egy traktort vettek el tőlem a kolhoz alakításakor. Egy traktort viszek haza most magammal.

Mások az istállókat szállták meg, lovakat, teheneket vezettek ki, hajtottak a saját udvarukba. Az őrök, a könyvelők, a vezetőségi tagok meg se mertek mukkanni. Rendőr sem mutatkozott a széthordott kolhozudvar környékén. Heteken át a népi igazságnak tekintett törvénytelenség lett az úr, és a kolhoz istállói, színjei, gabonásai üresen maradtak.

Így folyt le a kolhozok széthordása majdnem minden faluban a Székelyföldön, Biharban, a román Ókirályságban.

Az indulatok egyértelműen a közös gazdálkodás ellen fordultak. Az udvarok kiürítése után a határba indultak az emberek, földet mértek, önhatalmúlag, törvény nélkül, törvény ellenére. Erőszakra megkésett erőszak felelt: megboszszulta magát az önkény, amivel a kolhozokat létrehozták. A parasztok birtokba vették megint apáik, nagyapáik földjét.

Igazi medrébe tért vissza a székely sors. Újólag igazolódott Bözödi György 1938-as megállapítása: „A székely nép egész története, jogainak elvétele, számtalan lázadása, mind a földkérdéssel kapcsolatos."

Az újabb földreformot, az 1945-ös osztás megismétlését, ellenkező előjellel, nem lehetett elkerülni.

12. — Ez a harmadik román agrárreform Erdélyben.

A két első nacionalista jellege nyilvánvaló. Az 1921-es reformtörvény megalkotói nem is tagadták, hogy a földrendezéstől „nemzeti jóvátételt" kívántak. Vagyis minél több magyar föld „visszajuttatását" jogos tulajdonosának, a román parasztságnak. Az 1945-ös földosztási törvény román nacionalista torzulásait antifasiszta, demokratikus jelszavakkal takarták el. A Groza-kormány sokat adott a látszatra!

Földek „visszaperlése" azok javára, akiké soha nem volt, már jóval 1918 előtt elkezdődött. A Horea-lázadás kegyetlen elfojtása után — a bécsi császár írta elő még a kivégzések módját is — az erdélyi románság rájött arra, hogy céljait békés eszközökkel biztosabban elérheti. Román papok, tanítók, ügyvédek és bankok ismerték fel: akié a föld, azé az ország, összefogtak hát, hogy minél több erdélyi föld kerüljön román kézre. Segítette a románság törekvéseit a történelmi fejlődés is. 1848 és 1852 között 1 650 000 hold került magyar tulajdonból románba, annak az 1848-as magyar forradalomnak a hatására, amelyet a román lázadók, Bécs biztatására, hátbatámadtak. (A győztes császáriak a forradalom céljainak java részét, saját érdekükben, sorra megvalósították.) Az arányok érzékeltetésére: a történelmi Erdély 16 megyéjében a művelhető földterület 6 700 000 katasztrális holdat tett ki. A forradalom haszonélvezői a béke korszakában elkezdték az erdélyi magyar földek felvásárlását. Baróthy József 1940-ben, Cserépfalvinál könyvet jelentetett meg *Magyar föld román kézen* címmel, az ebbe gyűjtött adatok szerint 1907 és 1912 között az erdélyi románság további 166 500 hold földet szerzett. A legtöbb föld Kolozs megyében került magyar tulajdonos telekkönyvi lapjáról román gazda birtokába, szántó és erdő együttesen 15 628 hold. Legkevesebb volt az Udvarhely megyei magyarság vesztesége. Szántóföld itt egy barázda sem jutott románok kezére, erdőből is csak 180 hold. Pedig akkor már folyik az udvarhelyi székelyek tömeges kivándorlása Amerikába és a román Ókirályságba. A távozó székelyek nem szívesen válnak meg itthoni tulajdonuktól — a visszatérésben reménykednek — vagy ha eladják a földjüket, a magyar vevőt részesítik előnyben. Nagy szó ez, hiszen a román papság, a román bankosok azonnal megjelennek, ha tönkrement magyar mágnás vagy dobra vert magyar paraszt kénytelen megválni nagyobb vagy kisebb, esetleg egészen parányi birtokától. Bethlen István gróf, a későbbi miniszterelnök megfigyeli, hogy a román pénzintézetek „az adásvételt nemcsak finanszírozzák, hanem szaktanáccsal, útmutatással szolgálnak ügyfeleiknek, a parcellázásban a mérnöki munkálatokat elvégeztetik."

Magyar pénz nincs Erdélyben a parasztság megkölcsönzésére, a román pénz azonban áramlik át a Kárpátokon, Bukarestből.

13. — Az első világháború után, a természetszerűen következő agrárreform az egységessé vált Romániában egyáltalán nem egységesen valósult meg. Másféle törvényt hoztak a régi Románia területére és mást Erdélyre (beleértve a Bánságot és a Partiumot). Noha az Ókirályságban az 1907-es nagy parasztlázadás jelezte a feszítő társadalmi ellentéteket, Havasalföldön és Moldvában csak a 100 hektárnál — 159 holdnál — nagyobb birtokokat osztották szét a parasztok között. Erdélyben azonban nem volt sem felső, sem alsó határ. Baróthy József idézett könyve szerint, ha az ókirályságbeli törvényt alkalmazták volna Erdélyben is, akkor itt csak 1 100 000 hold földet sajátíthattak volna ki. Ezzel szemben 3 118 570 holdat koboztak el, döntően magyar tulajdonosoktól. (Az elkobzás az igazán ide illő kifejezés, ugyanis sem az 1921-es, sem az 1945-ös román agrárreform nem kárpótolta a kisajátított tulajdonosokat.)

Különösen súlyosan érintette az agrártörvény az erdélyi magyar egyházakat, amelyektől összesen 317 143 hold földet koboztak el, birtokállományuk jó kétharmadát. Ezzel lényegében a magyar felekezeti oktatást kívánták megbénítani, és nem egy középiskolának, eleminek hamarosan be is kellett csuknia a kapuját. Az Országos Magyar Párt 1930-ban tartott szatmárnémeti nagygyűlése szomorúan tekintett végig a romláson:

„A magyar egyházi birtokok java része tulajdonképpen nem az egyháznak, hanem az egyház kezelésében lévő különböző alapoknak a birtokai voltak. Így: az erdélyi Római Katolikus Státus valamennyi birtoka alapítványi birtok volt. A kolozsmonostori uradalom a tanulmányi alapé, a kolozsvári és váralmási uradalom az ösztöndíjalapé, a radnóti uradalom a vallás- és ösztöndíjalapé, hasonlóképpen osztozott a három alap a többi birtokon. A protestáns egyházak alapítványai nagyrészt az erdélyi fejedelemség korában keletkeztek, és a kisajátítás idejéig a tanügy szolgálatában álltak."

14. — Az 1921-es földreform román nacionalista jellegét hangsúlyozta ki a trianoni határ román oldalára telepített „határőrfalvak" füzére. Bukarest roppant veszélyesnek találta, hogy Szatmár, Bihar és Arad megyékben az országhatár mindkét oldalán zömmel magyar lakosság él. A földreform során a magyar zöm közé beékelt új román falvak a néprajzi határt kívánták gyökeresen megváltoztatni, a magyar etnikai egységet végképp megbontani. 1921-ben hétezer román telepes családnak osztottak földet Erdély területén. A román telepeseket az állam időnként újabb és újabb kölcsönökkel támogatta. 1930-ban telepítési törvényt fogadtak el, életre hívták az Autonóm Telepítési Hivatalt, hogy felgyorsíthassák a határvidékek erőszakos elrománosítását. Törvény tiltotta meg, hogy a Magyarországgal határos területeken magyar nemzetiségű román állampolgár földet vagy bármilyen ingatlant vásárolhasson. A bukaresti hatalom még így is elégedetlen volt a románosítás ütemével. Az 1937/38-as költségvetés vitájában a földművelésügyi minisztérium azzal érvelt, hogy fokozottabb mértékben kell támogatni a telepeseket, akik „ezen a számukra idegen vidéken" nyomorba jutottak. „A telepítés célja a határvidéknek vagyonos, tisztán román lakossággal való megerősítése, ami a vidéket egyrészt nemzeti szempontból emelné, másrészt gazdasági szempontból értékesebbé tenné. Ez a cél az állam hatékony segítsége nélkül nemcsak nem érhető el, ellenkezőleg, igen jelentős számú román család, mely éppen a legegészségesebb román elemekből toboroztatott, semmisül meg, elhanyagolásuk folytán."

Még a második bécsi döntés esztendejében, 1940 tavaszán is újabb telepítési törvényt hozott a bukaresti parlament. Pedig akkor már kettős román védővonal húzódott a magyar határ mentén: a javarészt magyar munkaszolgálatosokkal építtetett „II. Károly" erődvonal — sáncai néhol láthatók most is — és a román „határőrfalvak" láncolata, amely nemcsak „kifelé", de „befelé", a magyar lakosság ellenében is érvényesítette a román hatalmi érdekeket. Példa lehet erre a Börvely és Nagykároly közé ékelt, Lucăceşti nevet kapott „granicsárfalu". A színmagyar Börvely és Nagykároly városa között régtől fogva életfontosságú kapcsolat állott fenn: a falu a közeli város piacán értékesítette zöldségtermését, rövid távú vasúti szárnyvonal kötötte össze őket, a börvelyi fiatalok Károlyba jártak középiskolába, vagy ott tanultak ki mesterséget, jó hírű iparosok műhelyében. Börvelyi barátaim keserű anekdotaként mesélték, hogy az országhatár kijelölésébe is beleszólt a zöldségtermesztés. A határ Börvelynél kissé beugrik Magyarországra. A falu az eredeti tervek szerint Magyarországon maradt volna. Megrettentek ettől a börvelyiek: hol fogják eladni a terményeiket?

Küldöttség kereste fel a francia tábornokot: ne szakítsák el őket Nagykárolytól. A francia tábornok könnyed mozdulattal kiigazította a határvonalat.

Börvely és Nagykároly közé a román hatalom új falut telepített: Lucăceştit. Távoli vidékről hoztak ide románokat. Megkezdődött a háborúság a két falu között. A börvelyi szekereknek át kellett haladniuk Lucăceştin, Nagykároly felé tartva. A román telepesek hol átengedték a szekereket, hol elállták az útjukat, „megvámolták" a szállítmányokat. Egymást érték a verekedések. Így tartott ez 1940 őszéig, a bécsi döntésig. A román telepesek nem várták be a honvédeket. Évek múlva kezdtek visszaszállingózni.

Úgy folytatódik az anekdota, hogy 1945 tavaszán a börvelyi parasztok megint küldöttséget menesztettek, ezúttal az orosz tábornokhoz: már nem ragaszkodnak Nagykárolyhoz, szeretnének visszakerülni Magyarországhoz. Inkább a zöldségtermesztésről is lemondanak. Az orosz tábornok bolondoknak nézte őket: hogy lehet a zöldségtermesztést belekeverni a világpolitikába?

Erdély román telepes falvaival egyidősek a Felvidék és a Délvidék szlovák, illetve szerb „határőrtelephelyei". Pozsony és Belgrád is minél gyorsabban szerette volna megváltoztatni a határszél etnikai jellegét, hogy — fájdalmas cinizmussal szólva — Magyarország ne önmagával legyen határos északon, délen és keleten egyképpen.

Vadkerty Katalin: „A Csehszlovák Köztársaság 1919-ben kiadott földreformtörvénye lehetővé tette, hogy önkéntes jelentkezők letelepítésével új községeket létesítsenek. Mivel a mai Szlovákia déli, termékeny síksága az ország aránylag gyéren lakott vidékei közé tartozott, az Állami Földhivatal ide irányította a földvásárlás iránt érdeklődő és áttelepülni is hajlandó jelentkezők zömét. Az első ilyen csoportba került az I. világháború után Lengyelországnak ítélt Árva és Szepes vármegyei falvak szlovák lakossága, de a szlovák politikai vezetés örömmel fogadta az »amerikás« és a jugoszláviai szlovákok jelentkezését is. A Hadügyminisztérium kérelmére, számos kiváltsággal telepítették le a mai Dél-Szlovákiában a volt légionáriusokat és hadirokkantakat. A cseh- és morvaországi jelentkezőket sem utasították vissza." (*Vasárnap*, 1991. március 8.)

Cseres Tibor: „Hogy a szerb kormányzatnak nem is volt más célja az általa végrehajtott agrárreformmal, mint a magyar földműves népet elűzni ősi földjéről, az a hivatalos politikai tényezőként ismert Demetrovics Juraj *Agrarna reforma* című könyvében leplezetlenül olvasható: »Jugoszlávia ugyan most a mienk, de a hatalom is benne akkor lesz a mienk, ha mienk lesz a föld is, mert akié a föld, azé a hatalom.«

Igen, ezért vette el a földet Belgrád a birtokos kisebbségtől, és ezért nem adott belőle a föld nélküli kisebbségi igénylőknek, főként magyaroknak.

Az eltávozott, a kiűzött, kivándorolt magyar népesség helyére az új délszláv állam több mint 15 ezer tisztviselőcsaládot és sok-sok dobrovoljác telepest költöztetett a maradék magyarság mellé. Több helyütt teljesen új dobrovoljác falvakat létesítve az eladdig színmagyar községek között, mint például Kanizsa és Oromhegyes között egy pusztán a dobrovoljác Velebit községet." (*Vérbosszú Bácskában*, Magvető, 1991.)

Kisantant — a magyar parasztság ellen.

15. — Nem ismétlődik meg a múlt, ígérték az erdélyi magyar vezetők és Bukarest hatalmasságai 1945 tavaszán: ez a földreform forradalmi jellegű, és a parasztság osztályérdekeit, nem a nemzeti megkülönböztetést szolgálja. A Székelyföldön — ahol nem éltek románok — valóban az osztályszempontok kerültek előtérbe, balos túlzások jellemezték a földosztó bizottságok és a helyi ható-

ságok döntéseit. És mivel kevés volt a föld, sok a nincstelen igénylő, a társadalmi feszültségek halálosan kiéleződtek.

Erdély vegyes lakosságú falvaiban most is a nemzeti ellentétek forrósították fel az indulatokat. Maga a törvény is lehetővé tette a magyarok és németek megrövidítését vagy éppen kisemmizését. Egyik paragrafus úgy intézkedett, hogy el kell kobozni a távollevők földjeit és összes mezőgazdasági javait. Kik voltak a távollévők? A helyi földosztó bizottságok megítélésétől függött ez. Észak-Erdélyben a magyar hadkötelesek százezrei még a hadak útját járják — 1945 kora tavaszán vagyunk —, esetleg orosz fogságban sínylődnek. Mindenképpen távol vannak otthonaiktól, tehát kisajátíthatók.

Igaz, hogy az agrárreform törvényének egyik előírása szerint földtartalékot kellett biztosítani a katonáskodó parasztoknak, hazatérésükig, de ezt a kitételt rendszerint csupán a román parasztok esetében vették figyelembe. A román paraszti kapzsiság tovább mélyítette a nacionalista ravaszsággal megásott csapdát, amelyet a hatalom a magyar földműveseknek szánt. Dél-Erdélyben aránylag még több volt a „hiányzó" magyar férfi, családfő, aki földet igényelhetett volna, mivel 1940 őszétől, a halált hozó munkaszolgálat elől, százezrek menekültek át Magyarországra. Ezek „távollévőként" kimaradtak a lajstromokból, s így nemcsak hogy nem kaptak földet, de legtöbb esetben meglévő egy-két holdacskájukat is elveszítették, egy másik törvény alapján, amelyik előírta a háborús bűnösök vagyonának teljes elkobzását. Márpedig egy Dél-Erdélyből Magyarországra szökött magyar férfi igazán háborús bűnösnek minősült annak a Romániának az ítéletében, amelyik akkor hivatalosan hadat viselt Magyarország ellen. Igen sok esetben egyenesen „fasiszta önkéntesnek" nyilvánították a falujából hiányzó dél-erdélyi magyart, s így még több „joggal" foszthatták meg a vagyonkájától.

A Magyar Népi Szövetség tizenhat memorandumot nyújtott át a Groza-kormánynak, a földreform során a magyarokat ért sérelmek ügyében, a válaszok — ha egyáltalán érkeztek — üres ígéretek voltak. Ezt dr. Nagy Miklós panaszolta fel 1946-ban megjelent tanulmányában — *Az 1945. évi agrárreform Erdélyben* — Jordáky Lajos egyetlen számot megért folyóiratában, a kolozsvári *Társadalomtudomány*ban. Nagy Miklós agrármérnök, szakíró jól ismerte a helyzetet, lévén az MNSZ egyik agrártanácsadója. Öregkorában, baráti beszélgetés során elmondta nekem, hogy az MNSZ országos elnöke, Kurkó Gyárfás, egy adott pillanatban annyira elkeseredett, hogy a bukaresti angol misszióhoz akart fordulni a magyar agrársérelmek ügyében. Előzőleg a szovjet képviseletnél próbálkozott, eredménytelenül. Ez a mozzanat aligha erősíti azt a képet, amit némelyek a magyarok iránt megértő, igazságos Petru Groza miniszterelnökről alakítottak ki, s konok megszállottsággal ragaszkodnak hozzá.

Groza ígérgetéseivel szemben egy-két megértő román publicista csakugyan akadt, aki a kisemmizett magyar parasztok érdekében szólalt meg. A bukaresti *Aurora* 1946. augusztus 20-i száma elismeri, hogy a moldvai román menekülteket, akiket a háború üzött el az otthonaikból, az állam segítette haza, földet biztosítva számukra, míg a magyar katonák megbüntetendő „távollevőknek" minősültek. Egy Tănăsescu nevű bukaresti kormányzati ember, az agrárreformmal foglalkozó minisztériumközi bizottság elnöke legalább együtt érzett a magyar földönfutókkal: „A háború ijesztő nyomorára lakhelyeiket elhagyó magyar kisemberek ezreit semmiképpen sem szabad megfosztani őseiktől örökölt, vagy kezük munkájával szerzett földjeiktől. A magyar igényjogosultakat pedig éppen úgy földhöz kell juttatni, mint a nincstelen román földműveseket."

Kós Károly indulatos cikkben tiltakozott a megkülönböztetések ellen: *Nem lehet megcsúfolni a demokráciát.* (*Falvak Népe*, 1946. április 21.)

Lehetett.

16. — Ilyen körülmények között reménykedhetett-e a Székelyföld emberfölöslege, hogy a kiürült vagy kisajátított szász falvakba mehet telepesnek? A második világháború végén Romániában — Erdélyben és a Bánságban — 1 500 000 hold földet koboztak el a német gazdáktól, mint háborús bűnösöktől. Gyakorlatilag mindenkit annak minősítettek. Igen sok esetben a tulajdonos itthon sem volt, szovjet bányában fejtette a szenet, mivel Románia 300 ezer németet ajánlott fel a háborús rombolások helyreállítására. Beszterce környékén a szászok még a visszavonuló németekkel elhagyták falvaikat. Ilyen elnéptelenedett szász falu lett Bátos — Maros megyében —, az egyetlen hely, ahová néhány tucat székely nincstelent is letelepítettek. Ezeket többször elűzték a faluból. Nem visszatérő németek, hanem a szomszédos falvak román lakói, akik a bátosi földek minden barázdáját a magukénak követelték. Főispán, katonaság szállt ki Bátosra, csitítani az indulatokat, amelyek majd csak a kolhozzal tűnnek el, mikor román parasztnak, magyar parasztnak egyaránt közösbe kellett adnia így vagy úgy szerzett földjeit.

Erdély szász népének nemzeti kirablása még a magyar romlásnál is élesebben kirajzolja a támadó román nacionalizmus igazi valóját. A nyolcszáz éve Erdély földjén élő szászok, akik 1848-ban a magyar forradalom ellen fordultak és a bécsi császár román „forradalmáraival" egyezkedtek, s akik 1918-ban Medgyesen kimondták önkéntes csatlakozásukat Romániához, nyomban Trianon után történelmük legnagyobb csalódásait élték át. Dr. Thomas Nagler, a Romániai Németek Demokratikus Fórumának elnöke megrázó nyíltsággal beszélt erről — Németországba áttelepült szászok előtt — 1991 tavaszán, Dinkelsbühl városában. A történelem mélységeibe tekintve II. András magyar király alakját idézte meg, aki a szászok képviselőivel megtárgyalta német alattvalóinak helyzetét, megerősítette a szászok német szokásjogát, vagyis népszuverenitását. „A magyarok tőlünk egyetlen hold földet, egyetlen aranytallért sem tulajdonítottak el" — mondotta. Ezzel szemben, 1918 óta az erdélyi szászoknak csak csalódásokban volt részük a román hatalomban. Ez a becsapás néha tragédiába torkollott, már 1921 után, mikor a földreform — Nagler doktor szerint — nem volt egyéb, mint „összeesküvés a szász tulajdon ellen". Nagyon gyors ocsúdásuk jeleként „a szász parasztok, hivatalnokok, kézművesek és mások hevesen bírálták a medgyesi szász népgyűlés képviselőit, akik önkéntesen csatlakoztak Romániához".

Még a teljes erdélyi német romlás, az 1945-ös vagyonelkobzások, deportálások, majd később a szászok és svábok fejpénzért engedélyezett kivándorlása előtt, a két háború között, szülőfalum szomszédságában virágzó barcasági szász községek voltak, Prázsmár, Szászhermány, Szentpéter és mások. A háromszéki székelységnek ezek a szász gazdák a példát, a mintát jelentették. Okszerűen gazdálkodtak, gépekkel, tudományosan és szorgalommal. 1945 tavaszán az elmenekülni nem tudó vagy nem akaró szászokat mind egy szálig kikergették házaikból, az istállókban, disznóólakban kellett meghúzniuk magukat, gazdag portáikra pedig kizárólag románokat telepítettek, a Kárpátokon innenről és túlról, olyan „újgazdákat", akik egy-két év alatt még a nyomát is eltüntették a hajdani jólétnek és gazdálkodási színvonalnak.

Brassói gyári ingázóvá lett székely szegények naponta átutaztak ezeken a hajdani szász falvakon, s olyan szomorúan tárgyalták egymás között a romlást, mintha saját örökségüktől fosztották volna meg őket.

17. — Több mint egy évet kellett várnia a romániai parasztságnak arra, hogy az általa önhatalmúlag megkezdett új földreformot a parlament törvénybe iktassa. (Az 1945-ös földosztás jogi előkészítésére elegendő volt néhány hét.) Legtöbb helyen széthordták a termelőszövetkezetek egész vagyonát, de a sajtóban, a parlamentben olyan elvi viták folytak, mintha a rendszer nem forrongó vulkánon nyugalmaskodott volna. Maguk a viták az 1989 decemberében létrejött romániai rendszer zűrzavarát, ellentmondásos jellegét tanúsították. Az uralkodó elit valójában ragaszkodott a szocialistának nevezett termelési módhoz, miközben mind jobban erősödött az alulról jövő társadalmi nyomás. Az alapvető álláspontok között áthidalhatatlan szakadék nyílott. Iliescu elnök egyetlen szóval sem ítélte el a kommunizmust, igaz, nem is nyilatkozott mellette. Gheorghe Apostol, az agg politikus, aki az ötvenes évek közepén a román kommunista párt első titkára volt — ez akkor második helyet jelentett a hierarchiában, Gheorghiu-Dej után —, s akit 1968-ban Ceauşescu félreállított, majd nagykövetnek száműzött Dél-Amerikába, visszatérte után pedig egyik aláírója a „hatok" néven ismertté vált 1989-es tiltakozó levélnek Ceauşescu önkényuralma ellen, ez a volt pártvezető így válaszolt Adrian Păunescu kérdésére: „Úgy vélem, hogy nagy hiba volt »barbár« módon felszámolni a termelőszövetkezeteket. Ezeknek tapasztalataik voltak a mezőgazdasági munkák megszervezésében és irányításában. Nagy összegeket ruháztak be a téeszekbe, és nagy kár, hogy amit felépítettek, az majdnem teljes egészében lerombolódott." (*Totuşi iubirea*, 1991. május).

Ugyanakkor egy agrármérnök, Sándor F. László a székelyföldi Farcádról, aki évtizedeken át testközelből ismerhette a téeszek életét, a parasztság hangulatát, úgy vélte, hogy „a kommunizmus egyik legszégyenteljesebb intézménye a mezőgazdasági termelőszövetkezet". (*Romániai Magyar Szó*, 1991. június 26.)

Árulkodó jele a „szocialista koncepció" — lényegében a sztálinizmus — megőrzésének az, hogy a földtörvény sérthetetlennek nyilvánítja az állami gazdaságok helyébe lépő, állami tőkével működő mezőgazdasági kereskedelmi részvénytársaságokat. Állami tulajdonban levő földhöz semmilyen körülmények között nem szabad nyúlni! Függetlenül attól, hogy az állam milyen módon jutott e területek birtokába. Ugyanis szinte elenyésző az a terület, amelyet a román állam az 1945 előtti időkből hozott át. Az állami birtokok alapját az 1949-ben kisajátított birtokosi földek alkotják. Ez a földállomány az eltelt évtizedekben állandóan növekedett. 1956-ban a kulákságot oly módon számolták fel Romániában, hogy egész földterületét ingyen át kellett adnia az államnak. Most ezek a földek is állami tulajdont képeznek. A hetvenes és nyolcvanas években a téeszekben veszélyesen megfogyatkozott a munkaerő, az eladósodott közös gazdaságoknak nem volt pénzük elegendő napszámost foglalkoztatni, nem maradt más lehetőségük, mint hogy földjeik egy részét átadják az államnak. Kovászna megyében 1700 hektár föld került ily módon állami kézre. A Maros völgyében fekvő Gernyeszegen a téesz 270 hektárt ajánlott volt fel az állami gazdaságnak. Az átvételről nem készült jegyzőkönyv. Így a falu akkor sem tudná igazolni a tulajdonjogát, ha ilyképpen a földeket visszakaphatná. Fortélyos módon, „törvényes alapon" jutott földhöz az állam Gyergyóalfaluban. Itt állami vetőmagtermesztő kísérleti állomást állítottak fel. Föld kellett hozzá. Egy 1974-es törvény alapján a kísérleti állomás átvett a helyi téesztől 521 hektárnyi területet. Nem ellenérték nélkül, ugyan, a hatóságok erre kényesek voltak! A téesz cserébe kapott 1094 hektár legelőt és 146 hektár kaszálót. Látszatra a téesz nagyon jól járt. Csakhogy a közös gazdaságot a községi tulajdonban levő területből „elégítették ki", olyan földekkel, amelyeket addig is az alfalviak használtak.

A csereügylethez a téesz közgyűlésének jóváhagyása kellett volna. Ezzel egyszerűen nem törődtek.

Minden megyéből, talán minden faluból lehetne példákat idézni az állam ilyetén gazdagodására. Most pedig az állami tulajdonból egy talpalatnyi földet sem lehet kiszakítani. Ha valahol nincs elegendő kiosztani való föld — szinte sehol sincs — akkor arányosan csökkenteni kell az egy családnak juttatható terület nagyságát. Tíz hektár a kioszthatő földek felső határa, de ennyit sehol nem oszthatnak. Az állami birtok kivételezettsége mellett tovább csökkenti a kimérhető terület nagyságát az, hogy fél hektárt kell osztani a téesz vagyonából azoknak a földműveseknek is, akik annak idején egy barázda földet sem vittek be a közösbe.

Mi lesz hát a kulákokkal, akiket legjobban meggyötörtek a kolhozok alakításakor, legjobban kisemmiztek később is? Földjeik állami tulajdonban maradnak. Föld helyett részvényjegyeket kapnak. Joggal panaszkodott az egyik „hajdani kizsákmányoló", hogy újabb kulákélet szakad a nyakába, a részvényjegyekből semmi haszna nem lesz, de a végén még rajta hajtják be — mint egykor a kulákadót — az állami gazdaság veszteségeit. Azért az állami gazdaságért tehetik felelőssé, amelynek irányításába akkor sem szólhatna bele, ha a vidék legjobb gazdálkodója.

Közgazdasági síkról közelítette meg ezt a kérdést Csapó I. József agrármérnök, parlamenti képviselő, kifogásolva az állami tulajdon sérthetetlenségét, amely távlatban semmiképpen sem illeszkedik bele a piacgazdasági és privatizációs elképzelésekbe. Mivel „a részvénytársaságokban a földtörvény erre vonatkozó rendelkezései szerint is megjelenik a magántőke, tehát a volt földtulajdonos részvényessé válik. És a magántőke aránya a jövőben egyre nagyobbá válhat, hiszen részvényt kívülálló is vásárolhat. E tulajdonszerkezetben azonban a volt földtulajdonos hátrányban van, mert bár elismerik a tulajdonjogát, területével szabadon nem rendelkezhetik, tehát végeredményben részvényesi mivoltát rákényszerítik. Nem szólva arról, hogy olyan részvénytársaságnak lesz a tagja, amely ez ideig veszteséggel termelt, s mivel nincs földjáradék, vagyonrészét a gazdaságtalan kihasználás esetén elveszti."

Csapó képviselő 1991 áprilisában a dogmatikusok államcentrikus szemléletét felborzoló javaslatot tett: az állami tulajdonban levő földekből elégítsék ki a volt kulákok igényeit és a fél hektárra jogosult egykori nincsteleneket. Így nem csorbulna a magántulajdon elve és gyakorlata, megnövekedne a bizalom az állam iránt. Elképzeléseit — amelyek nyilván nem valósultak meg — nemcsak az erdélyi magyarság támogatta, de román milliók is, az egész országban. A bukaresti *Adevărul* című napilap a megyei alispánok 1991. május 22-én tartott tanácskozásáról beszámolva, egyebek között megállapította, hogy a közigazgatás szakemberei nyolcvan tökéletlenséget találtak a reformtörvényben. „Jelenleg hatalmas paraszti nyomás észlelhető annak érdekében, hogy osszák szét az állami mezőgazdasági vállalatok, valamint a különböző gyümölcstermesztési és állattenyésztési egyesületek földállományát." A lap megjegyezte: a falusi birtokrendezési bizottságok hajlanának is arra, hogy a paraszti nyomásnak engedjenek. (Persze, ez nem tőlük függ.) Ha nem lehet másként, akkor a paraszti részvényesek kénytelenek belenyugodni ebbe a megoldásba, sugallja az újság, de e „kényszerrészvényesek" ez esetben azt kérik, hogy részesedésüket — ha lesz egyáltalán — legalább részben mezőgazdasági terményekből kapják meg. Másként egyszerűen nem képzelhető el a megélhetésük!

18. — Szokatlan lett volna, ha az új román kormányzat éppen a földreformot nem használja fel magyarellenes uszításra. Noha a magyarság húzta a rövidebbet az 1921-es és 1945-ös reformokból, maga a kormányfő — az azóta megbukott Petre Roman vádolta meg a magyar parasztokat azzal, hogy elharácsolták a románok elől az erdélyi földeket. Olyan képtelen történelemhamisítástól sem riadt vissza, mint hogy egészen 1947 végéig — tehát a párizsi békekötés után is — magyar hatóságok intézkedtek Észak-Erdélyben, azok szorították háttérbe a „védtelen" románságot. A miniszterelnök eme állítását bevallottan felesége tanító szüleinek „tájékoztatására" alapozta. Családi bosszúvágytól hajtva, a bukaresti szenátusban szemrebbenés nélkül kijelentette, hogy végre igazságot kell szolgáltatni az erdélyi román parasztoknak! (Újabban a magyar iskolák és a kolozsvári magyar egyetem visszaállítását a román kormányszervek azzal a divatos érvvel tagadják meg, hogy mindezen oktatási intézményeket „a kommunisták hozták létre", ezért az akkori törvények a mai kormányt, amely ugyebár teljességgel mentes mindenféle kommunizmustól, nem kötelezik semmire. Így lehet a végén „kommunista vezető" talán még Báthori István fejedelemből és lengyel királyból is, aki 1581-ben az első erdélyi egyetemet alapította.)

Ez a „finom" fondorlat durva nacionalizmussá válik, mire leér a falvakba. Egerbegyen, Kolozs megyében egy helyi román vezető nyíltan kijelentette:

— Igaz, hogy a föld nagyobb része a magyaroké volt, de miénk a hatalom.

Ezért aztán, szerinte, a hatalmon levő románságnak joga van megfordítani a birtokviszonyokat. (Fábián Zsigmond panasza a *Romániai Magyar Szó* 1991. május 15-i számában.) A vegyes lakosságú erdélyi vidékekről érkező híradások szerint ezt az arányváltoztatást szinte központi sugallatra hajtják végre.

Mindenképpen az lesz az eredménye ennek az új földosztásnak, hogy a kolhozosítás előtti állapotokhoz viszonyítva, egyelőre felbecsülhetetlen nagyságú területtel, tovább kisebbedik az erdélyi magyarság vagyonállománya.

Csapda rejtekezik magában a reformtörvényben. Ennek 17. paragrafusa szerint azok a földek, amelyeket nem igényel vissza senki, végül is az állam „magánbirtokai" maradnak — „domeniul privat al statului" —, majd azok rendelkezésére bocsátják, akik bérlemény, koncesszió vagy vásárlás révén, a törvényes feltételek között mezőgazdasági kisüzemeket akarnak létesíteni, illetve a meglévőt tovább kívánják fejleszteni. De míg az egykori nincstelenek csak akkor kaphatnak fél hektárnyi területet, ha az adott helységben laknak, és az utóbbi három esztendőt a téeszben dolgozták végig, ez a feltétel nem vonatkozik a bérlőkre vagy vásárlókra. Jöhetnek ezek bárhonnan az ország területéről, csak külföldről nem. Tehát bátran lehetnek az új telepesek ókirályságbeli vagy Móc-földi románok a Székelyföldön, a vegyes erdélyi falvakban. (Az Érchegység román népességének lehúzódása a termékeny síkságra az utóbbi évtizedekben — titkos állami biztatásra és támogatással — tovább tartott; Tordaszentmihály magyar házainak felét például új, román tulajdonosok vásárolták meg.)

Felismerve a csapdát, a Romániai Magyar Demokrata Szövetség 1991 tavaszán valóságos „népnevelésbe" kezdett a volt magyar földtulajdonosok jogainak tudatosítása végett:

„Mindenkinek kötelessége és létérdeke föld feletti tulajdonjogának visszaszerzése! Tartozik ezzel elődei emlékének, családjának, utódainak!"

Ez a felhívás sajtóban, templomi szószékekről bejárta Erdélyt. Az RMDSZ nemzeti üggyé tette a jogos földigénylések bejelentését. A Szövetség székházai jogvédő irodákká alakultak át. A földtörvényt ugyanis minden kívülálló buzgón

magyarázta, de egyáltalán nem értette — így a *Brassói Lapok* munkatársa, Ambrus Attila 1991. március 8-án. Sok esetben valóban nehéz is érteni, eligazodni a földek tulajdonjogában (kisajátítások, téeszbe lépések, földcserék, örökségek stb.), a közigazgatás azonban — aligha szándék nélkül — el is bürokratizálta a tisztázásokat. Egy-egy kéréshez húsz mellékletet, bizonyító iratot kértek. Az iratokat románul kellett benyújtani. Meg is jegyezte egy idős háromszéki parasztember, hogy amikor beléptették a téeszbe, akkor a magyar nyelvű kérés is elegendő volt, minden bizonyító melléklet nélkül. Szentmátéban (Beszterce-Naszód megye) egyik magyar gazda ironikusan fogta fel a hivatal packázását: „Csak azt nem értem, hogy negyven évvel ezelőtt, amikor harmincesztendősen még jó erőben voltam, a községházán arról írattak alá nyilatkozatot velem, hogy nem vagyok képes megművelni kéthektáros birtokomat, most meg annak írtam alá, hogy hetvenévesen meg tudom művelni ugyanazt a földet. Csalásra volt szükség a földek elvételéhez, és most csalás kell a visszaadásukhoz is?"

Elvitathatatlanul az RMDSZ jogvédő szereplésének köszönhető, hogy a magyar igénylők többsége szabályszerűen jelentkezett, időben és kellő bizonyító iratokkal. Ambrus Attila említett tudósítása a *Brassói Lapok*ban azt jelentette, hogy Apáca községben, a helyi RMDSZ tevékeny közreműködésével, március elejéig az igénylések 85-90 százalékát már benyújtották. Ebből a barcasági faluból valamikor a magyar anyanyelvű oktatás történelmi alakja származott. Akkor az volt nemzeti ügy — és maradt mind a mai napig —, most a magyar földek megmentése is égetően időszerűvé vált. Könnyebb dolguk volt az RMSZD-vezetőknek Kovászna megyében és Hargitában — de másutt sehol —, ahol a magyarok megfelelő számarányban vettek részt a helyi igazgatásban. Kovászna megyében mintegy 55 ezer, Hargitában 93 ezer jogos igénylő került nyilvántartásba.

De ha valaki lekéste a jelentkezési határidőt, az magára vessen, így határozott a több mint egy évig „késleltetett" földtörvény. Marosvécs egykori urának, Kemény János bárónak két fiú örököse él. Vécs a két háború között az erdélyi magyar irodalom búcsújáró helye, máig éltető legendák bölcsője, hiszen a kastély egykori ura hatalmas erdőségeit áldozta arra, hogy kisebbségi mostohaságban is fenntartsa az akkor másfél évszázados magyar színjátszás folytonosságát. A két Kemény fiú is bejelentette igényét tíz-tíz hektárra, csakhogy — elkéstek. Így mondja Nagy János vécsi polgármester a marosvásárhelyi *Népújság* munkatársának. A határidő ugyanis április 6-án járt le, az örökösök kérését május 29-én iktatták. A két Kemény fiú a jelentkezés idején Magyarországon tartózkodott, és nem volt tudomása a határidőről. Ennek ellenére kérésüket a polgármester felterjesztette a Maros megyei prefektúrára. Vajon a megye mai román urai tudnak-e egyáltalán a mecénás báróról, vagy ha tudnak, nem éppen ez gerjeszti-e fel a haragjukat?

Kemény János vécsi kastélyát nem is remélhetik visszakapni az örökösök, így a polgármester. Mivel az — „középület". Valójában szegény bolondok otthona. És e gyengeelméjűek miatt nem nagyon lehet feljárni a kastély parkjába, a Helikon-asztalhoz, és újabban Kemény János sírjához.

Keserű szájízzel olvasom a tudósítást. Az Erdélyi Szövetség elnökeként két közleményt is megfogalmaztam volt 1991 márciusában a romániai földigénylések határidejéről, illetve annak meghosszabbításáról. Mivelhogy a külföldön tartózkodó román állampolgárok is beadhatták az igénylésüket. Becslésem szerint akkoriban mintegy húszezer Magyarországon időző román állampolgárt érintett

a földtörvény. A közleményt szabályszerűen eljuttattam a Magyar Távirati Irodához, az lelkiismeretesen „kiadta" a sajtónak — ellenőriztem —, de csupán egyetlen pesti napilap tartotta fontosnak közreadni. A többi bizonyára nem látott benne elegendő „szenzációt".

19. — Kérdezhetnők, hogy miért e félelem a magyarokat háttérbe szorító román telepítésektől? Honnan szerezhetnének pénzt a vállalkozók birtokok vásárlására, mikor Romániában vágtat az infláció, tízszeresére emelkedtek az árak, a puszta megélhetés is mind nehezebb?

Egyik rejtélye ez is a mai romániai rendszernek: a pénzforrások megnyitása, kizárólag megbízható románok számára. Hatalmas vagyonok tűnnek el kézen-közön. Egyebek között, Kelet-Közép-Európában Romániában halmozódott fel a legnagyobb pártvagyon, amelynek sorsáról 1989 után senki nem tud pontos adatokat. Megjelentek viszont az „új földesurak". A háromszéki Kovászna városában az egyik elkergetett román pártaktivista vásárolta meg a kacsalábon forgó Ceauşescu-villát, sok millió lej készpénzért. Illyefalván — ugyancsak Háromszéken — az RMDSZ szeretett volna megszerezni egy romladozó telket, amelyen néhány árvízkárosult moldvai csángó magyar családot helyezett volna el. A Szövetségnek erre a célra 490 ezer leje lett volna. Igen ám, de jelentkezett egy román juhász, aki 17 milliót pengetett le a telekért.

Maros megyében az egyik leggazdagabb „új földesúr" az a Judea ezredes, aki 1990 márciusában a leitatott libánfalvi román dorongosok rohamát az RMDSZ marosvásárhelyi székháza ellen vezényelte, és aki Sütő Andrást szerette volna agyonveretni. Ő vásárolta meg az egyik hatalmas tyúkfarmot. Érdemes belenézni a kolozsvári *Szabadság* hirdetési oldalába: az új vállalkozók, kereskedők mind-mind románok. Az új romániai polgárság kialakulásából a magyar vállalkozók egyszerűen kirekesztettek. Az Iliescu-rendszer eddigi nyilvánvaló „eredménye" a hajdani nómenklatúra átmentése és az 1989. decemberi vérengzésekben nem éppen ártatlan főtisztek megjutalmazása.

Ugyanekkor a földtörvény életlehetőségeiktől fosztja meg az erdélyi magyar egyházakat. A 21. paragrafus úgy intézkedik, hogy a falusi egyházközségek öt hektár szántóföldnek megfelelő területet kaphatnak, a kolostorok legfennebb tíz hektárt. A törvény nem tesz kivételt a román és a magyar egyházak között, de tesz az élet! A magyar egyházközségek vagyona ugyanis nemcsak a papok, kántorok és más egyházi személyek javadalmazását szolgálta, hanem a felekezeti középiskolák és elemik százainak fenntartását is. 1939-ben Romániában összesen 209 magán középiskola működött, ezek szinte kivétel nélkül felekezeti tanintézetek, döntő többségük magyar volt. Iskolámban, a sepsiszentgyörgyi református Székely Mikó Kollégiumban alapítványok tucatjai tették lehetővé szegény sorsú, tehetséges parasztfiatalok tanulását. Az alapítványok többségükben olyan földek voltak, amelyeket hajdani birtokosok hagytak az iskolára. Az uzoni eleminek is volt egy múlt századi mecénása, Tatrangi Sándor gazdálkodó és felesége, akik — mivel nem volt gyermekük — 27 hold földet és egy belsőséget (telket, lakóházzal) hagytak a református iskolára. Mivel az alapítványi földek egy részét még 1921-ben, majd az egészet 1945-ben államosították, és a mostani reform után is kötelező módon állami tulajdonban maradnak, semmiképpen sem kerülhetnek vissza eredeti gazdáikhoz — az egyházakhoz.

Egy 1976-os felmérés (Mikó Imre készítette) az erdélyi, nagyváradi, szatmárnémeti és temesvári római katolikus egyházmegyékben 519 egyházközséget tüntetett fel. A Kolozsvári Református Egyházkerület nyolc egyházmegyéjében

462 anyaegyházközség működött. (A leányegyházakat és szórványgyülekezeteket nem számítom, mivel ezeket eleve kirekesztették a földosztásból.) A Királyhágómelléki református egyházkerület akkori püspöke, a Tőkés László elleni hajszában gyászos szerepet játszó Papp László „eltitkolta" híveinek lélekszámát. Tőkés István adataiból — *A romániai magyar református egyház 1945 után* — kikövetkeztethető, hogy a Partiumban, Bánságban, Szilágyságban és Máramarosban 268 református anyaegyházközség található. Hozzá kell számítanunk az eddigiekhez a 138 unitárius anyaegyházközséget, továbbá a Zsinatpresbiteri Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyház mintegy huszonöt gyülekezetét. Összesen 1412 eklézsiával számolhatunk. Le kell vonnunk a városokban működő egyházakat, amelyek a filiákhoz hasonlóan, nem kaphatnak osztott földet. Becslésem szerint ezek száma legalább 200. Tehát a törvény nagy kegyesen engedélyez a magyar egyházaknak 6060 hektárnyi területet. Mennyi ez az 1921-ben kisajátított 317 143 holdhoz, majd 1945 után a birtokállomány addig meghagyott egyharmadának államosításával újabb mintegy 150 000 hold elvesztéséhez képest?

Ez az öthektáros „adomány" talán kielégíti az államvallás, a görögkeleti felekezet vezetőit. Nekik soha nem volt szükségük arra, hogy felekezeti iskolákat tartsanak fenn Romániában. De az erdélyi magyar iskolahálózat visszaállítása csak a felekezeti oktatás révén képzelhető el, legalábbis belátható időn belül. Jakab Antal, nyugalmazott gyulafehérvári római katolikus püspök 1990 elején fogalmazta meg ezt az igényt, amellyel egyetért a mostani fehérvári érsek, Bálint Lajos, Nagyvárad és Szatmárnémeti római katolikus püspökei, a protestáns főpapok. A két nagyobb egyház már meg is nyitott néhány felekezeti iskolát. Létfontosságúak lennének most, éppen most az alapítványok — a visszakapott földek.

Lehet, hogy a bukaresti hatalom éppen ezért nem hajlandó „megértést" tanúsítani a magyar egyházak jogos földigényei iránt?

20. — Szó sem lehet a székely közbirtokossági vagyonok rendezéséről. A több százezer hektáros közös birtokállománynak — nagyrészt erdőknek — a története 1918 óta az újabb és újabb román elkobzás, időleges visszaszolgáltatás, újfent államosítás. Túl azon, hogy a közbirtokosság a székely társadalom, elsősorban a hajdani Csík megye lakosságának százados jogait testesíti meg, közösségnevelő hatása sem volt utolsó. Kollektivista tudatot — így nevezné Veres Péter — plántált a székelység nemzedékeibe.

Minden eddiginél nagyobb szükség lenne most erre az erkölcsi példaadásra. A feltámadt földszeretet a gyűlölet poklát szabadította el. Gyergyóremetén 1991 márciusában földek miatt támadt civakodásban Bagos D. bicskát rántott, és súlyosan megsebesítette vitapartnerét, Balázs Dezsőt. Péter Sándor, a *Háromszék* munkatársa panaszolja (1991. május 10-én), hogy a fiatalok fizikailag is félretaszítják az öregeket, akiket „legjobban megnyomorított az élet, akik annyi idősek voltak a földek és a mezőgazdasági felszerelések elrablásakor, mint azok, akik most ököljoggal szeretnének olyan előnyökhöz jutni, amelyek őket csak részben illetik meg." Hídvégen (Kovászna megyében) öt sebesülés, két előzetes letartóztatás, kulcscsonttörés, kapával levágott ujjak — egy mai birtokvita következményei. Háromszéken 45 éves házasok válnak el vénségükre, papiroson persze, hogy külön-külön kaphassanak földet. Kisgalambfalván (Hargita megyében) Szabó Albert 66 éves téesztag annak idején lovat adott be a közösbe, a nagy osztozkodásnál most csak tehén jutott neki. Úgy felbosszankodott ezen hogy a gazdaságból hazafelé tartva, az úton összeesett: infarktust kapott.

Testvér testvér, fiú apa ellen fordul a földosztás lázában. Kihalt a becsület és a tisztesség? Most mutatkozik meg az a mérhetetlen erkölcsi romlás és rontás, amely négy évtizeden át nemcsak az erdélyi magyarság birtokállományát, de lelkiségét, erkölcsi érzékét, hajdani méltóságos tartását is semmivé tette.

Mikor lesz ebből a földi pokolból feltámadás?

Mi lesz az idős gazdákkal, akik már képtelenek megművelni a földjüket? A termelőszövetkezetek idején nyugdíjat kaptak, ha az éppen csak az éhhalál ellen volt elegendő, mégis bele lehetett fogózkodni.

„Az 1991-es évben fél deci olaj sem jutott idős Jakabos Sándornénak. 81 éves. Minek neki, hiszen eddig is — 20 évig — 110 lejes nyugdíjból tengette életét... Most sem jogos a csekély porcióra? S ezért senki nem felel. Senki nem hibás. A legnagyobb rendben megy a Feketeügy a medrében, nemde?"

Orbán Miklós nyújtódi levelező drámai helyzetjelentése, néhány mondatban. Közben a bukaresti parlamentben arról vitáztak, hogy az állam átvállalja a paraszti nyugdíjak fizetését. De vajon meddig? És vajon miből? Jakabos Sándornén mit segítene a 110 lej — tízszeres drágulás után?

Pedig élni kell. Vagy nem is olyannyira kell? Nyújtód nincs messzire Torjától, ama nevezetes „büdös barlangtól", ahol egy szippantás elegendő: halált lehel a föld mélye. Sánta Ferenc pályanyitó novellájának — *Sokan voltunk* — szereplője, a „fölöslegessé" vált öreg székely paraszt ilyen kénes barlangban kereste meg a halált, családja tudtával. Most az egész társadalom nézi tétlenül a halálba indulásokat?

Helyreáll-e még valaha a székelység belső önfegyelme, törvényei, mindaz, amit Imreh István történész kellő lokálpatriotizmussal nevezett „rendtartó székely falunak"?

21. — Kuti István annak idejében mintagazda volt az egyik „rendtartó székely faluban", szülőhelyén, Uzonban. Jóval túl jár már a hetvenen.

— Gazdálkodni kezdesz-e, Pista bátyám?

— Mivel, Gyurika lelkem? Puszta kézzel? Sem igavonó állat, sem gép, sem emberi erő. A hajdani gépállomással végeztethetnők a szántást, kapálást, aratást, de magánkézbe került, és nem lehet megfizetni. Uzsorára akar dolgozni.

Fodorházán (Kolozs megyében) egy agrármérnök, Rácz Sándor mondta felháborodással:

— Monopolhelyzetben vannak a gépesítő állomások: verik fel az árakat, annyit kérnek a szántásért, gyomirtásért, amennyit nem szégyellnek. Ráadásul egy-egy üveg szilvapálinkát. Az most ezer lejnél is többet ér.

Rácz Sándor hozzátette, hogy Fodorházán két magyar tagja is van a földosztó bizottságnak, csak éppen nem hívják el őket a gyűlésekre. Bármelyik vegyes lakosságú faluból jön a híradás, ott ég mindegyikben a nemzeti sérelem.

Máthé Ferenc ismert vargyasi népművész szintén a jövő lehetőségeit latolgatja:

— Három évig adómentes lesz a föld, de ki tudja, mekkora lesz azután a jövedelmi adó. Aztán ott a vetőmag ára és a gépi művelés díja. Jön a pénztelenség, az adóbehajtás, foglalás. A könnyű pelyvát, a kisebbségi népet a szél örökre a megsemmisülésbe fújja...

Újfajta szövetkezést, társulást ajánl a Romániai Magyar Gazdák Egyesülete. Az új néven feltámadt, százötven éves Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület az egyházközségek és a gazdakörök összefogását ajánlja. Vállalkozók az agrármérnökök lehetnének. A téeszek szétbomlása számukra drámai sorsfordulat. A szocialista gazdasági rendszer sok tízezer agronómust képzett ki. Miként is mondta

volt Teodor Maghiar Madarászon? Maholnap csupa mérnökökből állunk. Ezek a mérnökök — említettem — állami fizetést kaptak, és nem nagy népszerűségnek örvendtek falvakon. Idegenből jött tisztartókat láttak bennük, nagy részük az is volt: állami ispán, a parasztellenes törvények kérlelhetetlen végrehajtója.

Mi lesz ezzel a sereggel? A romániai társadalom egyik nyilvánvaló gondja a további sorsuk, munkalehetőségük.

22. — Idős barátom, Muzsnay Sámuel jogász érettségi találkozón volt Székelykeresztúron. Egerből indult, nappal utazott végig Erdélyen, 1991 szeptemberében. Nyitott szemmel járt:

— A földeken a búza egynegyede még lábon áll. Az árpaföldek is aratatlanok. Már le sem lehet aratni. Jól tudod, hogy a túlérett árpa feje letörik.

Kalotaszentkirályon is lábon állott még szeptemberben a gabonatermés. A magánkézbe került gépeket nem tudták megfizetni. Elpusztul a termés, éhínség jön a Kalota partjára, ha nincs ennek a falunak olyan fia, aki neve szerint Okos Márton, természete szerint is okos, méghozzá tele felelősségérzettel. Két évvel ezelőtt gyalog tette volt meg az utat Párizsig, hogy ilyképpen hívja fel Európa figyelmét az erdélyi magyarság iszonyú elnyomatására. Ez a mai garabonciás elment Körösladányba. Tudta, hogy miért. Ladány testvérközsége Kalotaszentkirálynak, Asztalos Miklós történész és író révén, aki Pestről kitelepítve évtizedeket töltött el itt. Pomogáts Béla hozta vissza a magyar tudatba. Asztalos Miklós erdélyi múltja, székelyudvarhelyi és kolozsvári diákoskodása épített szellemi hidat Ladány és Erdély között. Megalakult a Kalotaszeg—Körösladány Baráti Társaság, Für Lajos és Kántor Lajos díszelnökségével, Kalotaszentkirály máig emlékezik (tanárai emlékeztetik) Ady Endre 1914-es látogatására, mikor a templomból jövő „pompás magyarokat" megcsodálta. Körösladányban is jól ismerik az Ady-verset: *A Kalota partján*. Okos Márton elpanaszolta Ladányban, hogy a szentkirályi „pompás" magyarokat éhezés fenyegeti, hiába dolgoztak egész évben szorgalommal. Az erdélyi magyar gazdák nyomorúságos jelenét panaszolta Okos Marci. A ladányiak pedig összedugták a fejüket. Lenne náluk egy öreg kombájn, ők újabbat vásároltak, azzal a kimustrált géppel segíthetnének-e a testvérfalujukon?

Okos Márton megszerezte Für Lajos elnöki aláírását, aztán a Magyar Nemzeti Bank kiviteli engedélyét, és még aznap elindult haza a kombájnnal. A román vámosok meghökkentek, nem akarták átengedni a határon. Ajándék? Hol a papír róla a szentkirályiaktól, hogy elfogadják az ajándékot? Ilyen szamár csak egy vámos lehet, gondolta Okos Marci, de nem mondta, hanem telefonált a falujába. Onnan kiskocsival néhány óra múlva megérkezett a pecsétes irat.

Úgy vonult be az ajándék kombájn Kalotaszentkirályra, mint valami mesebeli, megmentő csoda...

TANDORI DEZSŐ

Már a hajnalcsillag int, ahhoz is csak

kell idő, hogy a piros vas postaládát megtaláld, reggeli előtt kimenj,
a levelet bedobd, a Russel Square felől a rigó szavát meghalld, hogy
ferdén oldalt a nagy pályaudvarok felett a kis merev fényt észrevedd,
és hogy az legyen, „tessék, semmi sírás, megreggelizni, aztán a városnak
nekivágni, én nem tudom, mi az Éliással és a Poszival most Yorkba
visszük a bandát, de hát, tudod, itt annyi minden van, dolog, nem
tudom, mikor találkozhatunk, esetleg ugorj ki Lingfieldbe, mi már láttuk,
jópofa kis Agatha Christie-város, fut ma egy Franny és egy Seymour,
és Visage, de akkor engem ne keress, másutt leszünk, inkább jól nézd
meg, hármas befutóra vehető-e, mondom, Visage mellett Against You és
Gay Lussac; vigyázz, a pályára nem engednek be semmi szeszes italt,
ne kérdezd nagyon összevissza, szokásod szerint, épp a rendezőket,
mondjuk, mit tudom én, az autóbehajtónál, szokásod szerint, tudod, ahogy
aztán kibukkannak középen a pályán, a fejesek, menj föl a faluba,
a templom mellett keskeny járda vezet, túl az iskolán, drótkerítés
kétfelől, kis főtér, ott kapsz gint, a London Gin nem nagy dobás, 35
fokos, de meg se árt, ülj le, feltűnés nélkül, Sir Henry sírkövére, most
nem az, Sir Henry nem fut, de egy El Capistrano placc-gyanús, az üveggel
vonulj el a hátsó klozetra, az Éliás is ott ivott, egész kicsit, ne
ráncold a homlokod, ne rosszalljál semmit, a szárnyam továbbra is
olyan piszkosfehér, mint akkor fél három órakor, tulajdonképpen úgy is
veheted, alszom, látod, milyen szépen nekilódultál azért, tizenegy év
után, nem kell nyakra-főre a fehér színt keresned a lovak neveiben,
vagy a mamájuk meg a papájuk betűiből összeraknod, a mesterséges
kombinációk nem vezetnek mindig jóra, tudod, akkor már, hogy azt hitted,
alszom, akkor már rég átsegített a Poszi egy — te úgy mondanád, ab-
lakon, mondom, de hát itt másképp vannak a dolgok, sok mindenféle dolog,
jó, itt is azt mondják, végül urémia volt, büszke is voltam rád, amiért
ilyen jól diagnosztizáltad, lehet, az egyik tojásnál feszült meg valami
rostanyag a kloakám mellett, ez később együttjárhat az ér meg-
pattanásával, a húgyvér elönti az agyat, akkor hallottad azt a zajt, akkor
láttál a fakanál-rudamról fejjel lógni, le, de most nem is ez, Gelsen-
kirchenben a sült kolbásszal elégedett leszel, zsömlében adják, olcsó,
de túl sokat ne egyél, Dinslakenben az ügetőn túl sokat ne sörözz,
vigyázz, hogy bármennyire is szeretted Ottlik Géza barátodnál azt a
Hanna csajt, ne Comtesse Hannén kelljen visszanyerned mindent ott
egy célfotós futamban, persze, én meg már ezt nem tudom, ha rám
hallgatsz, és látod Duisburg, igen, Düszburg felé a csillagot, ne
a réteket nézd, ne a ligeteket, rád lelnének, arra hajtana valami
kézbesítő motoros, egy munkagép, ne ilyeneken gondolkodj, külhonban
úgy-amúgy se szoktál altatózni, nem bánom, a Hansaringen, ha már Kölnben
jársz, vegyél whiskyt, lehetőleg másnap hajnalig ki ne idd,
baj, meg fogsz az édes ízétől undorodni hamar, tedd meg Rheinpolart,
a csillag ezt fogja mondani neked, építsd föl szépen Sir Actionig
a nyereményt, aztán: mintha elvágták volna, ne feledd, én Krieauban

is megmondtam neked, menj, nézd meg, a startatónak fehér szárnya lesz, mondom, semmi szemhomály, hallod a rigót, akkor a mezőny ott robog, visszafogottan, a sulkyk *előtt a lovak, Miss Lord, Lady Sindelburg, Bloody Meadow, Bella Fortuna, Sissy X, és rajt, és láttam, elfordítod a fejed, de hát föl, föl, semmi vész, ugye, és most „szia, édes drágám, igérd meg, jó leszel, menj, már a Cutty Sword előtt" — ez volt a szállodai étkezőm — „heten várnak, légy az első tízben." Elhalványodott. Néztem Bloomsburyt, ahol Virginia Woolf azt mondta az első londoni légitámadás után: na, csakhogy ezzel sincs gond... és házuk romjaira mutatott, kész, a mű bevégeztetett, hála Isten, aztán pár hét, pár hónap, a lány tálal az úrnak, hol van Virginia? nem látta senki, Leonard Woolf akkor az emeletre felrohant, egy búcsúlevelet talált, de az Ouse partján csak az agyagba vágva a botot, és csak két hét múlva magát Virginiát, telerakta kövekkel a kabátja zsebét, jó úszó volt ugyanis, és akkor ez. Mentem reggelizni. Délben egy repülőgép húzott át, nekem úgy a Kingsway felett, épp valami horror-regényt kerestem, 1988-at írtunk, fordítani, aztán a Temze partján ültem, elgondoltam a tizenegy évet, Szpéró mellett, ahogy a gépeket néztem, fönn, mind az volt, hogy „Nem, nem...", maradni, végigcsinálni valamit, aztán most is, ráhagyni, kiránduljanak, mind, akik nincsenek már itt velünk, most a Samu is át fog menni, hozzájuk, át, a szívelégtelenség kis hörgéseit hallom, Samu, Samu, megnéztem a tabáni rézsűt, tegnap temettük el a félszemű, félszárnyú ződi madarunkat, a Tutut, rütyü, harangocska, ilyen neve is van neki, most már sose lesz, hét év, tizenegy, a Samuval tizenhárom év megy el, ráhajtom az államat a hideg korlátra, várom a célfotót, Comtesse Hanne, na, jó, megiszom még a tizenhetedik söröm, hallom ötletnek Rheinpolart, igen, Sir Action jó tippnek ígérkezik, a Hansaringen az éjjel-nappal bolt előtt habozom kicsit, hajnalban, három után, fölébredek, nézem a másnapi* Heat-*et, a gelseni, dinslakeni esélyeket, a szekrény sarkában már folt van az ügető-üveg alatt, kiemelem, a kupakjába öntök, így jobban beoszthatő, a tévében semmi Joy és Joan, semmi Swan Philip, nem szól a fehér álarcos, télikabátos harmonikás, a kerek kalapos, Velence, egy vak pap néz ki rám egy régi filmből, Szpéró hol volt arra még, elmentek az ablaka alatt, tudta, nem szólt ki, mi a jobb, hanyatt verem a fejem búbját a falba a polc fölött, ahogy csaknem függőleges az üveg, nem mindenfajta társalgás túl jól bírható, baj, ami túl jól, másrészt, ugye, meg az is, röhögök a klozeton, jól kiszúrtam a rendezőgárdával, iszom a lingfieldi gint, elfelejtem Visage-t, pedig, mondom a tükörnek, Against You az egész, de hát mi volna ellenemre, ami emberi, és oly több-mint-emberek, azok voltak ők, kinézek, a hajnalcsillagot keresni, de csak „BAUMANN ÉS FIA, INGATLANÜGYNÖKÖK", áll neonból a hajnalcsillagom helyett.*

Igen, most tegnap éreztem először életem-

ben úgy natúr a menta illatát a sírjaik fölött, itt, valamivel a megásandó két arasznyi sír alatt, a gesztenyefa felé, valaki fekhetett, a sok sápadt-sárga-zöld-fehér virág le volt taposva mind, elővettük társnőmmel a táskánkból már félúton a kis dobozt, benne feküdt egy letépett orgonafürt alatt a Tutu, sárga-zöld, fehér, a kúpos, nagy csőr hússzínű. Szedtem pár tyúkhúrt, nagyon zöldet, húsosat, és az omladozó, nyers földet egy térképpel béleltem ki, a Maisons-Laffitte-i galopp-pálya ábrájával, s nyolc futam indulóival, egy vadászugratás is volt, egy krissz-krossz, előttem volt, egy fa tövén próbáltuk, és ki is tippeltük a később győztes Orallist, egy thaiföldivel, nagyon részeg volt, megitatta velem a fél karton sörét, de a pénztárnál szétsodródtunk, nem is nagyon bántuk, ennyi volt, Orallis neve a sánta Alízra emlékeztetett, nagy szerelmemre, naphosszat a kezemben hasal, ha ráérek, belémfeni hegyes, kemény, aprótollas verébfejét, néha éjszaka így felébredek, milyen lehet neki, néha, mikor kitörne a kalitkából, de a repülés nála már csak lassú berregés, tíz centit nem jut előre egy fél perc alatt; a fölvezetőkörben, Lingfieldben, emlékszem, Visage legnagyobbnak ígérkező ellenfele, most ez mit jut eszembe, Green Side folyton a lovászlányba törölgette a fejét, ferdén föntről le, ez is megzavarhatott, mert csak mosolyogtam boldogan, hát Green Side, te nem vagy épp arra hangolva, hogy megcsináld jól ezt a futamot, Isten óvjon, hogy megfogadjalak. A Tutu fél szemét egy macska verte ki, miután már megmentették a karvalytól, aki a fél szárnyát tépte le, de ezt mind túlélte, mind, a hozzánk-kötözést, hat és fél évet húzott le itt, társnőmnek főleg nagy barátja volt, mindig sziszegve, mackósan a kezünknek esett, ha a tyúhúrt adtuk neki, mit zavarjuk a legjobb falatok közben épp; most visszateregettük a sírra a mindenfélét, aztán a városban már, csak megyek, kérdem, mi a rohadás ez a szag, hát a menta szaga volt ott a kezemen, valakinek meséltem Lingfieldet, az Agatha Christie-várost, meg a gint, Sir Henry sírkövét, meg hogy futott, így mondtam már, egy Franny és Zooey, és hogy Maisons-Laffitte-ben a pálya tisztára a Szajnához simul, kétezerkétszáz méter hosszú, az ám, elindul egy ezerhatos mezőny, csak jön, jön, már mióta jön, és látcsővel se látsz egyebet, csak hogy jön egy sűrű, erős, fekete pont, az kavarog, mintha önmagán folyton elbukna, átbukna, előgördülne, és hogy az ott, kicsit elöl, Ballroy-e, a Kis Bálkirály, vagy Star Duke, vagy Whistlejacket, olyan mindegy, mind-mind Samu az, sárga a lába a köszvénytől, liheg, de a csőre himverebesen fekete, kurjant még egyet-egyet, megnéztem a Tabán oldalát, a Samu, egyszerre majd oldalt dől, mint az utolsó akadály után Cheltenhamben hirtelen az egyetlen ír ló, épp ő, Newton Gazzette, és nem kel föl, és tizenhárom év: soha. Lekerül a fakalitka, még Szpéróé volt, üres lesz újságpapírokkal fedett, köleses íróasztalom, nem ülök még Icsi, Mokka, Alíz, persze, ők is mind kedvesek. Nem is még Icsi, Mokka, Alíz, persze ők is mind kedvesek. Nem is beszélhetek így, ezt néha tudom. Inkább elmesélem Orallist. Krissz-

-krossz, mondom, szóval volt ott egy Pad nevű ló, Orallist fogadtam, úgy jobban, de megtettem, csak egy kicsit, mellé a Padot, hát mi volt, Orallis végig vezetett, de nem nagyon, és jött a Pad, és egy Sec meg egy Secretiv nevű ló, és akkor felhördültünk, persze, én értettem csak a nagy viccet, én csupán, a Pad nevű ló ledobta az akadálynál a zsokét, épp a két Sec, a Sec meg a Secretiv alá, néha Securitynek mesélem, néha Secundumnak, olyan mindegy, valahogy ki kell bírni, és ez nagy eredmény, amikor bejön, olyannyira semmire, de semmire se jó.

TARDI SÁNDOR METSZETE

KÁLNAY ADÉL

Szindbád ismét elindul

Honnan is tudhatnám annyi idő távlatából, hogy valóban megtörténtek, s így történtek-e meg, amiket elmesélek, vagy csupán a képzelet furcsa játéka az egész? Talán eszembe sem jutott volna, ott heverne mélyen eltemetve tudatom mélyén, az összes többi elfeledett történés között, ha nem találkozom egy igen különös emberrel, egy igen különös napon. Már esteledett, mire a szakadó eső elállt, ráadásul olyan hirtelen, ahogy csak filmeken szokott. Az egész napos eső haragos zölddé változtatta a tegnap még félénken zöldellni próbáló levélkéket, s most már magabiztosan híztak lombkoronává. Amerre néztem, mindenütt ugyanaz a harsogó zöld áradt felém, s mintha az égbolton is ez tükröződne, az eltakarodó felhők alatt zölden érkezett a sötét is, zöld mélységben hunyorgott az első csillag, a levegő illata is zöld volt, nemcsak látni, de érezni, hallani, szagolni, harapni lehetett. Barátomtól igyekeztem hazafelé, szinte futottam, érnék haza már minél hamarabb, kabátom, cipőm csupa víz, arcomon kétoldalt, mintha szememből folyna, ömlik lefelé, de hiába vacogtam, a látvány annyira megfogott, hogy nem bírtam továbbmenni. Nos, mindenki átélt már hasonlót, tudom, de ez mégis csak az én élményem volt, s ami a miénk, annak jobban örülünk, igaz? Ráadásul, nem is egyszerűen csodálatos volt a látvány, hanem titokzatos is. Minél tovább álltam ott a földbe gyökerezve, annál valószerűtlenebb lett minden. Mintha valamire emlékeznem kéne, ezt éreztem, mintha egy másik világ üzenetét hallanám, látnám, de nem voltam képes értelmezni. Bevallom, soha nem érzett félelem fogott el, semmihez nem hasonlítható pánik szorongatta szívemet. Idegen vagyok itt, sikoltotta bennem valami hang, idegen, és nem jut eszembe, honnan jöttem! A tisztára söpört égbolton egyre csak gyűltek a csillagok, néma nézői kétségbeesésemnek, hideg hunyorgásuk fogva tartott, s mintha csak azt jelezték volna, gondolkozz már, ki vagy te, emlékezz már, honnan jöttél! Fogalmam sincs, mennyi ideig tartott, amíg kitéptem magam ebből a mozdulatlanságból, és segélykérően körülnéztem. Nem messze tőlem, egy fa derekának támaszkodva egy ember állt. Csak állt, és nyilvánvalóan engem figyelt. Valaki gondolhatná, hogy amúgy is zaklatott szívem összerándult a látványra, de tévedne. Egyrészt soha nem féltem még senki emberfiától, másrészt örültem, hogy végre látok valakit, hogy valami olyan történik, ami ellenőrizhető, ami feloldja azt a rettenetes állapotot, ami hatalmába kerített. Csupán az lepett meg, s ez is csak utólag, hogy bár vaksötét volt már, én mégis tisztán, élesen láttam az emberemet, mintha valami különös fény lengte volna körül, láttam őt, s mégsem tudom, milyen volt pontosan, de ez is csak már otthon jutott eszembe, s az is, hogy hallhattam a hangját olyannak, mintha a fülembe beszélne, holott hét-nyolc méter biztos volt a távolság. Ezt mondta akkor ott, ismerős, meleg hangon: — Már azt hittem, soha nem jut eszedbe. Az igaz, nagyon sok idő eltelt azóta, de azért csak emlékezned kéne! Aggódtam, de most már nem féltelek. Egyedül is boldogulsz, s ne feledd, mindenre magadnak kell rájönnöd! Túl sok segítségre hát ne számíts, de azért amit lehet, megteszek. Hallod, nem hittem volna, hogy ilyen nehéz eset vagy! — Ezt már némi szemrehányással a hangjában mondta, de szeretet is bujkált ezekben

az utolsó szavakban, mint amikor egy apa feddi meg kedves gyermekét. Nem szólt többet, s máig sem tudom, elment-e valamerre, vagy csupán a fény szűnt meg körülötte, egyszer így emlékszem, máskor amúgy. Otthon nem volt kedvem semmit csinálni. Csak ültem a kályha mellett, szárítgattam ázott tagjaimat, és néztem a rabságban is ficánkoló tüzet. Megpróbáltam valamire rájönni, valami összefüggést találni, egy nyomot, melyen elindulhatok, ám hosszú ideig csak a különös alak képe jelent meg, szavai csengtek vissza fülemben. Vajon mire célzott, mit akart azzal, hogy emlékeznem kéne? Aztán egyszerre belém hasított a felismerés. Hogy is nem kapcsoltam eddig össze azt, amit a zöld ég alatt éreztem, s azt, amit ez az ember mondott! Hiszen ő csak válaszolt arra a kiáltásra, ami bennem felszakadt, hogy idegen vagyok itt! Izgatottan felpattantam a kályha mellől, s az ablakhoz siettem. Kitártam, és felnéztem az égre. Nyoma sem volt már az előbbi látványnak, egyenletes feketeségből pislogtak ki most a csillagok, bársonytokban sok apró gyémánt, és én hirtelen tisztán emlékeztem mindenre, amire sejtésem szerint emlékeznem kellett. Emlékeztem egy valóban réges-régi történetre, bár hogy mennyi idő telt el azóta, nem tudnám megmondani. Kicsit félve mondom el, hisz jelen pillanatban még nem tudok semmi biztosat, minden annyira új még, de hiszem, hogy lassan megindul azért valami bennem is. Egy nagyon távoli, régi városban éltem, igen messze kell hogy legyen, hisz semmihez sem hasonlítható, amerre csak szétnézek a világban. Nehéz szavakkal leírnom, a képe ott él bennem, de mintha nem lennének rá szavaink, hogy elmondjam szépségét. Ott tisztaság van és nyugalom. A színek soha nem hasonlítanak, soha nem olyanok, mintha, hanem pontosan olyanok, amilyeneknek lenniük kell. A házak fehérek, rengeteg a fa mindenütt, illatos virágok nyílnak, friss patakok csobognak, mint a mesében. Mint a mesében, mondom, ha ugyan még létezik, s így létezik egyáltalán. Itt éltem hát, s emlékszem, boldog voltam és elégedett. Mindenem megvolt, ami csak kellett, arra viszont nem emlékszem, mi is volt ez a minden. Egy biztos, nem olyasmi, amikért itt dolgoztam, nem olyasmi, amiket itt szereztem. Szüleimmel együtt kellemes örömben teltek napjaim. Érdekes, rájuk szinte nem is emlékszem, csupán tudom, hogy voltak, s igen szerettük egymást. Volt még valami, ami igazán különlegessé tette ezt a helyet. Az állandóan és egyenletesen áradó fény. Ez, úgy emlékszem, nem a naptól jött, nem is mesterséges forrásból. Csak úgy egyszerűen volt, és áradt mindenünnen, mindenkire. Ahogy erre visszaemlékszem, szinte fájt ez az érzés, rájöttem, mennyire hiányzik nekem ez a fény. Hiányzik, mert úgy rémlik, valamit kaptam tőle, ami nélkül most kevesebb vagyok, s talán minden gyengeségemnek ez a hiány az oka. Egyszer, úgy tűnik, valamilyen ünnepélyes alkalommal összehívtak minket, engem és sok velem egykorú társamat. Sajnos, nem tudom visszaidézni minden részletét, de hallom a gyönyörű zenét, látom a meghatott arcokat, s tudom, hogy nagyon fontos, ha nem a legfontosabb dolog történik az életemben. Szüleim büszkén néznek rám, feszült és izgatott várakozással telik meg a levegő. Hallom, hogy mindenkit a nevén szólítanak, látom, hogy haladnak egymás után társaim egy-egy fényes trón felé, ahol valaki, talán az uralkodó ül. Halk mormolást hallani, legjobban talán a szél zúgására hasonlít, látom, hogy társaimat sorra megáldja, aki ott ül a trónuson, s ők örömtől kigyúlt arccal jönnek visszafelé. Egyszerre, erre is tisztán emlékszem, szorongás fog el, félek, hogy én esetleg kimaradok, s nem tudom meg soha, mi ez az egész. Körülöttem társaim mind valamilyen feladatról suttogtak, a feladatról, amit kaptak, s kiderül, hogy nincs köztük egyforma, hogy mindenki más és más áldást kapott. Egyszerre hallom a nevem, teljesen elgyengü-

lök, de azért csak erőt veszek magamon, s már ott állok a trón előtt, fejemet lehajtom, s remegő szívvel várom az én áldásomat. Még azt is fel tudom idézni, milyen öröm fogott el, amikor meghallottam boldog sietésemet is visszafelé szüleimhez, a baráti, rokoni öleléseket, hogy büszkeség töltött el, nem akármilyen parancsot kaptam. Ó, jaj, csupán a feladatot, az áldást felejtettem el, akárhogy vizsgálom elmémet, ott, ahol a feladatot sejteném, kínzó üresség tátong, szédülök, ha belenézek. Emlékszem még, hogy hamarosan útra kellett kelnem. Talán éppen a feladat miatt. Nem volt ez szomorú búcsú, mindenki büszkén és boldogan ölelt meg, s ez még fájóbb, mert nyilván bíztak bennem, hogy valamit, amiért csak én indulhatok el, senki más, majd teszek, hittek bennem! Ki tudja, merre jártam, hogyan, mikor tévesztettem utat, milyen gonosz erő térített el, s feledtette el velem a parancsot, s hosszú időre még azt is, honnan jöttem! Egyszercsak itt voltam, mondhatom így, bár furcsán hangzik, amióta az eszemet tudom, s ezt hittem valóságnak, igazinak. Ha nincs az a különös este, s az a különös alak, még most is nyugodtan élem az életem, vagy amit annak hittem. Ám, most beláthatjátok, nem tehetek már úgy tovább, mintha mi sem történt volna. Ezek után minden itt töltött perc hiábavaló, elfecsérelt idő lesz számomra. Útrakelek, még mielőtt felkel a nap. Fogalmam sincs, merre kell mennem, de hiszem, hogy lesz, aki vagy ami vezessen. Meg kell találnom azt a helyet, ahol megtudom, milyen paranccsal jöttem én, vagy vissza kell találnom régi városomba. Amikor ezt olvassátok, én már messze járok. Hogyan is mondhattam volna el hamarabb, ezer szállal akartatok volna megkötözni! Talán hallotok még rólam, talán még látjuk egymást, nem tudom. Egyedül megyek, s nem viszek semmit, csak mérhetetlen vágyamat az igazságra, és a reményt.

Egyedül

Különös, pengő hangra ébredt, mint mikor egy húr elpattan, gondolta magában, s mozdulatlanul kifelé hallgatózott. Lehet, hogy ezt is álmodtam, döntötte el kis idő múlva, s már inkább befelé figyelt, össze tudná-e szedni szétszóródó álomképeit, de hiába.

Csupán egy kellemetlen, sajgó érzés maradt, egy kínzó hiány, amiről nem lehetett tudni, mi okozta, csak nőtt, terjedt, áradt szét a szobában, s a falakon is kiszivárgott, mint hatalmas, megfoghatatlan semmi indult, hogy körülölelje az egész földet, és szorításával a kétségbeesés könnyeit sajtolja ki belőle. Hány és hány hajnalt és estét töltött már így el, ágya, mint hajótörött tutaja hánykolódott ezen a tenger bizonytalanságon és félelmen, ami körülvette. Az évek, akárcsak a mesében, „három nap egy esztendő", bizony a napok éveknek tűntek, már három nap is, mint egy hosszú év, lassan száz éve is van már, hogy így hallgatózott, figyelt minden remény nélkül. Kezeit figyelte, úgy feküdtek süppedőn a dunyhán, mint havas földbe fúródni vágyó gyökerek, melyek valamely katasztrófa által ki lettek szaggatva helyükről. A szobában hideg volt, nagyon hideg, s ez lassan visszahozta őt a rémületből. Fel kellett kelni, tüzet gyújtani, merhetné-e ezt valaki másként is csinálni, a tűzgyújtás parancs, a legelső lépés, az élet jele. Ott kuporgott a kályha előtt, egyenletes fújásokkal élesztgette a fel-felbukkanó lángot, sűrű füst mardosta szemét, nedves volt a fa nagyon. Hir-

telen éles láng csapott ki a kályha ajtaján, majd hangos pattogás hallatszott. Ilyenkor kell elégedetten feltápászkodni, bezárni a kisajtót, s résnyire nyitni a szellőzőt, térülni, fordulni, vizet húzni, majd néhány vaskosabb hasábot hajítani a győztesen a kéménybe kívánkozó merész lángok közé, s fáradt mosollyal körülnézni, mert teremtéssel kezdtük lám ezt a napot is, ahogy illik, lássunk most már a többi után. Belőle azonban mostanra kihullt a teremtő erőnek ez az ősi büszkesége, nem emlékezett rá, az örömre, mely régen mindig eltöltötte, valahányszor elvégezte ezt a szertartást. A kályha lassan érezhető meleget kezdett adni, de még a lehelet meglátszott, még jó volt fogni a forró bádogbögrét, lassan kortyolni a keserű teát, reggelre mindig csak ezt itta, nem keserűbb, mint az élet, mondogatta, ha megpróbálták lebeszélni róla. Amikor nagyjából felmelegedett, az előtte álló napra irányította gondolatait. Nem volt ez könnyű, már jó ideje érezte, milyen nehéz kordában tartani azt a sok mindent, ami fejében kavarog. Gyakran kapta magát rajta, hogy már megint nem a feladataival törődik. Bosszúsan csóválta ilyenkor fejét, komolyan haragudott, mintha egy másik személy lenne az oka mindennek, aki hívatlanul őbenne lakik, s olykor, s egyre többször helyette gondolkozik vagy cselekszik. Nem tudta, honnan került oda, megpróbálta megismerni, kifaggatni, de aztán rendre elfelejtette egészen a legközelebbi találkozásig. Ma azonban tisztán látta, mi mindent kell tennie, s örült ennek az alkalomnak. Rendet tenni, vizet húzni, felvágni néhány rönköt, aztán kimenni az erdőre, sötétedés előtt visszaérni. Télen minden áldott nap ugyanezt a tervet hajtotta végre, s bár néha valamit kifelejtett, általában igyekezett egész napra elosztani a munkát. Nyáron persze más volt. Tavasszal is tudott már dolgozni a kertben, s még késő ősszel is adódott némi munka. A tél azonban nagyon megviselte. Az nem lehetett, hogy sokáig munka nélkül maradjon, létkérdés volt a munka, s nem a megélhetés, hanem az életben maradás miatt. Pénze több is volt, mint elég, ugyan, mire költhette volna? Félelmeit, s azt a sötétséget, mely egy idő óta tudatát kerülgette alattomosan, csupán munkával tarthatta távol. Mindenképpen meg kellett védenie magát attól a másik embertől, aki olykor uralkodott fölötte. Lassú, alig kivárható mozdulatokkal vetette be az ágyat, igyekezett elhallgattatni a belső hangot, a másik hangját, minek is teszed, nemsokára újból este lesz, s lefekszel, ki jár erre, aki miatt érdemes ezt egyáltalán. — Ha hallgatnék rá — dohogott magában —, már régen a föld alatt lennék. Motyogott, dünnyögött, s közben nagyjából végzett a takarítással. Vizet húzott, összeütött magának egy kis ebédet, s el is telt a délelőtt. Ahogy múlt az idő, egyre nőtte benne valami jóleső izgalom, mint amikor első találkára készül az ember. Nem volt éhes, megszokásból evett pár falatot, aztán kiállt a ház elé. A nap sápadtan, árván hevert az égen, mint elfeledett fényes korong, amit csak úgy találomra hajítottak el, s nem keresték tovább. — Jócskán elmúlt dél — ijedt meg —, favágásról már szó sem lehet — rázta meg magát, aztán a nagyobb nyomaték kedvéért hangosan is kimondta —, ma nem vágok fát — s úgy nézett körül, mintha ezt bárki is kétségbe akarná vonni, s jaj annak! A kályhát alaposan megtömte, kell majd a meleg, ha hazaér, hátizsákba tömködte, amit előkészített, felöltözött, és elindult az erdő felé. A házat nem zárta be, ugyan, ki vinne el onnan bármit is, nehéz lett volna ott értéket találni. Olykor eszébe jutott, gyerekei milyen kétségbeesetten igyekezték visszatartani. Néha még most is érvelt nekik gondolatban, pedig tudta, hogy hiába. — Az egy másik élet volt, értsétek meg — szokta mondani —, egy másik világ. Hogyan élhetnék hát még mindig benne? — Nyugtatta őket, mert jól látta rajtuk, mardossa a bűntudat mindnyájukat, mit is tettek rosszul, miért

ez a menekülés tőlük, ezt nem tudták megérteni. Lassan elérte a falu végét, innen már látszott az erdő sötét sávja, egyetlen kitaposott út vezetett odáig, az ő csizmája járta keményre. A gyerekek a befagyott patak jegén csúszkáltak. Mikor meglátták, abbahagytak minden mozgást, némán, szoborrá merevülve nézték, mintha kísértet vonulna el előttük. Már messze járt, mire utolérte a gyerekek hangja, egymás szavába vágva kiabálták, mit tudnak róla, hogy az ördögöt keresi, egy titkos tanyára hord élelmet egy rablónak, varázsolni jár, a zsákban álruhát cipel, s alkalmas időben felölti, s így jár az emberek között... Egyszer egy kisfiú mellé szegődött, lépteit hozzá igazította, minden nagyobb lépésnél szökkent egyet, s közben az arcát nézte. — Hová mész? — kérdezte, s ő már éppen válaszolni akart, amikor egy türelmetlen hang erélyesen visszahívta a gyereket. Nagyon megijedt ettől a hangtól, rettenetes volt érezni belőle, hogy veszélyt sejtenek körülötte, hogy nem lehet hitele egy séta erejéig sem az aggódó szülőknél, hogy féltik tőle a gyerekeket, s fogalma sem volt arról, miként alakulhatott ki ez a helyzet akarata ellenére. — Mindig is szerettem a gyerekeket, talán, ha az unokáim itt lennének, s látnák ezek itt, hogy engem is szeret valaki, nyakamba ül, pénzért könyörög, ez más helyzet lenne. Úgy látszik, az embernek ilyen idős korára valahogy igazolnia kell eddigi létét, fel kell mutatnia legalább egy olyan értéket, mely általánosan elfogadott. Bosszankodott még egy darabig a gyerekek viselkedésén, de aztán figyelmét teljesen lekötötte az ösvény, ami előtte kanyargott. Hallgatta, hogy nyiszorog, csikorog a hó a talpa alatt, körös-körül csupa fehérség, fehérség és csend, nincs más, csak ez a nyiszorgás, semmihez sem hasonlítható érdes hang, favágók járnak így, vadászok vagy katonák, mind csupa céltudatos ember, csak előre, elszántan, bátran, fáradtságot, félelmet nem ismerve. Tetszett neki, hogy ő is ilyen járással jár, ha csak hallanám, semmi különbség — gondolta elégedetten. Már majdnem elérte az erdőt, amikor megtorpant, s szinte felkiáltott. Az úton egy véres toll hevert, körülötte még elszórtan néhány vércsepp a havon. A lábnyomok az erdő felé vezettek, látszott a havon a keskeny nyomvonal, ahol a madarat húzták végig. Róka — állapította meg szomorúan —, ej, hogy neked sincs jobb dolgod, mint madarakat fogdosni! — Még határozottabban ment tovább. — Vajon melyiket fogta meg, észreveszem-e, s egyáltalán, hogyan viselkednek most, hogy egy társuk elpusztult — töprengett, s fel-felnézett az égre, jönnek-e már, várják-e már, hogy szétszórja, amit hozott, ott lesznek-e a kicsik, s a nagyobbak mind, egy szomorú kivétellel? Húszan-harmincan lehetnek, még sohasem tudta összeszámolni, van közöttük egészen ritka, némelyiket akkor látta először, még a nevét sem ismerte. Könyvben volt kénytelen utánanézni, milyen madár telepedett le a többi közé. Tavaly télen más volt, főleg varjak, feketerigók, cinegék eszegettek, csipegettek a hóban, nem volt közöttük sem a jégmadárpár, melyek, mint két kis ékszer, kiríttak a többi közül, s nem jött el a vörös vércse, amelyik sokáig csak tisztes távolból figyelte a társaságot, mint akinek kellemetlen lenne leereszkedni. Mindig vitt neki húsmaradékot, a tisztás szélére tette le, hátha onnan hajlandó lesz elvenni. A vércse azonban először mindig végignézte a nagy lakmározást, fejét ide-oda forgatta, rosszallásnak is vehette volna az ember, mintha csak azt mondta volna, micsoda pazarlás, micsoda falánkság, nem tetszik ez nekem. Csak akkor ereszkedett le méltóságteljesen a húshoz, amikor az öreg elmenőben volt. Ott állt a hús előtt, már elfogadta, eldöntötte, hogy az övé, de enni nem kezdett addig, míg a tekintet rászegeződött. Büszkeség vagy szemérem, ezt sose tudta eldönteni, pedig sokat gondolkozott rajta. Ott voltak viszont tavaly a fenyőpintyek, ezek a szelíd, kedves madarak, sebesen szedeget-

ték a magokat, s néha odatörülték kemény csőrüket a hóhoz, vagy narancssárga színben pompázó begyükhöz. Ezen a télen szinte napról napra változott a kép. Mintha valami nyugtalanság lett volna a levegőben, valami nagy mozgás és vonulás, kicsit megijesztette ez, rossz előérzete támadt tőle. Néhány perc múlva, mikor kosztosai már javában eszegettek, s lassan elmúlt a kezdeti izgalma, derű és békesség töltötte el. Boldog volt ettől a látványtól, amiről néhány éve nem is álmodhatott volna. Micsoda rettentő munkába, energiába telt, mire elérte azt, amit akart! Ha most kéne elkezdeni, már nem bírná végigcsinálni, vélte nemegyszer. A madarak tőle néhány lépésnyire, s ha egy finom falat éppen a csizma orrára esett, hát félelem nélkül onnan is akármelyik elvette. Micsoda győzelem, gyakran sírdogált ettől az élménytől, száját harapdálva sírt befelé, mikor először fogadták el kinyújtott tenyeréből az ételt, olyan túláradó szeretetet érzett, hogy gyakran a szíve is megsajdult tőle. — Biztosan beszélnek rólam, valahogy csak megtudják rögtön az újonnan jöttek is, hogy nem kell félni, hisz nem tétováznak egy pillanatig se, nem gyanakodnak. — Letérdelt hozzájuk, s kedvtelve nézegette őket, simogatta a tekintetével apró fejüket, ahogy szaporán le-föl mozgott, fürge lábukat figyelte a hóban, ahogy udvariasan kitérnek egymás útjából, s beszélgetett velük. Elmondta, ami éppen az eszébe jutott, meg kérdezősködött. Hogy mi van a többiekkel, vajon melyik párja pusztult el, jönnek-e még vendégek északról, vagy már csak így telik el ez a tél. Pár lépésre egy varjú hallgatta szemlátomást figyelmesen. Valahányszor beszédbe kezdett, a varjú abbahagyta az evést, s hol egyik, hol másik szemével fürkészte. Az öreg csöppnyi együttérzést, sajnálkozást vélt rajta felfedezni, s jól értette ő a varjút, milyen nehéz helyzetben van szegény, hiába szólna, ő úgysem értené. Úgy tűnt, a madarak lassan jóllaktak, néhányan már szedelőzködtek, mások még úgy megszokásból csipegették a magokat, szalonnát. Az öreg ölébe ejtette kezeit, a mozdulattól a varjú megugrott, és közelebb billegett. Ott állt most már szinte karnyújtásnyira tőle, s leste minden mozdulatát. — Ha kinyújtanám a kezem, talán megengedné, hogy végigsimítsam a fejét. Talán éppen erre vár ő is — gondolta —, elvégre magától jött közelebb hozzám. — De csak ült, s nem merte a mozdulatot, az egyetlent, amire régóta vágyott, nem merte megtenni. Nem kockáztathatta, hogy évek gyötrelmes munkája egy mozdulattal szétporladjon. Ült a sarkain, lábai elzsibbadtak, egyre kényelmetlenebbé vált minden, mégsem tudott mozdulni. A varjú okos nyugalommal figyelte. — Vajon, ki kit szelídít itt? — jutott eszébe, s elmosolyodott. — Na, menj — tápászkodott fel végül —, talán legközelebb többre megyünk. Leporolta magáról a havat, s a sűrűsödő szürkületben lassan elindult hazafelé. Hirtelen egy régi emlék jutott eszébe. Egyszer, karácsonykor, amikor ott álltak a fa körül, s a menye így szólt, mindenki hangosan kívánjon valamit, az angyal most itt van, s hallja, de valami értelmeset ám — tette hozzá a tőle megszokott józansággal, hát akkor mindnyájan kívántak jó hangosan sorba valami értelmeset, de a végén az unokája lehúzta magához, és azt súgta neki: — én nem is azt kívántam ám igazából! — Hát mit, te kis bogár? — súgta ő vissza. — Azt — lehelte izgatottan —, azt, hogy szeressen meg engem egy kismadár! — Aztán kis ujjacskáját szája elé téve, örök hallgatásra intette. — Talán, ha most látna, de olyan messze van... furakodott be békéjébe a szomorú gondolat, nem hagyta azonban, hogy elhatalmasodjon. A tisztás széléről még egyszer visszanézett, de már csak a háta mögött növekvő sötétséget látta. Sietősre fogta lépteit, s gondolatok nélkül, csupán léptei zajára figyelve, megindult a falu felé.

TÓBIÁS ÁRON

Boltívek teherbírása

Beke Györggyel *ülök szemtől szembe, azzal a Beke Györggyel, aki Erdély* mai *krónikása. Sok más könyve mellett — elbeszélések, regények, tájrajzok, történeti visszaemlékezések — legnevezetesebb írói vonulata* barangolásainak *könyvei.*

Első könyve Szilágysági hepehupa *címmel jelent meg 1975-ben. Azután* Nyomjelző rokonság, *amelyben nagyapja fogta őt kézen. Majd a* Búvópatakok *következett, barangolás Beszterce-Naszód megyében, a szórványvidéken. A* Boltívek teherbírása *a szatmári részeken, Nagybányán és környékén járt, majd* Itt egymásra találnak az emberek, *ez az ötödik kötet, Bihar megyei barangolások.*

A barangolások *szót ő írta alcímül. Az első kötet — mint mondottam — 1975-ben jelent meg, az utolsó 1984-ben. És itt egszakadt a nehéz körülmények miatt, nem lehetett már folytatni a földrajzi barangolásait.*

Az első kérdésem Beke Györgyhöz: hol is van Uzon? Hiszen ott született..

— Uzont nem találod meg ebben az öt kötetben, azt majd egy későbbi könyvben szeretném megírni. Uzon a Székelyföld legdélibb csücskében van, a Feketeügy partján. Tőlünk még egy falu van délebbre, a régi Szászföld irányában: Kökös, ahol 1849. június végén azt a tragikus csatát vívták a háromszéki székelyek az orosz túlerővel. Mikor Gábor Áron is elesett... Hát, ez az én falum, egy olyan 2000-2500 lélekszámú székely község, a maga zimankós múltjával és sokszor felbolydult történelmével. Éppen azért, mert az országút mentén van. A bereck—brassói országút mentén, vagy a sepsiszentgyörgy—brassói vasút mentén. Mind a kettő érinti.

— *Mi adta az indokot ahhoz, hogy szinte egy mai, új felfedezőként a régi székelyföldi Orbán Balázs nyomdokán elinduljon kilométerről kilométerre, faluról falura, vidékről vidékre?*

— Valóban Orbán Balázs adta az ötletet hozzá. Mégpedig az az Orbán Balázs, akiről első alkalommal 17 éves koromban írtam. Aki egyedülálló teljesítményt nyújtott a Székelyföld leírása hat kötetében. Egyetlen műfajba fogta össze a tájrajzot — mert lényegében riporter volt Orbán Balázs —, a történelmet, földrajzot, geológiát. Mindent, amit népismereti szempontból el lehet egy tájról mondani. Ő tudatosan a székelységet kívánta fölbúvárolni. Történelemszemléletében sok a romantika, de ugyanakkor rendkívül sok a realitás, a szabadságharcos szenvedély. Ne feledjük el, hogy az az ember volt, akiről azt mondta Victor Hugo Franciaországban, amikor Orbán Balázs fiatalon ott lényegében száműzetésben volt: száz ilyen Orbán Balázzsal meg tudná dönteni III. Napóleon birodalmát... Továbbmenve, mi adta az indokot, mi adta a serkentést? Kétségtelen: Orbán Balázs. Én székely vagyok, akárcsak ő. Mégsem a Székelyfölddel kezdtem. Megmondom, miért nem. Úgy gondoltam el, hogy az egész romániai magyarság beletartozik, az egész erdélyi magyarság, de azért mondtam romániait, mert beleértendő ugyebár a Partium is, Várad környéke, sőt, a Bánság is a *mai Erdély* fogalmába. Tehát az egész romániai magyarság sorsképletét szerettem volna rögzíteni, illetve megpróbálom továbbra is rögzíteni. Csak zárójelben teszem hozzá, hogy közben két nagy magyar diaszpóra életét is igyekeztem bemutatni, a bukaresti magyarság történetét *Fölöttük a*

havasok című családi regényemben, és két évvel ezelőtt az Európánál megjelent *Csángó passió*ban a moldvai csángókat. Tehát az egész Erdélynek indultam neki. Azért kezdtem a Szilágysággal, mert nekem gyermekkorom óta nagy titkom, nagy szenvedélyem Ady. Megfejthetetlen talány is, és ugyanakkor rendkívül nyitott költő is. Azért mentem először Szilágy megyébe.

— *Említetted a családi rokonságot, a Bukarestbe kiszármazott székelyeket. Százezer magyar élt Bukarestben. Feleséged szüleinek a történetét írtad le. De térjünk vissza Szilágy megyére. Mikor is kezdted a szilágysági barangolást?*

— Ez a sorozat történetéhez tartozik, hogy én 1974-ben *A Hét* című, Bukarestben megjelenő kulturális-művelődési és társadalompolitikai hetilapnak a főmunkatársa lettem. Huszár Sándor főszerkesztővel nagyon jól egyeztünk, olyan értelemben is, hogy szabad kezet adott; oda menjek, ahová akarok, azt írjak, amit akarok... Persze, én elég szorgalmas ember vagyok, úgyhogy elég sokat írtam. Viszont lehetővé vált, hogy egy-egy vidéket, egy megyét — a mostani megyebeosztás szerint —, a megyéket sorra vegyem, és *A Hét* munkatársaként bejárjam a legfontosabb helyeket, útvonalakat, beszélgessek emberekkel. Miért tartom ezt fontosnak? Azért, mert egy ilyen vállalkozást a korabeli Romániában csak egy lap védnöksége alatt lehetett volna megvalósítani. Nemcsak anyagi szempontból. Egyszerűen Romániában nem lehet bemenni egy községi tanácshoz, hogyha nincsen ehhez megbízóleveled a laptól.

— *Ez a korabeli Románia a Ceauşescu-korszakot jelentette — most már múlt időben mondhatjuk.*

— Sok mindenben múlt időben mondhatjuk, de nem mind. Hiszen nem is lehet mást várni. Ebben az apparátusban, amelyik teljesen átmentődött, belesujkolták negyven éven át azt a román nacionalizmust, azt az elzárkózást Európától, amelyet egy községi titkár, egy gyárigazgató vagy egy vámos soha nem fog a maga eszétől levetkőzni, és a mai rendszer egyáltalán nem próbálja az agyakban ezeket a ködöket eloszlatni.

— *Bízzunk benne, hogy jön majd holnap vagy holnapután egy új „állami ész", amelyik megforgatja a kisembereket is...*

— Ezt rendkívül remélném, éppen a nemzetiségünk, a magyarság szempontjából. Én ugye, most jelenleg Budapesten élek, de semmiféleképpen nem szakítottam meg a kapcsolataimat a szülőföldemmel. Állandóan járok haza. Uzonban még van egy házrészem is, *polgár* vagyok a falumban. De térjünk vissza a múltra. Ezek az írások mind akkor születtek, és magukon is viselik annak a kornak a jegyeit. Milyen értelemben? Hogy vegyek egy példát a következő, második kötetemből, a *Nyomjelző rokonság*ból. Ez Fehér megye, székvárosa Gyulafehérvár. Fehérvár az erdélyi történelemnek egyik csúcspontja, gócpontja. Természetesen nem lehet úgy írni Fehér megyéről, hogy ne emlegessük a fehérvári kollégiumot. Hiszen az enyedi kollégium őse ott alakult. Ne emlegessük a gyulafehérvári római katolikus gimnáziumot. Ne emlegessük az önálló fejedelemség 150 esztendejét. Igen ám, de a román történelmi szemlélet szerint Gyulafehérvár egyetlen szempontból érdekes a román történelemben, hogy egy esztendőn át ott uralkodott Mihály vitéz... Rudolf megbízásából. és pénzével meghódította Erdélyt, és berendezkedett az erdélyi fejedelemségben. Azt már kevesen tudják róla, hogy a kancellária nyelve magyar volt. Mert János Zsigmond bevezette, hogy a kancelláriai iratokat magyarul írták. Mihály vitéz magyarul levelezett az erdélyi városokkal. Az, hogy *Mihály vitéz*, a vitéz jelzőt nem a románok, hanem a székelyek adták neki. Mert valóban vitéz volt. Visszatérve: ha én csak erre összpontosítok, akkor az erdélyi

magyarság érzelmeit sértem meg, és a magam igazságérzetét. Fehérvárról nem lehetett azt megírni, ami Fehérvár nekünk... Hanem Fehérvárról csak egy pótlékot közöltem. Egy interjút a város tanácselnökével: hogyan fejlődik a fehérvári ipar. S azt, amit Gyulafehérvárról kellett volna elmondani, azt elszórtam más fejezetekre. A Márton Áron-portrémat, a gyulafehérvári történelmet, az erdélyi fejedelemség emlékeit másutt mondtam el. Ez nem rendszertelenség, nem szertelenség részemről, hanem a témáknak, a mondanivalónak a bujtatása.

— *A módszeredről szerettem volna valamelyest bővebben tudomást szerezni, de már benne is vagyunk a módszeredben... Úgy írtál, mintha mindenről írhattál volna, és úgy kellett írnod, hogy keveset írhattál arról, ami a lényeges.*

— Igen. Valószínű, ez alakíthatta ki azt a módszert is, amelyet tettenérhettél, hogy itt a műfajok keverednek. Tudniillik, a tájleírást, történelmi emlékezést, akár a statisztikát, az interjút keverem. Azért írtam, hogy *barangolások*. Egyébként az irodalomkritika — nagy örömömre — ezt elismeréssel fogadta. Például a Fehér megyei barangoló könyvem, a *Nyomjelző rokonságban* „föltámasztom" az anyai nagyapámat, a volt enyedi diákot, s vele járom be Fehér megyét. Görömbei András ezt a regény és a riport ötvözetének nevezte egyik irodalomtörténeti dolgozatában. Örvendek, hogy itt nem kifogásolták ezt a műfaji keveredést. Ma már tiszta műfaj, azt hiszem, nincs is... Tudatosan keverem a műfajokat, mert ez a műfaji keveredés lehetővé teszi számomra, hogy egy más struktúrát alakítsak ki a hagyományos riporttal szemben, és ez a más struktúra hordozza szerintem az igazi mondanivalóimat, amit az erdélyi magyarság mindig megértett. Elsősorban az volt a feladatom, hogy pótoljam — hogy úgy mondjam — a 45 esztendeje, vagy akár 70 esztendeje kieső történelmi oktatást. Rendkívül furcsa, amit most mondok, de a romániai magyar fiatalok nemzedékei soha iskolában nem tanulták a magyar történelmet. Illetve, a világtörténelem keretében egy olyan summázatát a magyar történelemnek, amelynél még a Portugália történelme is lényegében hosszabb volt, hiszen latin ország. Tudniillik, a román történelemkönyvnek a szó szerinti fordítását tanulták. Vagy esetleg, az utóbbi időben, csak románul tanulták...

— *Ahogyan például a magyar diákok Skócia történetét tanulják...*

— Pontosan. Csak az a helyzet ugyebár, hogy Skóciában a skótok másképp tanulják a saját történelmüket. Tehát egy történelemtudatot kellett adni. Egyébként meg kell neked mondanom, hogy korszerűség nevében is kell ezt a történelemtudatot az erdélyi magyarság számára hozzáférhetővé tenni. Mert kétségtelen, hogy népi tudatban lerakódva él egy történelmi ismeretanyag. De az nem mindig megbízható. Tele van legendákkal. Tele van akár torzításokkal is. Nyílt szembenézés önmagunkkal, megkövetel egy történelmi realitást. Ezt a történelmi realitást az erdélyi magyarság nem kaphatta meg a hivatalos történelemkönyvekben. Amelyek egyenesen ellene íródtak. Azt ő nagyon jól érezte, viszont támpontok nélkül maradt. Azért igyekeztem elfogadhatóan, korszerűen, és mindig a legmaibb történelemtudományi felfedezések és megállapítások tükrében, és ahhoz igazodva bemutatni az eseményeket. Például a *Boltívek teherbírásában* a Károlyi Sándor-féle békekötést is említem. De nem azon a hangon beszélek róla, ahogy általában a költészet hosszú ideig elutasította és árulónak nevezte. Mivel a mai magyar történetírás is megpróbálja kihámozni nemzeti fontosságát ennek a békekötésnek. Mert az volt a szatmári béke! Te-

hát én is ezt az utat követem, anélkül, hogy Rákóczi iránti szerelmemet egy pillanatig csorbítanám. Vagy háttérbe szorulna, hogy én nyilvánvalóan Rákóczi Ferencnek vagyok a híve. És Mikes Kelemennek, meg a kuruc szabadságharcnak, amelynek az uzoni székelyek is hívei voltak. Annyira hívei voltak, hogy a labancok földúlták a falunkat, a falunak el kellett menekülni a Kárpátok túlsó oldalára néhány évre.

— *Ez az öt kötet* valóságfeltáró *irodalom. Meghitt dolog volt számomra: ha egy villanásra is, szerepelhettem a Búvópatakok*ban. *Egyszer úgy esett, Désre együtt mentünk el, egyik erdélyi utazásom során Incze Jánoshoz, a festőhöz, és ott szerepeltem. Emlékszem rá, milyen érdekes összevetés: ahogyan én láttam Dést, ahogyan én láttam Incze Jánost. A festő műtermét, házát, a dési utcákat, azokat az érdekes, az ő kubista módján megfestett képekből az igazi falut, az igazi városkát. Egy író-olvasó találkozón vettél ott részt, amelyen az akkori református segédlelkész, bizonyos Tőkés László is jelen volt. Ott ismertem meg az égő szemű, magas, fekete embert, aki nagyon lelkesen vett részt az író-olvasó találkozón. Utána a kis meghitt szalonnázáson, borozáson. Akkor jegyeztem meg magamnak ezt az embert. Mikor volt ez? A '70-es évek közepén? És alig másfél évtized múlva előjött a kép, nem Désről most már, hanem Temesvárról, az erdélyi romániai történelemből. Emlékszel erre az esetre nyilván te is.*

— Hogyne emlékeznék! Erre is emlékszem. A megjegyzésed is — először —, hogy falu, az is helytáll, ugyanis Incze János képei valóban nemcsak Dést ábrázolják, hanem Magyardécsét, felesége faluját, és egyáltalán azt a Mezőség-széli világot. Ahol a bivaly uralkodik, a szalmakalap meg a szórvány-magyarság életérzése... Tőkés Lászlót én szintén Désen ismertem meg. Attól kezdve tiszteltem, becsültem, amit csinált. Tudtam közvetlenül, hogy mit. Ő lényegében semmi különösebb államellenes tevékenységet nem fejtett ki, csak azt, amit egy református papnak tennie kell... Összefogta gyülekezetét. Összefogta a fiatalságot, és a maga hite — kálvinista hite és magyar hite — szerint nevelte őket. Ezt kellett volna tennie minden magyar református papnak. Ő ezzel emelkedett ki. Legtermészetesebb módon folytatta a régi erdélyi református kálvinista prédikátorok akár hősi áldozatot vállaló tevékenységét. Nem csodálkoztam, hogy Temesváron ő lett a szikrája a népmozgalomnak. Olyan egyéniség volt, aki viharokat vonzott magához, hisz maga is viharokat támasztott. Én rendkívül büszke vagyok: egyik legutóbbi kötetét úgy dedikálta nekem, hogy ő, mivel fiatalabb, sok mindenben nevelődött pontosan az én tá bemutató könyveimen... Nyilvánvalóan ez csak egy udvarias gesztus volt tőle... Tőkés roppant érdekes és izgalmas regényhős. Egyébként el kell ról mondanom, hogy nemcsak ő, hanem édesapja is, Tőkés István. Aki az erdély református egyháznak szabadságharcos mozgalmát vezette a pártállam ellen s a pártállam által odatett szerencsétlen egyházi elöljáróság ellen. Nagyapa pedig az én szülőföldemen volt református esperes, Málnáson. Tudni kell ról hogy 1938 körül ő hozta létre Székelyföldön az első népfőiskolát, amely 1944-ig működött.

— *Most egy másik megközelítést vegyünk az öt kötethez, az öt* barango *kötethez. Három forrása, három gyökere az erdélyi magyarságnak: a* templo *az* iskola *és a* sajtó. *Mármint a magyar írás, amelyik a napilapokon és a könyveken át terjedt, amennyire terjedt... Vajon ez a hármas gyökérzet hogyan mutatkozott meg barangoló könyveidben, az általad láttattakban?*

— Nem volt nehéz felismerni, hogy az erdélyi magyarság nemzeti me

maradásának kulcsa a szellemi élet, a szellemi életnek a műhelye pedig az *iskola*. Minden egyes könyvemben tényleges arányainál is többet foglalkoztam az iskolakérdéssel. Már a szilágysági könyvemben is, de különösen az Enyedről szóló, a *Nyomjelző rokonság*ban. Újabb és újabb fejezetekben tértem vissza a magyar oktatás helyzetére, a magyar oktatás fontosságának tudatosítására. Bármennyire furcsának tűnik, de magyar embereket is meg kellett győzni, a Székelyföldön is, hogy anyanyelvünk művelése nélkül, anyanyelvi iskola nélkül félszeg ember lesz a gyermekéből. Van az a hamis tudat, és sugallja ezt a többség, hogy az állam nyelvén tanulva jobban érvényesül. Ezt pedig minden egyes alkalommal könnyű cáfolni, de meg is kell cáfolni. És egy ilyen könyvben lehetőség nyílt, míg egyszerű újságcikkben nem, mert ott nem engedték meg. Tudniillik, ez olyan dialógus volt, hogy csak az állam beszélhetett ebben a dialógusban — a mi kisebbségi életünkben. Egy hosszabb riportkönyvben már elmondhattam, hogy az enyedi kollégium diákjaiból mi lett. Bizonyítottam. Elmondták, hogy az anyanyelvi oktatás megkönnyítette még a román nyelv megtanulását is, és nyilvánvalóan egyetemi érvényesülésüket. Tehát egy ilyen 400-500 oldalas könyvben olyasmit is el lehetett mondani, amit a napi publicisztikában, napi riportokban, sajtóban nem lehetett. Ezért tartottam fontosnak, hogy akár a gazdasági szféra rovására — noha azt is, a gazdasági helyzetet is igyekszem bemutatni — a kultúrát, az anyanyelvi kultúrát állítsam előtérbe. Megjegyezném, hogy nemcsak a magyar kultúrát — de természetesen a magyar kultúrát elsősorban. Amikor 1985-ben kitört a vihar könyveim körül, és egyik referátum, egyik ilyen vád azt állította, hogy én túl magyarcentrikus vagyok, akkor a megfelelő minisztériumi urakkal való vitámban bebizonyítottam, hogy én többet foglalkozom Beszterce-Naszód megye román hagyományaival, Rebreánuval, Cosbuc-kal, a többiekkel, mint a 45 év óta minden románul írt könyv Beszterce megyéről a magyarokkal. Én egy könyvben többet írok a románokról is, mint ők 30-40 könyvben írtak ugyanannak a tájnak a magyar kultúrájáról. Pedig az sem volt utolsó. Annak a tájnak, annak a vidéknek a magyar történelme.

— *Hogy megerősítsem mindazt, amit mondtál, találkoztam én nem egy olyan magyar tanárral és falusi tanítóval, akinek, amikor a neved mondtam, fölcsillant a szeme. És vagy arról beszélt, hogy találkozott veled, vagy, mint Nagybányán egy magyar tanárnő, beszélt arról, hogy amikor még Fogarason laktak, akkor ott milyen kedveset írtál róla és a férjétől, aki valamiféle mérnökember volt.*

— Az az igazság, hogy tele van Erdély magyar barátaimmal, ilyen riportúton szerzett barátokkal. Ez az egyetlen fájdalmam, hogy most nem lehetek állandóan közöttük. De lélekben annál inkább közöttük vagyok. Talán nemcsak ezekben a riportkönyvekben, de egyszer ezt az egész erdélyi sorsot szintetizáló regényben is találkozni fognak majd önmagukkal...

— A Szilágysági hepehupa... *A kedves táj, a Szilágyság... Miért éppen kedves? Erről már szóltál ugyan, de hosszabbítsd meg a mondanivalódat...*

— Adyt akartam jobban megérteni. S meg is értettem. Adyt jobbára csak Párizson keresztül próbálják megközelíteni. Párizs nélkül Ady nem lett volna az, aki. Tehát a magyar szabadelvűségnek ez a nagyformátumú költője. De Szilágyság nélkül sem! Végigjárva azokat a helyeket, összevetve azzal, amit arról Ady írt, vagy ahogyan például a tanáraihoz, egy Kincs Elekhez viszonyult, teljesen bebizonyítható, hogy a párizsi oltás csak egy szilágysági tőn foganhatott meg. Legalább olyan fontos Ady költészetében a szilágysági indí-

tás, az ottani magyar világ és a vegyes élet is, a testvériség is, mint a távlatot adó Párizs.

— *Zilah, a zilahi kollégium, a Wesselényi-szobor és a zsibói bölény maga...*

— A székelyföldi ember számára titokzatos világ még ma is a Szilágyság, amelyet a Meszes hágója választ el tőle. Szilágyság az Alföld felé nyitott, Nagykároly felé, a Tiszántúl felé. Tehát egy székely számára minden izgalmas felfedezés volt, amit a Szilágyságban tapasztaltam.

— *A második kötet a* Nyomjelző rokonság, *amelyről már úgy szóltunk, hogy nagyapád fogott kézen, és vezetett végig a történelmen.*

— Mikor II. Rákóczi György felelőtlen lengyelországi kalandja után a porta büntetésből beküldte a tatárokat, a Maros-völgyét teljes mértékben kiirtották. Mivel a völgyi falvakban, a Maros-völgyében magyarok éltek mind, a magyarokat irtották ki. Nem azért, mert a magyarokat keresték, de azok laktak ott. Hegyekbe nem mentek föl embereket irtani. A hajdani virágzó Marosvölgye, Fehérvár, Enyed teljesen elpusztult. Ne felejtsd el, hogy Fehérvár környékén nemcsak magyar telephelyek voltak nagy számmal, de németek is. Hatalmas német góc volt például Alvincen. Ott népek sokasága élt, és mindegyiket kipusztították. Azután mérhetetlen pusztítást okozott Enyed környékén az 1849. január 8-i Avram Iancu-betörés. Enyeden egyetlen ember maradt életben, egy magyar ember. Engem ez a tragikus történelem vonzott oda, és az, hogy ebben a dél-erdélyi megyében milyen a mai magyar élet, 70 év megszakítatlan kisebbségi állapotai után. És fölvillanyozott, amit Enyeden tapasztaltam. Az Enyed környéki magyar falvakban, Csombordon, Lapádon, és eldugottabb kicsi falvakban, ahol a magyarságtudat, ha konzervatív vonásokkal is, de megőrződött. Nagyapám sokat mesélt nekem gyermekkoromban Enyedről, hiszen még vakációra sem tudott hazamenni Oltszemre, az ő falujába, mert nagyon messze volt.

— *Örömmel fedeztem fel ebben a könyvedben Enyed mellett — ahol tavaly nyáron jártam, s ahol szinte újjászületett a magyar nyelvű oktatás az óvónőképzővel, amelyik megindult — Torockót, azután Magyarigent, Bod Péter házát. Meg Csombordot, ahol a híres bor terem. Ott egy neves íróval is találkoztam, Csávossy Györggyel, a régi bárófamíliából.*

— A csombordi iskola lehetőséget teremtett, hogy a két háború közötti elfelejtett magyar oktatási hagyományokat fölvillantsa. A két háború között az egyházak, a felekezetek, amelyek döntő szerepet játszottak a magyar megmaradásban, fölismerték, hogy gazdasági iskola nélkül nem tud korszerűen földet művelni az erdélyi magyar ember. Így lemarad a versenyben. Elsősorban a szászokkal versenyeztünk. Ezért a katolikus egyház létrehozott két gazdasági iskolát Radnóton és Kézdivásárhelyen, a református egyház Csombordon, az unitárius egyház pedig Székelykeresztúron. Ennek a maradéka a csombordi téli gazdasági iskola, amely az enyedi kollégium fiókintézete volt bizonyos fokig. Színvonalas és magas gazdasági kultúrát adott a növendékeinek. Az én falumban aki csombordi iskolát végzett, annak neve volt, annak hagyománya volt.

— *Egészítsük ki az imént hallottakat. Csávossy György foglalkozása szerint Csombordon kiváló borász volt. Nyugdíjazásáig ott élt, most már beköltözött Enyedre. Kiváló író is egy személyben...*

— Ő önmagában *intézmény* volt. Azon kívül talán Románia legjobb borászati szakértője. Könyvét románra is — úgy tudom — lefordították. Kiváló költő és remek ember.

— *Azután a harmadik könyv. Szórványvidéken,* Búvópatakok *címmel Beszterce-Naszód megyéről. A negyedik Beke-könyv viszont, a* Boltívek teherbírása *szimbolikus képet sejtet...*

— Kővárról, egy lápos menti régi erősségtől indultam el, és eljutottam a nagymajtényi síkig. Kővár, az Rákóczi-vár volt, hosszú ideig tartották benne magukat a kurucok. Nagymajtényban tudjuk, mi történt: 1711-ben letörött a zászló... Tragikus íve ez az ottani történelemnek! De én megkerestem a kultúra megtartó ívét, hiszen ott van nem messze Kővártól Misztótfalu, ahol a korszak egyik legnagyobb európai nyomdásza született, ki hollandiai mesterként vált híressé. A grúzoknak metszett betűket és a pápai udvarnak, kálvinista létére. Visszatérnék csak arra, hogy a *Boltívek teherbírásában* én a kultúra boltívét tartom a megtartónak. A tragikus történelmi boltívet fönntartja a kultúrának az élő mai boltíve, az őrzi meg, az őriz meg ott minket... Ez a könyv Romániában 30 ezer példányban fogyott el egy hónap alatt.

— *És milyen viták voltak körülötte! Úgy látszik: a félsz szüli a merészséget...*

— Hát féltünk... Valamennyien féltünk. Vitathatatlan. A félés állapotában, egy adott pillanatban az embernek le kell számolnia mindennel. Rengeteg félelem volt bennem is. Mikor 1983-ban egy regényem miatt, amelyikben a földvári haláltábort írtam, kitört egy másik botrány, és infarktusba döntött. Az infarktus után én valahogy más ember lettem. Egyszerűen nem féltem tovább. Azt mondtam: meg is halhattam volna. Ami ezután történik velem, az már a ráadás. Most már teljes mértékig félelem nélkül kell élni. Legalábbis ez az elhatározás munkált bennem. Persze akkor már annyira összeszűkültek a lehetőségeink, hogy könyvet már nem adhattam ki... Az utolsó volt a Bihari barangolás.

— *Amely 1984-ben — tehát az infarktus után — mehetett csak ki az olvasók elé.*

— A román irodalom java állt ki mellettem. Egyebek között Mircea Dinescu, az írószövetség mostani elnöke, annak ellenére, hogy várhatóan veszítenie kellett az írótársadalomnak a pártállammal szemben. Ez a könyv volt még ilyen próbakő, a román írók és magyar írók megmérkőzése a hatalommal. Amit az irodalomnak törvényszerűen el kellett veszítenie.

— *A boltívek teherbíróvá váltak ezzel...*

— Azt hiszem.

— *És a végén, az utolsó kötet, az eddigi utolsó kötet — hiszen a tarisznyában nagyon sok mondanivaló van még* — Itt egymásra találnak az emberek, *a Bihari látkép.*

— Ez már csonka könyv... Ebből legalább öt-hat fejezet maradt ki teljes egészében. A cenzúra vette ki. Sőt: a címet is az változtatta meg. Az eredeti címe az volt, hogy *Értől a Kölesérig.* Az Ér, Ady szülőföldje, a Kölesér pedig Szalontán folyik át, Arany János falujában. Amíg az Ér még most is tiszta víz, addig a Kölesér elposványosodott mocsár. Azt akartam érzékeltetni, hogy sajnos, itt az élet a diktatúrában elposványosodott. A cenzúra mégsem ezt kifogásolta. Le is írták: túlságosan magyar az Ér vidéke, nem lenne jó hatása, hogyha a megcsonkított könyvnek ezt a címet adnám. Akkor találtam ki ezt az Ady-idézetet: *Egymásra találnak az emberek...*

— *Búcsúzom. Egyszer egy értő kritikusa azt írta Beke Györgynek riporteri munkásságáról:* „Julianus barát jár közöttünk." *Julianus barát úgy járjon közöttünk, hogy igaz tapasztalatait írhassa le továbbra is... Ezt kívánom.*

— Én magamnak is ezt kívánom, s az olvasóknak is.

SÁRÁNDI JÓZSEF

Gyónás helyett

Ha bűnöm talán nincs is, szégyellnivalóm azért akad,
de nem földi szolgáidra tartozik, hogy gyónjak érte.
Gyilkolnom kellene néha, azt hiszem.
Győzködöm lelkem elvadult bal felét —:
reménytelen a bosszúállás, a nyitva hagyott
spirituális „diadalív", mely alatt ha egyszer átmegyünk,
nincs többé visszatérés.
Kezdem érteni a zarándokok nyelvét,
külön imájuk van Hozzád, mely összeáll tömeges mormolássá,
s amerre járnak, akár egy kiéhezett, őrjöngő sáskahad,
lelegelik a lélek zöld vetését.

Leányvár, 1991. V. 27.

Ezredforduló

Dolgoznak a szócséplőgépek
Etetni kell a magyar népet

Vegyes rögeszmék kerülnek garatba
Rémült a molnár s ujjába harapna

Rémült az is ki e sorokat rója
Szalasztott esélyek futóbolondja

Mutass valamit mi valahol Éden
Pokollá fajul a Kárpát-medencében

Önhit önbecs s akarat nélkül
Don Quijotéknek szélmalom épül

Szélmalomharc derűre ború
Gyakorlótér s újabb Háború

Leányvár, 1991. V. 28.

A mester és remeke

A remekmű megtagadja mesterét,
mert a mester változik,
miközben a remekmű az marad: ami.
A mester is megtagadja remekét,
egy készülő másik kedvéért természetesen.
Régi és új bár egymásra is . . .
de a foganó jövendőre
igazán féltékenyek.

A jövendőt pedig a bosszú szüli.
A folyamat bővítetten újratermelődik,
mester és remeke végezetéig.

Leányvár, 1991. VI. 1.

Hasonlat

Olyan vagy,
mint egy megbízható vekkeróra.
Jársz-kelsz,
de mikor álmomban,
s a valóságban is
számig ér a förtelem,
ösztönösen fölébresztesz.

A körülmények néha
hajlamossá tesznek elhitetni:
te volnál
az élet címkéjű
kitalációhoz kötő
utolsó szál.

Túl messzire mentem.

Vekkeróra-mivoltodban vagy az,
aki pontosan működik,
s egyelőre mással
nem fölcserélhető.

Leányvár, 1991. VI. 10.

Kugli

„Elmegy a kugli
egy este berúgni,
mert ő az a kugli
ki nincs fából...”

(Szörényi—Illés)

A dolog úgy tré, ahogy van.
Betege vagy a sehollét-állapotnak.
Halottja is lehetnél — tegyük hozzá.
Hol gyógyszer, máskor alkohol.
Meddig bírod az idegfaló strapát?
Pedig a megoldás kézenfekvő:
kivárod az alkalmas pillanatot,
azonos szögben manőverezve
megcélzod a középen düllöngő babát,
és kigolyózod,
a többit elvégzik a figurák.

Leányvár, 1991. VI. 9.

GÉCZI JÁNOS

[a háromezerévnyi galagonya]

BALÁCAVERS

innen annyit láthatok
miként adja át testét a ködnek
a forrásfő nádasa s mint választja
szálait külön ha belehajol a szélbe —
ennyi a változás harmadik ezer éve
(mérhető hiszen beleférek)
vagy kevesebb mert néha-néha nem
nő ágam gyökerem sok fűrészélű
levéllemezem se vált nagyobbra — sorolom
hány vándor vágott rólam botot hány
fészekalj repült ki hogy vissza ne térjen
hányszor ült vezérágam hegyére a zsírral telt hold
nem tudom léteznék-e másként
egy sűrűbbre nőtt életben — ha mindezt
megél egy fává nőtt magányos bokor
ki embernek született volna és nem vél

különbséget a bűn és bűntelenség közt
nem méri súlyát életnek elmúlásnak
kit az előtt és az után uránsugárzása nem ront
csak lakonikusan virágzik érlel fanyar gyümölcsöt
levelet hullat s néhanap arra riad
bölcs vagy elmezavarodott
mert nem érzi tömegét az időnek
akkor mennyit tudhatnak a tárgyak
hogy szüntelen formát váltva (ércdarabból
kanál kanálnyélből cövek s rozsdától
vasas víz míg nem egy cseppkőre
rakódik) hars idegen törvények
kiszolgáltatottjai — de közben a borostyánút
visszahúzódott a bürökerdők alá
szétszabdalták sztrádák csatornák
hallgatózó telefonhuzalok
(de hogy volt az út s nem az mi emberi
mende-monda az odvam mélyi fenyőméz-gemma
bizonyítja — ki lett volt aki odadugta
nem tudom hogy dárdától átütve elvérzett
tövembe temették húsát csontjait szétemésztette
gyökérsavam) — amibe beleférek faragott
történet-skatulya csupán — annyi hogy villa épült
mellém melynek szögletudvarába telente
visszavitték az kratélbe ültetett fügefát
a sosem virágzó pomogránátot míg ki nem
fagyott a halacskás levelű olajfát
de megomlott egy gömbvillám vagy szurokcsóva
tűzvészétől az atrium (freskótöredékét
képgépesek látogatják hatvan éve
a mozaikot melynek szívtájékán indiai páva
— nos láthattam élőn csibét míg nevelt
kapargatta a földet tömör árnyékomban)
beszakadtak a gabonatárlók a cserépcsőben
sziszegő talajvíz kering hűsen elvásott szerszámok
zöldülnek teste alatt a küszöb vöröskövének
amely koldusok helye volt —
ha mégis kérdik ki vagyok
mennyi a tér ami helyet ad nekem
mutatom magam forgok a balatonos fényben
hogy átfú rajtam megvillogtat a szél
láthatják nem több galagonyánál
kinek águhajlásában beletört a nyílhegy
aki fölé kondenzcsíkokat húz repülő
csörlős helikopter de leginkább az
kiben évre év élnek a házi rozsdafarkúak
(nagyobb a családfájuk
bármely koronás dinasztiánál) — hűek azóta
hogy földig rombolta a lovas horda a domb toloszát
(ha jól számolom: ezerötszáznyi tavasszal

korábban) — a villa pedig vigasztalódom
visszatolta magát a toszkán dombra vitte magával
ami hosszú útra vihető
halottak szellemét és a csecsemők
sírását fegyvercsengést két-három könyvtekercset
ha rám vetül éjszakán a rom holdárnyéka
és hallik a falu vonító kutyafalkája —
ami itt maradt belőle az nem lényege
mit sem ér az ametisztgyűrű ha nem embermeleg
csupán nap hevíti vagy beleköltözik egy bogár
kiszakad belőle a hajszál lemaródik róla foglalat
— hullatom leveleimet
és figyelem a látogatók andaxin-fehér arcát
a feltekeretlen turbánok se voltak ilyenek
vagy a nyakba akasztott felfűzött csigák
melyek tengerének partján magról csíráztam-nőttem
— szekérrel persze teljes telen át a karsztokon
és a tölgyerdőkön keresztül hoztak szénába bugyolálva
óvtak mint aki a kátyúkat nem bírja
hogy végül ők a csevegő nép tűnjék el —
de néha pálmazöld az ég és a felhők gyöngyházán
halász nép visszképe tekint rám
hogy tudjam latinföldön sem lehetnék beavatottabb —
néha maszatos kölykök jönnek
tapogatják kéregréseimet számlálnak pöttyös bodobácsot
vagy elég nekik ha bámulják a fajszi kálváriát
honnan a Krisztus-testmás többször elűzetett
befeledkeznek az árvalányhaj-suhogásba
papsajtot nyelnek a nyárfás törzseiben
női combokat látnak s térképüzenetet
vadóc kis testükre ejtek egy-két levelet
ha sokáig napoznak maradjon rajtuk negatívom —
a szálas eső néha bekerít
nyirok pólyáz és nádsuhogás a forrásfőtől
dolgoznak a mágnesek
lángját kitolja a delfinszobor
ezüstmécsese hogy lássam
az atrium freskóján balácán sosem élt lényeket
jáspisszem gazellát pompeji veresében
etruszk szajkót csőrében tűhallal
hordópálma bóbitáján pici kék majmot
(ahogy magához öleli a madár alakú csörgőt)
— mindez a nyugalom — nem tudok más lenni
mint ami voltam és lehettem s nem több ami akartam
csupán a teraszon álló lassú növésű galagonya
három évezred ultramarinjába merülő
aki tudja hol van még a földben fibula handzsár
ténfergő vizér korhadó birkakoponya szelíd borzalom
pecsétes korsó füle és többre-másra nem ügyel
nem gondja miként oldódik szét a ködben
a bronzpálcájú napóra

HUSZÁR SÁNDOR

Feljegyzések a Phönix madárról, amely egész új és egész öreg

NAPLÓLAPOK

Kolozsvár, 1955. december 7., kedd

Ha valaki megkérdezné: milyen viszony van közöttünk s a román írók többsége között, én ezt a Porumbacu-levelet dugnám — minden magyarázat nélkül — az orra alá. Veronica Bukarestben él, a romániai magyar írókon keresztül figyelt fel a magyar irodalomra. No, és bizonyos koreszmék hatására. Elhatározta tehát, hogy megtanul magyarul, és románra fordítja a neki tetsző magyar verseket. Kiss Jenő mesélte ezt nekem, aki szoros kapcsolatot tart fenn a román költőnővel.

Íme tehát a levél. Úgy, olyan megható magyartalanul, ahogy íródott.

24. XI. 55.

Elvtársok,

Láttom Wárszawaban az igazi Phönix madárt. Egész új itt, és egész öreg, mint Mickiewics ö maga. Szép a város és csóda milyen gyorsan szép lett hamútól (? jó irtám?). Kár hogy mindig esik az esö. Meleg bent, pedig hideg kint van. A lengyel nyelv nehézebb mint magyarul!! Nem tudom emlékezni nincs szót.

Lehett lenni sok hibat levelemben, de nincs szótar és nincs nyelvtan nálom, csak mit megtanultam és ezet nem sok!

Elvtársi üdvözlet

Most láttom, hogy tolmacsom adott nekem a „Festival levelet"! Nem hibam.

Veronica Porumbacutól

Szeged, 1990. április 11., kedd

1977. március negyedikén este, amikor Bukarestben és Románia számos városában megmozdult a föld, mindössze pár száz méterre voltunk egymástól. Én megúsztam, Ő odaveszett.

Valami azonban meghalt azóta mindkettőnkből. Az utcákon, ahol Veronica járt, és utána még 12 esztendeig én is szinte naponta elmentem, most magyarellenes tüntetők oszlopai vonulnak.

Hogy Veronica költészetéből mit s mennyit őriz meg a jövendő, nem tudom. Annyi azonban bizonyos, hogy azt a szellemiséget, amit ez a levél hordoz, lábbal tiporták az azóta eltelt évek.

Sőt! Ma már világos: a hivatalos román politika szempontjából Veronica és mi, naiv játszótársak, nevetséges bábfigurák voltunk a kezdetek óta.

Íme egy megfellebbezhetetlen bizonyíték.

Bukarest, 1982. november 13., szombat

Ma érdekes dolog történt. Felkeresett valaki. A nevét még iniciáléval sem merem lejegyezni. Később kiderül, miért. Annyit mondhatok róla, hogy ma-

gyar, idős ember, és sok börtönt viselt tagja a volt illegális Román Kommunista Pártnak. Most nyugdíjas. Nagyon csodálkoztam, amikor minden előző bejelentkezés nélkül lakásom ajtaján becsengetett. Azt hiszem, kétszer vagy háromszor találkoztam vele életemben. Köztünk tehát nem volt semmiféle kapcsolat. Ezért is furcsállottam, hogy felkeresett. Egy ideig beszélgettünk, teljesen lényegtelen dolgokról volt köztünk szó. Aztán mondta, hogy elmegy, de nem tudja, merre van a Domnita Anastasia utca, kér, hogy mutassam meg. Készséggel vállalkoztam rá, s el is indultunk. Ám a felvonóban hirtelen előhúzott egy papírköteget, és izgatott hangon így szólott:

— Ezt magának hoztam. Maga az utcán találta, hisz mindketten börtönbe kerülünk, ha lelepleznek. Úgy gondoltam azonban, hogy ezt Önnek ismernie kell. Tudnia kell, hogy a Lăncrănjan-szemlélet nem szűznemzéssel született.

Mikor a földszintre értünk, kért, hogy azonnal menjek vissza. Nem jó, ha együtt látnak.

Nem értettem a dolgot, de úgy tettem, ahogy kívánta. A lakásba érve, s a papírköteget kibontva minden világos lett. A bukaresti katonai törvényszék I. osztályának 1951-ből való, mintegy ötven gépelt oldalas jegyzőkönyvének fénymásolatát tartottam a kezemben. Tehát a Márton Áron és társai néven ismert államellenes összeesküvési per hivatalos kivonatát.

Úgy megijedtem, hogy be akartam dobni a szemetesvederbe. Később aztán lehiggadtam.

*

Éjjel van. Elolvastam a hellyel-közzel olvashatatlanul fénymásolt szöveget. Nem tudom, mit kezdjek vele. Magát a dokumentumot nem tarthatom magamnál, tehát valahogy össze kell foglalnom, s csak azokat a részeket kell lefordítanom, ahol a per lényegére esik fény. Vigyáznom kell éppen ezért, hogy a fordítás ne veszítsen dokumentumjellegéből.

Kezdjük mindjárt ott, hogy ez az említett katonai törvényszék 1165. számú ítélete. És az 1421/1951 számú ügyirat.

Tehát arra hivatott személyek ennek alapján a *teljes* szöveget azonosíthatják, mert — mint említettem — én az egész ügyiratot nem fordítom le. Először is azért, mert — feltételezem — a jogi szakszerűség miatt és eljárásmód okán, sokszor ismétlődő szövegrészek ilyen közlési formában unalmasak. Gondoskodom viszont, hogy az eredeti szöveg — pontosabban annak fénymásolata — román eredetiben majd elérhető legyen.

Kezdődik tehát a perirat imígyen:

„Ma, 1951. július 30.-án, a bukaresti katonai törvényszéken a Katonai Törvénykönyv (C. J. M.) 9. és 10. artikulusa alapján az alábbiakból bizottság alakult:

Finichi Paul hadbíró őrnagy, elnök
Radu Haralambie, kapitány
Stoica Ioan hadbíró főhadnagy, bizottsági tagok
Naghi Alexandru (nyilván: Nagy Sándor) hadnagy
Marchidan Alexandru hadnagy
Tronica Alexandru kapitány, katonai ügyész
P. Petrescu-Joiteanu főjegyző.

A Katonai Törvénykönyv 19—21. artikulusa értelmében, a törvényben előírt eskü szellemében és a törvény szabta formában a bíróság ítéletet mond az alábbiak ügyében..."

És itt felsorakoztatja a vádlottakat, és jellemzi is valamennyit néhány sorban. Magam ezt itt nem tartom fontosnak, mert a periratban személyi adataik bőven kiderülnek.

Íme tehát a vádlottak:

1. Márton Áron, római katolikus püspök, lakása Gyulafehérvár.
2. Korparich Eduárd, az Osztrák—Magyar Monarchia tartalékos tengerészkapitánya, marosvásárhelyi lakos.
3. Szász Pál, volt földbirtokos, volt ügyvéd, nagyenyedi lakos.
4. Lakatos István, nyomdász, bukaresti lakos.
5. Kurkó Gyárfás, lakatos, kolozsvári lakos.
6. Teleky Ádám, volt földbirtokos és pap, marosvásárhelyi lakos.
7. Ventzel József, csíkszeredai származású, kolozsvári lakos.

A felsorolt hét vádlott ellen összeesküvés és hazaárulás a vád.

A 8. vádlott Bokor Bertalan kackói születésű, kolozsvári illetőségű könyvelő, akit hazaárulásban való cinkossággal vádol a katonai vádhatóság.

A Katonai Ítélő Tanács a vádlottak azonosítása, kihallgatása és a vád szövegének elhangzása után a hivatalból kirendelt védőket hallgatja meg.

Itt jegyzem meg, hogy a javarészt hazaárulással és a társadalmi rend erőszakos megdöntésével vádolt letartóztatottak védői egyhangúan — bár különkülön — csupán a mentőkörülmények figyelembevételére szólítják fel a bíróságot. Így például Savin Ladislau — nevéből kikövetkeztethetően nem román nemzetiségű ügyvéd —, Lakatos István védője azt hozza fel régi szociáldemokrata vezér kliense védelmében, hogy soviniszta és nacionalista körülmények között élt és a revansizmus szellemében nevelkedett. Igaz, azt is felemlíti, hogy a román Titel Petrescu jobboldali szociáldemokráciája ellen is küzdött.

A jegyzőkönyv szerint a törvényszék felszólítására senki nem emel kifogást a vád ellen, és senki nem kéri tanúk kihallgatását.

Ezt követően a törvényszék augusztus 6-ára halasztja a per lényegi tárgyalását és elrendeli ugyanakkor a zárt és titkos tárgyalást is.

Ennek anyagát lényeges vonatkozásaiban pontos fordításban közlöm.

Itt jegyzem meg, hogy a törvényszéknek ez a harmadik ülése (VII. 30., VIII. 2. és VIII. 6.).

„Az 1421/1951 számú ügycsomó tárgyában a mai napra tűzetett ki a határozat kimondása. A törvényszék, melynek összetétele változatlan, visszavonult a tanácsterembe, hogy a vádlottak bűnössége és a kiszabandó büntetés kérdésében határozzon."

A tanácskozás zárt, anyaga titkos. A jegyzőkönyv végül így összegezi a tényeket, amely a tárgyalás tárgyát képezi, és amelynek alapján a vádlottak ügyében az ítéletet meg kell hozni.

„A Magyarországon Rajck (sic!) által vezetett felforgató tevékenységről megállapították egyfelől, hogy az kapcsolatban volt a belgrádi titoisták mozgalmával, másfelől pedig a népi demokráciákban működő ellenséges csoportosulásokkal, így a mi országunkban lévőkkel is, különösen az Erdélyben tevékenykedőkkel, ugyanis Rajck és szervezete azt az utasítást kapta, hogy döntse meg erőszakos eszközökkel a jelenlegi népi demokratikus államrendet és állítsa vissza a kapitalizmust. Rajcknak és Gyöngyösinek az Észak Erdély-i fasiszta vezérrel, Teleky Gézával való 1946-os találkozóján határozat született, hogy Erdélyben előzetes feltételeket teremtsenek egy Magyarországról indítandó politikai megmozdulás számára, hogy a kellő időben az akció megindulhasson.

Kimondták, hogy az akció fő célkitűzése a népi demokratikus államrend

megdöntése országunkban, a belgrádi titoista imperialisták segítségével, valamint a magyarországi Rajck támogatásával, másfelől pedig az volt a célkitűzés, hogy illegális eszközökkel kikényszerítsék a Bécsi Diktátum érvényességét, sőt azt is, hogy egész Erdélyt Magyarországhoz csatolják.

Ennek érdekében a vádlottak memóriumot szerkesztettek, melyet eljuttattak Teleky Gézának azzal a felhatalmazással, hogy a Párizsi Béketárgyalásokon követelje a Bécsi Diktátum érvényben hagyását.

Ez utóbbi cél érdekében össze akarták toborozni az összes nacionalista és soviniszta magyarokat, Márton Áron gyulafehérvári római katolikus püspök legfőbb vezérsége alatt, aki visszaélve magas egyházi méltóságával, arra vállalkozott, hogy felkorbácsolja az együtt élő nemzetiségi tömegek nacionalista érzelmeit.

A vádlottak ezt a tevékenységet a romániai történelmi pártok támogatására alapozták, amelyekkel a kapcsolatot Szász Pálnak kellett volna megteremtenie, de számítottak a jobboldali szociáldemokratákra, amelyek beszervezése Lakatos István vádlott feladata volt, az összes magyar intézmények vezetőire, és mindenekelőtt a római katolikus egyház segítségére, a sajtóra és a hírközlésre, sőt a Magyar Népi Szövetség részvételére is, végül pedig a szövetkezetekre, amelyeket alá kellett rendelni a felforgató tevékenységet irányító szervezet céljainak és utasításainak.

Ebben az időben folyt a kétségbeesett harc annak érdekében, hogy a vádlottak rátegyék kezüket a Magyar Népi Szövetség vezetőségére, és ezáltal a szervezetet maguk mellé állítsák.

Az akciónak természetesen több szakasza lett volna. Az első felében a parasztok elégedetlenségét kellett felszítani a tervgazdálkodás ellen, mégpedig egy embertől emberig menő propaganda-hadjárat útján. A második és harmadik szakaszban meg kellett bontani a munkásosztály és a szegényparasztság szövetségét, egymás ellen kellett volna uszítani őket, hogy ezután áttérhessenek a kormány tevékenységének szabotázsakciókkal való akadályozására, végül pedig a népi demokratikus államrend erőszak útján való megdöntésére.

Az akciót a falvakban akarták elindítani, hogy majd rövidesen a városokra is átterjedjen. Az akció eszközei: a második világháború után a falvakon eldugott fegyverek és lőszerek, amelyek felleltározásával és nyilvántartásával Csákány Bélát bízták meg, a felkelésre a jelt Rajck adta volna meg Márton Áron vádlotton keresztül.

Az akció sikere érdekében Márton Áron felvette a kapcsolatot Mindszenti püspökkel (!) Korparich Eduárd vádlotton keresztül, aki megígérte, hogy a magyarországi felforgató szervezetek útján támogatni fogja őket.

Az akciót Teleky Géza finanszírozta Magyarországról, aki egyszer 8000 svájci frankot küldött, más alkalommal 2000 dollárt, 1948-ban pedig Keresztes Zoltánon keresztül újabb 1000 dollárt, mely összegeket rendeltetésük szerint arra használták, hogy a szövetkezeteket megtartsák a »Kaláka« központjának befolyási körében, és ezáltal megakadályozzák az INCOOP-hoz (a bukaresti szövetkezeti központhoz), valamint a megyei federációkhoz való csatlakozást..."

Nem tudom folytatni. Hajnalodik, és holnap még dolgoznom is kell. Talán egy más alkalommal még fordítok a különben nagyon nehezen olvasható, szörnyen primitív szövegből.

Képtelen vagyok azonban visszatartani a döbbenetemet a szöveg ismeretében. Míg az összes úgynevezett népi demokratikus államokban a sorozatos kon-

cepciós perek útján a hatalmon levő kommunista csoport számol le a hatalmát fenyegető ellenféllel, azon a címen, hogy a szocialista államrendet erősíti a liberálisok, a jobboldallal kacérkodók és virtuálisan a nyugat számára kémtevékenységet folytatók ellen, *Romániában ezt a tipikusan párton belüli leszámolást is arra használják fel, hogy a magyarok gerincét megtörjék, hogy kivívott és békeszerződés biztosította maradék nemzetiségi jogaiktól őket megfosszák. Hogy bebizonyítsák Sztálinnak és a világnak, hogy a nemzetiségi kérdés egyetlen helyes megoldása a nemzetiségek beolvasztása.*

És mindez már 1951-ben! Az adatok pedig, amikre hivatkoznak, egyidősek a kommunista hatalomátvétellel.

Ezek szerint Romániában, fennállása óta egyetlen tudatos ideológiai-politikai törekvés él: a nacionalizmus. Ez az erő, ami testvérré teszi a parasztot és a minisztert. És közös ellenségükké engem: a magyart.

Én nem is azon csodálkozom, hogy én ezt a testcselt bevettem, hisz a nemzetiségi szabadságjoggal úgy vagyok, mint az Istennel: szeretném, ha lenne. Hiszem, hogy lehet. Azt is, hogy valahol van. A döbbenetes az, hogy világtörténelmi csalás láttán, ennek biztos tudatában a világ ilyen intelligensen hallgat!

Kolozsvár, 1956. február 1., szerda

Ma Nagy István lakásán voltam. Elbeszélgettünk a három utóbbi írásomról *(Zord, hideg ősz volt; Gyalogosnak születni kell; A katona nem öregszik).* Bár az inasnak kijáró fülhúzogatásokat megkaptam, úgy éreztem, tetszettek neki az írások.

1956. március 2., csütörtök

Rosszul éreztem! Az e heti Utunkban közölt Nagy István-kritika ezt minden kétséget kizáróan igazolja. Az első oldali vezető cikk címe ez: *Fiatal íróink alkotásainak egyes eszmei kérdéseiről.* Félelmetes cím. Mármint az idők nyelvén értők számára félelmetes.

A cikk intonálása is súlyosan fenyegető. Gh. Gheorghiu-Dejnek a II. pártkongresszuson mondott beszédéből idéz: „A kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet jelenlegi szakaszában az osztályellenség, amelyet a gazdasági élet döntő fontosságú szektoraiban szétzúztunk, egyre inkább az ideológia felé irányítja erőfeszítéseit." Bár céhmesterünk azonnal mondja, hogy ő ennek a harcnak a tükrözését akarja felleltározni, és hitünkben akar megerősíteni, a cikk elolvasásakor csapatunkat nem a lelkesedés és az öröm uralja.

Főleg, amikor egyhasábnyi — egyébként kötelező — dicséret után megpillantjuk Bajor Andor nevét. Bajor és a szatíra régi gyengéje Nagy Istvánnak.

„Költőink közül többeket — írja —, és fiatal prózaíróink közül majdnem valamennyit egy eleddig egyáltalán nem bírált egyoldalúság megszüntetésére kell felhívnunk."

Mi lehet ez az eddig rejtve maradt egyoldalúság?

„Szatíráiban [...] — mármint a Bajorében — szinte kivétel nélkül mindig az egyszerű (tömegember) az, aki felfigyel a fonákságokra, aki szenved miatta és leleplezni igyekszik. Sohasem láttunk szatíráiban egyetlenegy felelős helyen álló pártaktivistát, vagy közhivatalnokot, aki maga venné észre, hogy hibák, vagy ellenséges jelenségek fejlődnek ki a munkakörében."

És a továbbiakban ezt az általa felfedezett eszmei hibát sorra kimutatja valamennyiünk munkáiban. Nem törődve azzal, hogy az eszmeileg tévelygőkben esetleg könnyű lesz felismerni a kapitalizmus „ideológia felé" irányuló erőfeszítéseit.

Íme, mit ír például a *Gyalogosnak születni kell* című írásomról, amelyet — mondom — azt hittem, szeret: „Nincs minden tekintetben mélyen átgondolva írásának mondanivalója."

Miért?

„A novella elején arról van szó — írja Nagy István —, hogy az újonc, aki egyébként rendszerünk híve, a parancsokat eleinte vonakodva teljesíti, mert a maga individualista elképzelése szerint nem tartja azokat logikusnak. Mire az ezredese tréfásan azt feleli neki, hogy azért áll őrség a kapuban, hogy a logika a kaszárnyába be ne férkőzhessen. Ez helytelen érvelés, mert a mi hadseregünkbe csak az individualista burzsoá logikának nem szabad beférkőznie, de mindenképpen érvényesnek kell bizonyulnia a marxizmus—leninizmus logikájának..."

— Te jószagú ég! — mondok. — Hiszen ez olyan, mintha Sőni főszerkesztő elvtárs mondta volna!

„[...] Csak az a logikus, ami néphadseregünk szellemére és fegyelmére jellemző."

Nem értem! Logikus az, ami jellemző? Ez vajon milyen izmus? Ugyanis ahhoz a marxizmushoz, amit mi tanultunk, nem hasonlít.

„Tipikus jelenség — folytatja Nagy István —, hogy a mi fiatal értelmiségijeink közül még sokan hajlamosak a maguk szempontjából agyonfilozofálni a dolgokat, és összezavarják a marxista dialektikus logikát a formai logikával."

Tehát mi, akik megtanultuk a marxizmust — a bírálatban részesítettek egytől egyig frissen végzett tanárok! —, és annak egyes tantételeit tartjuk sokszor a marxizmust hirdető, de elméletét nem ismerő harcosok elé, „a magunk szempontjából" agyonfilozofáljuk a dolgokat. Tehát elhajlunk? Nem! Talán így mégse. Bár, ha felbosszantották, mondott darabosakat. De ha ezt így megkérdem, nem vállalja a vádat.

Akkor mégis mire vonatkozik az alábbi dörgedelem? „Az ideológiailag selejtesebb írásaik forrása sok tekintetben onnan fakad, hogy egyesek elbizakodottá váltak, egyesek azt tartják magukról, hogy ők már mindent tudnak, amit a szocialista realizmusról tudni lehet."

A konklúziója pedig határozott:

„Sürgősen tervet kell kidolgoznunk arra nézve, hogy miként oldjuk meg fiatal íróink tereptanulmányi kérdéseit..."

Ugyanis, mi, fiatalok, nem ismerjük a valóságot. És ez az ítélet szinte naponta elhangzik. Ha egy fiatal író nem azt írja, vagy mondja, amit kérnek, akkor nyilvánvaló: nem ismeri a valóságot.

Tehát abban is kell legyen valami, amit Sőni főszerkesztő elvtárs állít: nem éppen tiszteletre méltó szándékkal torzítjuk el azt.

Kolozsvár, 1956. április 20., csütörtök

Megjelent a válaszom a Nagy István-írásra. Címe eléggé tiszteletlen: *Egyoldalú szemléletmód — helytelen következtetések.*

„Nehezen szántam magam írásra. Én ugyanis Nagy István elvtársat nagyon tisztelem. Ezért nehéz megmondanom, hogy a cikkében kifejtett véleményével nem értek egyet. És mivel nem vagyok járatos az irodalmi mérkőzések arénájában, könnyen úgy járhatok, mint az a lelkes, de kezdő futballista, aki a labda helyett az ellenfél bokájába talál bele. Márpedig ilyen esetben furcsán hangzanék a magyarázkodás.

Véleményem azért mondom el mégis, mert Földes László és Gálfalvi Zsolt

állásfoglalásával viszont egyetértek. Magam is egyoldalúnak és dogmatikusnak tartom Nagy István elvtárs álláspontját.

Vitaindító írásában Nagy István elvtárs két dolgot állít:

1. Hogy műveinkben nem tudtuk központi hősökké tenni a kommunistákat; 2. hogy bizonyos egyoldalúság észlelhető alkotómunkánkban. (...)

Az első kérdésben egyetértek Nagy István elvtárssal. A vezető kommunista alakja — bár teljes mértékben nem hiányzik — nem foglalja még el alkotásainkban az őt megillető helyet. Azt azonban sehogy sem tudom megérteni, *miért lenne ez csak a fiatalok műveire jellemző hiányosság.* Ellenkezőleg: úgy látom, hogy ez a megállapítás érvényes hazai irodalmunk egészére is. De találkozunk ezzel a problémával a szocialista tábor más országainak irodalmában is. (...)

A második kérdésben egyáltalán nem értek egyet Nagy István elvtárssal. Vitacikkében Földes László különben Nagy elvtárs ezen állítása alól megfellebbezhetetlenül kihúzta a talajt, amikor szinte statisztikusi munkával bizonyította be, hogy a tömegek alulról jövő bírálatának ábrázolása külön-külön az egyes fiatalok írásaiban és a művek összességében is elenyésző, tehát távolról sem ez a fő jellemvonásuk. Földes arra a következtetésre jutott, hogy Nagy elvtárs cikkében ilyenformán nem annyira a kriticizmus ellen lép fel, mint az irodalomban észlelhető egészséges bírálat ellen. Földessel értek egyet, annál is inkább, mert Nagy István elvtárs második cikkében (Utunk április 6-i száma) egy találó anekdotával kitért igazának tényekkel való bizonyítása elől.

Második cikkében Nagy István elvtárs — nézetem szerint — tovább erőszakolja a helytelenül felvetett kérdést, ami újabb hibák elkövetését vonja maga után [...]

Nagy elvtárs a fiatalok művei megítélésénél egy általános követelményből és nem a valóságból indult ki. [...] Úgy érzem, azért lát Nagy elvtárs bennünket távol eszményeitől, mert ő maga egy idealizált véglet álláspontján áll.

Helytelennek és igaztalannak érzem Bajor tevékenységéről mondott önkényes ítéletét. Nagy István elvtárs szerint Bajor írásai nem élvezhetőek, mert egész közéletünket csak fonákjáról látja, mert csak az érdekli, ami visszataszító vagy szánalmas, amit csak gyűlölni és ütni lehet [...]

Nézetem szerint nem Bajor irodalmi tevékenysége egyoldalú, hanem Nagy István elvtárs szemléletmódja. Hiszen ami azt illeti, például a Scsipacsov költészete is egyoldalú, lévén, hogy ő főleg szerelmi verseket ír.

Írjon Bajor szatírát a sztahanovista Hajdu Gyuláról? Képtelenség. Vagy írjon inkább lírai verset? Vajon nagyobb haszna lesz-e irodalmunknak abból, ha kiporciózzuk, ki hány szatírát és hány lírai verset írhat, és nem hagyjuk a maguk adottságai szerint fejlődni a tehetségeket? Azt hiszem, ehelyett az a megoldás, hogy nem elszigetelten, írókra szaggatva, hanem egészében kell néznünk irodalmunkat, s akkor igazán nem találjuk soknak a szatírát — annál is inkább, mert rendszeresen csak Bajor tevékenykedik ezen a területen.

Úgy érzem, az irodalom eszmei irányítása semmiképpen sem azt jelenti, hogy az egyes írókat eltérítsük a tehetségük szabta útról. Én ezt a tendenciát érzem Nagy István elvtárs Bajor-ellenes bírálatában. [...]

De ugyanez az egyoldalú szemléletmód nyilatkozik meg abban is, ahogyan A katona nem öregszik című írásomat vizsgálja. Egy megsértett és emiatt félreállított öreg munkáson (volt párttitkár) keresztül azt akartam megmutatni, hogy a kommunistát a szíve visszakényszeríti a hadirendbe. Persze, egyben arra is fel akartam hívni a figyelmet, hogy az embereket ne aszerint ítéljük

meg, hogy mennyire tudják döngetni a mellüket. Ne szavaik, de tetteik szerint ítéljük meg az embert. Ettől az írástól is azt kérte számon Nagy elvtárs, hogy miért nem aktivista a hőse. És azt bírálta, hogy miért lepleznek le benne egy karrierista káderest és egy szájtáti igazgatót [...]

A Gyalogosnak születni kell című novellámat viszont egy mondatáért bírálta. Az újoncnak, aki megtagadja a parancsot, hogy vacsorázni menjen, mert nem éhes, tehát logikus, hogy nem eszik, az ezredes tréfásan így felel: azért áll őrség a kaszárnya előtt, hogy a kaszárnyába ne hatoljon be a logika. Nagy István elvtárs, fittyet hányva mindannak, ami az írásban történik, kijelenti: ez a mondat súlyos eszmei hibát rejt magában, mert arra enged következtetni, hogy a mi hadseregünk munkájában nincsen logika [...] Tehát csak az a baj, hogy megengedtem magamnak egy tréfás megjegyzést...

Lehet, hogy ez baj, de én ezen a címen nagyon megsértődhetnék, mert Nagy István elvtárs legutóbbi novellájában azt írja, hogy az egyik munkás származású állampolgár nem mossa elég gyakran a lábát. Tiltakozom. Ez rossz fényt vet a munkásifjúságra! Íme egy kitétel, amelyből szintén oldalakat kitevő elméletet lehetne csinálni."

Kolozsvár, 1956. május 30.

Nagy István megharagudott a bírálatért.

Szeged, 1990. május 18., péntek

Miközben a napló ezen részének anyagát válogatom, a pihenés óráiban Méray Tibor *Nagy Imre élete és halála* című munkáját olvasom. Áttelepülésünk első napjaiban nyomta a kezembe Szepesi Györgyné, Piroska, hogy legyen, mit olvassak. Azóta hurcolom magammal mindenhová, de nem nagyon vonz az olvasás gondolata. Most is — egy évvel a könyv kölcsönzése után — csak bele-belenézek.

Ma aztán rádöbbentem, hogy a könyvben való bolyongásaim során fontos információhoz jutottam. Most jöttem rá — például —, hogy 1956. február 14—26. között volt a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. Kongresszusa. Valamint arra is, hogy ez év júniusa a Petőfi Kör tevékenységének a csúcsponti időszaka, amikor estétől hajnalig, az utcákon is összezsúfolódott tömegek előtt, és valami addig elképzelhetetlen bátorsággal sorolták fel írók és egyéb közéleti emberek a rákosista rendszer bűneit.

Emlékszem, hogy ezek az események fantasztikus erővel robbantak be a mi kolozsvári értelmiségi életünkbe. Ám a napló ezen időszakában egy árva szó sincs ezekről a döntő fontosságú eseményekről.

Mi féltünk bevallani — akár egy naplójegyzet erejéig is —, hogy a magyarországi események hatása alatt állunk?

Nagy István és társai tudatosan rekesztik ki tudatukból a magyar eseményeket?

Mind a kettő.

Másrészt a jelenség érthetetlen, hiszen egész akkori életünket az említett politikai forrongások töltik ki.

Kolozsvár, 1956. június 12., kedd

Márki Zoltánnak volt egy jó mondása a minap: én nem félek attól, hogy kizárnak a pártból — neki fiatal kora ellenére valamiféle illegalista múltja is van —, én attól félek, hogy belőlem zárják ki a pártot.

Bukarest, 1956. június 13., szerda

Huszár Irmának, Kolozsvár, A. Muresanu u. 16.

Édesem!

Borzalmas dolgok történnek itt velünk. Kínpadra húzták a romániai magyar irodalmat. Tiszta inkvizíció, ami itt Bukarestben folyik. Nekem még ép a bőröm. Ne aggódj, úgy néz ki, hogy megúszom.

Mindenesetre végleg befellegzett!

Minderről senkinek egy szót se szólj! És azonnal égesd el a levelemet. (Azért, hogy ne keltsünk pánikot.)

Csók. Sanyi

Szeged, 1990. május 19., szombat

Mi történt, hogy ilyen sorokat írok Irmának, aki alig egy éve feleségem? 1956-ban a megrendezendő Írószövetségi Konferencia előtt — a már emlegetett magyarországi események hatására és annak romániai következményeit megelőzendő — összehívták a magyar irodalom képviselőit a fővárosba. Ha jól mondom, a fent említett napon volt egy gyűlés a párt központi bizottságának székházában, melyet a félelmetes hírű Iosif Chisinevschi vezetett, s amelyen fergeteges támadást intéztek a kolozsvári magyar irodalom ellen. Mi voltunk tehát a vádlottak, a vádló pedig nem valami román szerv vagy szervezet, hanem a marosvásárhelyi írók egy csoportja természetesen Hajdu Győző vezetésével. [...]

A vád nacionalizmus, szocializmusellenesség. Erről azonban autentikusabban szólnak az akkori dokumentumok, melyeket itt közlök.

Most maradjunk az eseményeknél.

Este újabb levelet írok a feleségemnek, mert az előbbit nem küldöm el. Túlságosan ijesztőnek találom.

Bukarest, 1956. június 13., szerda este

„Mire ezt a levelemet megkapod, talán már én is otthon leszek. Mégis írnom kell. Valósággal betege vagyok a vágynak, hogy innen haza mehessek. Talán a katonaságnál sem éltem át ilyen súlyos vágyakkal teli napokat. És ha elgondolom, hogy ma még csak csütörtök, és ki kell bírnom szombatig..."

1956. június 14., csütörtök

„Irmi! Nem küldöm el a tegnap írt leveleket. A mai Előrében csúnyán kicsináltak. Sanyi."

Szeged, 1990. május 18., péntek

Azt mondtam: minél kevesebb mai emlékezést — nem tudok szabadulni a mai vádaskodások emlékétől —, minél több dokumentumot. Elmentem tehát itt Szegeden a József Attila Tudományegyetem könyvtárába, és általuk megszereztem Pestről az Előre 1956. június 14-i számában megjelent Kovács György-írás fénymásolatát, amiről fennebb szót ejtek. Azért is jó ezt legalább itt közölni, mert eddig sokan és sokat beszéltünk róla, ám senki sem közölte újra.

Íme, ez az:

Gyom, amit irtani kell

Írta: KOVÁCS GYÖRGY

Népköztársaságunk soknyelvű, gazdag irodalmának művelői — öregek és fiatalok — nemzetiségre való tekintet nélkül megbélyegzik Alexandru Jar párt- és államellenes rágalmait, és állást foglalnak ellene. A román és a nemzetiségi írók túlnyomó többségének ez a határozott, eltökélt állásfoglalása abból a mélységes szeretetből fakad, amellyel íróink a párt és a kormány iránt viseltetnek, s abból a hűségből, amellyel védelmezik a román és nemzetiségi dolgozók nagyszerű vívmányait, abból a lángoló hazaszeretetből, amely áthatja irodalmunk művelőinek legsikerültebb alkotásait [...]

A pártszellemtől való eltérések ellen c. beszámoló cikkében a Scinteia világosan rámutatott a polgári liberalizmus és más, a munkásosztálytól idegen ideológiai elemek beszüremlése elleni harc szükségességére. Fölhívta a figyelmünket, hogy menynyire hibás az a mód, ahogyan egyes hiányos felkészültségű és idegen eszmei befolyás alatt álló emberek a nemzetközi enyhülést értelmezik, és úgy tüntetik föl a dolgot, hogy ennek velejárója az ideológiai harc megszüntetése, a marxizmus—leninizmus elveiről való lemondás. A Román Munkáspárt második kongresszusa — hangzik a beszámoló — kategorikusan visszaverte ezt a káros fölfogást, és kimutatta, hogy az ideológiai harcban nem lehet szó szünetről.

Ilyen körülmények között fokozott felelősség hárul a munkásosztály, a dolgozók érdekeit képviselő írókra, költőkre és kritikusokra, bármilyen nyelven alkossanak is. Semmiképp sem nyithatunk utat olyan költői megnyilvánulásnak, mint amilyen Székely János néhány hibás verse volt, közöttük az idealista szemléletben fogant Bolyai hagyatéka, amely az Igaz Szó III. évfolyama 2. számában jelent meg.

Irodalmi folyóirataink hasznos tevékenységet fejtettek ki nemcsak a vers- és novellairodalom fejlesztésében, hanem a munkásosztály ideológiájának széles körben való terjesztésében, a marxi—lenini ideológia tisztaságának az irodalom frontján való megőrzésében is. A párt körültekintő gondoskodása és vezetése mellett elért eredményeink fényében annál szembetűnőbb minden olyan kísérlet, mely a munkásosztály lenini ideológiájától való eltérést, a polgári liberalizmus előtt való hajbókolást célozza. Nem fordítottunk idejében kellő figyelmet annak a vitának a részleteire sem, mely Nagy István egyik cikke körül keletkezett. (Fiatal íróink alkotásainak egyes eszmei kérdéseiről. — Utunk 383. szám.) A cikkíró szándéka az volt, hogy fölhívja a figyelmet egyes fiatal írók írásaiban jelentkező negativista szemléletre. De hiányossága volt, hogy ugyanakkor nem szólította harcba fiatal íróinkat a sematizmus, idillizmus ellen is. Ez az egyoldalúság, a fiatal írók tevékenysége sokoldalú bemutatásának és elemzésének hiánya meggátolja Nagy Istvánt abban is, hogy rámutasson: ma már nem csak költészetünkben és novellairodalmunkban jelentkeznek fiatal íróink — olyan tehetséges költők, mint Székely János, Kányádi Sándor, Hajdu Zoltán, Majtényi Erik, olyan érett mesterségbeli tudással alkotó novellisták, mint Sütő András, Fodor Sándor, Szabó Gyula, Huszár Sándor —, hanem regényirodalmunkat is sikerült helyes eszmei mondanivalóval, megfelelő művészi színvonalon megírt művekkel gyarapítani, mint Szabó Gyula, Papp Ferenc regényei. Kétségtelen, hogy Nagy István nem hangsúlyozta kellőleg fiatal íróink erényeit, és így nem sikerült neki reális képet nyújtania fiatal íróink tevékenységéről általában. De a cikknek ez a hiányossága nem eredményezheti azt, hogy ne vitassuk meg alaposan a fiatalok műveiben jelentkező negativizmus kérdését, és ne keressük meg ennek a néha fölbukkanó jelenségnek társadalmi gyökereit. Ahogy egyes kritikusaink és íróink reagáltak a kérdésfelvető cikkre, szemléltető példája annak, hogy a hozzászólók a dogmatizmus, az egyoldalúság elleni harc jelszava mögé bújva hogyan csempésztek be irodalmi életünk területére szóló útlevelet egyes hamis, a munkásosztály érdekeitől idegen, káros felfogások és módszerek zsebébe.

Nagy István figyelmeztető cikkére elsőnek Földes László kritikus válaszolt. Cáfolni próbálta Nagy István megállapításait, statisztikai számításokat végzett, minden erőfeszítést kifejtett, hogy bebizonyítsa: nem igaz a negativizmus veszélye! Végül ahhoz a lefegyverző konklúzióhoz lyukadt ki, hogy: A negativizmus veszélye nem abban van, amit irodalmunkban megírtak, hanem abban, amit még nem írtak meg, amivel még adósok vagyunk. (Utunk 385. szám, Földes László: „Fiatal íróinkról" című cikke.) A szerző feltételezése szerint holmi földöntúli fantomok ellen szólítjuk harcba fiatal íróinkat? Mi ez, ha nem kísérlet arra, hogy szállást csináljon irodalmunkban a negativizmusnak.

Földes László a „A pártszellemtől való eltérések ellen" című iránymutató Scinteia-cikk tanulságait sem igyekezett leszűrni, s szemet hunyva irodalmi életünk egyes jelenségei előtt, az Utunk 397. számában egy nyilatkozatában újra megpróbálta írónk és az irodalmi közvélemény figyelmét elterelni a negativizmus veszélyéről, hangsúlyozva, hogy a „szocialista realizmust ma elsősorban az idillizmustól kell megóvni". Pártunk következetesen hirdette és hirdeti az irodalmi jelenségek területén az egyidejű kétfrontos harcot, az irodalmi harcot az idillizmus és negativizmus ellen.

Egy másik kritikusunk, Gálfalvi Zsolt hasonlóan elvszerűtlen álláspontra helyezkedett, amikor az idillizmus elleni harcban elkövetett kriticista kilengéseket jóindulatú elnézéssel kezelte. [...]

Honnan származnak ezek az eltorzult, zavaros nézetek? Véleményem szerint onnan, hogy sem egyik, sem másik kritikus, aki vitába száll Nagy István egyoldalúságával, nem kísérelte meg fölmérni a konkrét körülményeket, s a lenini tanítások segítségével fölkarolni Nagy István cikkéből azt, ami helyes és hasznos fiatal íróink további fejlődése szempontjából, s persze emellett rámutatni a cikk hiányosságaira is. A hozzászóló kritikusokat nyilván nem az elvszerűség vezérelte. A jelenség minél sokoldalúbb megvilágítása érdekében nem hagyható figyelmen kívül az a körülmény sem, hogy Földes László, aki pedig az Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó Kolozsvári Szerkesztőségének felelőse, és Gálfalvi Zsolt, aki a marosvásárhelyi Igaz Szó szerkesztője, nem fogták vallatóra a szerkesztőségi íróasztalok fiókjait, sem azokat a papírkosarakat, ahová a használhatatlan kéziratokat szokták bedobni. Pedig ezek fontos dokumentumokat szolgáltattak volna nekik a negativizmus illusztrálásához!

Hogy a liberális kritikusi magatartás milyen helytelen irányba befolyásolta elsősorban éppen azokat a fiatal írókat, akiknek negativista megnyilatkozásait igyekezett nyesegetni Nagy István, megmutatkozott Huszár Sándor cikkében, az Utunk 390. számában. Huszár cikkére nem csak az a jellemző, hogy a Nagy István „vereségén" érzett károrömmel tér napirendre a negativizmus őt is ért vádja fölött. Huszár megragadja az alkalmat, hogy kifejtse furcsa nézeteit bizonyos egyéb kérdésekben is. Így a párttagság és a bírálat-önbírálat kérdésében. Nagy István ama helytálló megállapítására, hogy a párttagság százezres tömege elöljár az önbírálatban, a bírálatban, a bürokratizmus elhárításában, a bírálatot elfojtók megrendszabályozásában, a személyi kultusz kiküszöbölésében, a kollektív pártvezetés és a néptanácsi tevékenység megjavításában — Huszár erre azt válaszolja: nézete szerint a valóság nem azt igazolja, hogy minden párttag tökéletes mintaképe a fent felsorolt tulajdonságoknak. Nagy István a párttagság százezres tömegeiről, a párt egészéről beszélt, helyesen, elvszerűen. De Huszár a tételt megmásítja. Ő az egyes párttagok hiányosságait hozza szóba, hogy nyilat lövöldözhessen afelé, amiről Nagy István helyesen szólott. Pártunk ilyenszerű beállítása ellen nemcsak a szocializmus nagy művének építését vezető párt tagjai tiltakoznak, de elutasítják ezt a kísérletet azoknak a becsületes dolgozóknak milliói is, akik szemük fényének, atyjuknak, vezetőjüknek érzik a mi lenini pártunkat. Huszár még bennebb is merészkedik a polgári gondolkozásmód ingoványába, ahová betévedt. Cikkében később ezeket írja: „Talán azt akarta mondani (mármint Nagy István), hogy az ilyen és ehhez hasonló történeteket, amelyekben az eszmének az emberek lelkében aratott győzelme ábrázolódik, ne

írjuk meg, hanem csak azokat, amelyekben aktivisták fényes haditetteket hajtanak végre?" Pártunk aktivistáiról, akik odaadó, fáradhatatlan munkával és sokszor nehéz személyi áldozatokkal biztosítják a pártapparátus sokoldalú tevékenységét — és azt is egyebek között, hogy Huszár Sándor előtt megnyíljon az érvényesülés útja — ilyen hangon nem beszélhet felelőssége tudatában lévő, lelkiismeretes író, sem más állampolgár!

Hogy az Utunk hasábjain sorozatosan megjelenhettek ezek a polgári gondolkozásmód csempészárujával megrakott cikkek, csakis úgy eshetett, hogy maga a szerkesztőség sem fegyverezte föl magát kellőképpen a Román Munkáspárt II. és a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. kongresszusának anyagában rejlő iránymutató tanításokkal. Elvesztette tájékozódóképességét az irodalomban folyó ideológiai harc frontján, sötétben tapogatózik. Ilyen körülmények tehették lehetővé, hogy az Utunk 393. számában, az Irodalmi hídverés c. cikkben a szerző, Balogh Edgár olyan tételeket fogalmazzon meg, amelyek eltérnek a nemzeti kérdésben pártunk által következetesen hirdetett és gyakorolt proletárnemzetköziség lenini elvétől. A cikk a nemzeti kultúra egységéről szólva nem számol a történelmi valósággal, és nem veszi figyelembe a marxizmus klasszikusainak tanításait a kultúra osztálytartalmáról. Balogh Edgár csakis úgy juthatott a cikkében hangsúlyozott tételekhez, hogy a kultúra formai elemeinek elsőbbséget biztosított a tartalmi elemek rovására. [...]

Ezek az irodalmi életünkben néha fel-felbukkanó jelenségek szorosan összefüggenek azzal, amire a Scinteiában közölt beszámoló is rámutatott: egyes írók, költők, kritikusok és szerkesztők úgy értelmezik a nemzetközi enyhülést, mintha annak velejárója lenne az ideológiai harc megszűnése. Sőt, egyes jelenségek még többet mondanak, mint az ideológiai harc megszűnésének „irányzatát": ott, ahol az írók és szerkesztők nem őrködnek elég éberen az ideológiai arcvonal lenini tisztasága fölött, feltétlenül érvényesülési ösvényeket tapogat ki magának a polgári gondolkodásmód, a polgári „eszmény", amely jelentkezhet száz és ezerféle álarcban, de lényege mindig ugyanaz: ellenséges a munkásosztály célkitűzéseivel, a burzsoázia érdekeit szolgálja. [...]

Bukarest, 1982. január 23., szombat

1956 forró nyarát keresem a naplóban. Nincs. Féltem volna, ezért nem jegyeztem? Lehet. Ennek csak az mond ellent, hogy akkor jelennek meg a legmerészebb írásaim. Zavar lett volna ez inkább? Magam sem tudtam, hogy mi a helyes út?

Több lehetett zavarnál. Emlékszem a Kovács György-cikket követő estére. Arra a forró, balkáni szagokkal és hangulattal teli éjszakára, amit, azt hiszem, sohasem felejtek el.

Megvádoltatásunk után ugyanis visszavonultunk a szállodába. Nem tudom miért, azt hiszem, hogy az azóta a földrengés áldozatául lett Victoria Hotelben laktunk valamennyien. Az azonban bizonyos, hogy este a Földes szobájában gyűltünk össze. Bajorra emlékszem és Kányádira, pedig többen voltunk. És féltünk. Olyan kemény volt az ellenünk használt hang, hogy attól tartottunk, éjjel elvisznek. Azóta fut végig a hideg a hátamon, ha Leonte Rautut meglátom. Leginkább Földest féltettük, azért is gyűltünk össze nála. El voltunk határozva, hogy ha viszik, mi is vele megyünk. Volt ebben valami a félelem kiélésének az ösztönéből is, hisz végül is nem történt semmi. De beszélni kellett róla, hogy ne nőjön sokszorosára. Hát beszéltünk. Biztattuk egymást. Bizonyára hősködtünk is. Ez a mi időnkben dandy-divat. Ma népszokás. Minél tehetetlenebb az ember, annál gyakrabban nyúl a dicsekvés látszatfegyveréhez.

Nos, ebben a hangulatban — félelemben, összevissza dumában — történt, hogy megszólaltam. Sok ideig kárhoztattam magam a hülyeségemért. Később, az eredmény láttán örvendtem, hogy olyan megindítóan hülye voltam. A drá-

mai helyzet csúcsán ugyanis ily szavakkal fordultam az ágy tetején ülő Földeshez:

— De Laci, hát az egy abszurdum, hogy téged magyar nacionalistának neveznek, hiszen be tudod bizonyítani, hogy zsidó vagy...

A rosszul világított szobában is észrevettem, hogy Földes elsápadt. És azonnal talpra szökött. És valami addig sosem hallott, szinte sírós hangon ezt mondotta: — Én magyar vagyok! És ezt a kultúrát szolgálom!

Az érzés bennem — most, hogy annyi év távlatából felidézem — ma is kettős. Először is: — mint akkor — most is szégyellem magam a felületességemért. Én mentőövet akartam feléje dobni. Földes magyarsága ugyanis nélkülözte a népi külsőségeket. Ő olyan magyar volt, hogy a külsőségekbe takarózók vagy a félműveltek kozmopolitának mondották. Később, amikor védtelen volt, zsidózták is. Nyíltan. Innen az azóta is erősödő érzelem másik pólusa. Egy életre magához kötött Földes e sikító kifakadásával. Nemzetiségvállalásának tényével a súlyos körülmények között — hisz nem arról volt szó, hogy magyarságáért kitüntetik. És nemzeti azonosságérzésének minőségével is távlatilag. Ugyanis egyformán utáltuk az olyan magyart, akinek ez volt a foglalkozása. Utáltuk — s azóta helyette is utálom — a nacionalizmus minden formáját.

FUNK MIKLÓS

Találkozások Tatay Sándorral

A könyveivel találkoztam először, aztán személyesen is, valamikor a '60-as években Pécsett egy ifjúsági irodalmi tanácskozáson. Merthogy Tatayt akkoriban a közönség nagy része ifjúsági íróként ismerhette, ilyen típusú regényei (Kinizsi Pál, Puskák és galambok) milliós olvasóközönséggel találkozhattak.

Azon a régi pécsi éjszakán Tatay ifjúságának éveiről, barátairól mesélt, s ha mesélt, hát azt is mindig nyomdakészen tette. Pécsi diákéveiről, Weöres Sándorral, Berda Józseffel való fiatalkori barátkozásairól szólt a történet egész éjjel.

Aztán egyszer bebocsátást is kaptam tőle a badacsonyi hegyen, a „szentélybe", a pincéjébe, ahol éppen barátaival, Jankovich Ferenccel és Fodor Józseffel „feketemiséztek", vagyis profán szövegekkel dicsérték a hegy levét. Kár, hogy nem volt akkor még magnetofon. Veretes szövegek voltak.

Máskor is meglátogathattam a szőlőhegyen, s amíg ő metszett, szedtük a venyigét, ki a sor végére, s csak azután ülhettünk asztalhoz, ha a munkát elvégeztük. S akkor előkerült a pohár is, s mellé a szó.

Úgy tudott mesélni, ahogy írt, folyamatosan, kicsit anekdotikusan, de a történetnek mindig volt valósághitele. Mindig csak ámultunk, hogy mi mindent tud Tatay Sándor a világ dolgairól, s tárgyairól. Nemcsak a szőlőmívelésről, borkészítésről természetesen. Noha legkevésbé az irodalomról lehetett vele beszélgetni, néha az is szóba került. Faggatózásra elmondta, hogy egy prózaírónak vasár- és ünnepnapon is, vagyis mindennap írnia kell. Az ő „normája" napi egy gépelt oldal nyomdakész kézirat volt. Néha tízet is írt, de a lényeg:

évi átlagban meg kellett lennie a könyv terjedelmű kéziratnak. Utána lehet számolni. Legendás íróasztalain írt az angyalföldi lakásban és a badacsonyi házában. Családi örökség mindkettő. De én írni sohasem láttam.

Sokat örökölt evangélikus lelkipásztor dinasztiájából, a bakonytamási ifjúkorból, vándorlásaiból.

Nagyon hamar tudott kontaktust teremteni mindenféle emberrel. Ezért is tudott mindenkiről mindent. Szomszédairól és írótársairól. A szőlőtőkéről és a Bakony múltjáról. Barangoló ember volt. Ifjúkorában Spanyolországig is eljutott, szinte üres zsebbel. S amikor történelmi regényt írt, kis falusi plébániák anyakönyveit is búj ta, s tudott oklevelet is olvasni. Mert soknyelvű ember volt, a teológián még héberül is tanult ifjúkorában.

A legutolsó találkozás a szigligeti Alkotóházban volt vele, alig néhány hete. Szeretett ősszel-tavasszal Szigligetre járni, onnan csak egy ugrás a badacsonyi szőlőhegy, meg lehet nézni a házat naponta, s közben a korán elözvegyült Tatay a szigligeti asszonyok napi társalkodója volt. Reggel korán beült az irodába, s szeretett mesélni.

Elmesélte néhány hónapos kórházi vándorútját, valami követ kerestek, s találtak, azóta jól van. Visszanyerte régi (30 éve egyforma) küllemét, derűjét.

S ami az írókra nem jellemző: figyelmes hallgató is volt, talán ez a tulajdonsága tette fantasztikus életismeretű íróvá, hogy másokra is figyelt, történetei valóságalapját ezekből a beszélgetésekből, s persze a közvetlen tapasztalásból vette, vélhetően.

Kevés ilyen szerényen nagy műveltségű alkotója volt, van irodalmunknak. Tudásanyaga beleépült könyveibe.

A kis falu, Bakonytamási decemberi fagyos csendjében néhány fiatalabb írótársa állta körül a koporsót, s megszólalt szülőfaluja kis harangja. A bakonyi földiek népes gyülekezete megőrzi emlékét.

Legutolsó beszélgetésünk alkalmával féltően kérdezgetett, mi lesz az irodalom, az írók sorsa ebben a felbolydult világban? Kap-e továbbra is az író nyugdíjat? Kiadják-e a könyveket? Nem mindenben lehetett Tatay utolsó kérdéseire megnyugtató választ adni.

De úgy gondolom, Tatay Sándor könyveire a következő századokban is szükség lesz. Mert klasszikus.

Ötvenvalahány könyve még nem volt elég ahhoz, hogy a gyatra lexikonminősítéseken kívül — pályáját összegezze a magyar irodalomkritika. Most már csak az irodalomtörténet foglalkozhat vele.

Holnap el lehet kezdeni a munkát.

VEKERDI LÁSZLÓ

Küldetéstudat, kötelességtudat

GONDOLATOK NEMESKÜRTY ISTVÁN: A BIBLIAI ÖRÖKSÉG C. KÖNYVÉRŐL

Alcíme is van az új Nemeskürty-könyvnek: „A magyar küldetéstudat története". (Megjelent a Szabad Tér Kiadónál.) De hagyjuk ezt egyelőre, mert jelen recenzens nem nagyon tudja, hogy mi a „tudat" (legfeljebb melléknévi formájában képes úgy-ahogy elképzelni), a „küldetés" pedig, annyi sok „küldetéses" vezető őrültségeire és bitangságaira emlékezve, valahogy eleve gyanúsnak tűnik. Induljunk el hát inkább a Szerző felől.

„Én nem írhatom meg önök helyett a magyar történelmet" — vágta a történelemtudósok szemébe 1973 nyarán a nevezetes egri történész-vándorgyűlésen az *Ez történt Mohács után* és a *Requiem egy hadseregért* országos hírnévre emelkedett szerzője. „Síri csönd, szinte a légyzümmögést is hallani, aztán felzúg a terem — kommentálja a mondást a történetíró Nemeskürtyről szóló kitűnő monográfiájában Zöldi László. — Elszörnyedéssel elegy helyeslés, a túlnyomórészt történelemtanár hallgatóság vastapssal fogadja Nemeskürty István referátumát."

Nem ok nélkül emeli ki ezt a mondatot és a vastapsot Zöldi László, hiszen egyebek között éppen arról szól a könyve, hogy Nemeskürty István, ha nem is a magyar történelmet, de két fontos, mondhatni kulcsperiódusát — a XVI. századit és a reformkortól a Don-kanyarig terjedőt — ismételt fogadkozásai ellenére mégiscsak megírta. És megírta, tegyük hozzá, Szerb Antal és Féja Géza után a harmadik teljes, autentikus (azaz nem szavajátszó) és olvasható modern magyar irodalomtörténetet. (A „spenót" ugyanis nem olvasható; az autenticitását ítélje meg ki-ki magának.) A jelen könyvben persze nem irodalomtörténetről van szó, ámde a magyar történelemben nagyobb súllyal esik (vagy legalábbis egészen tegnapig esett) latba az irodalom, az írott és a szájhagyományban élő irodalom, mint egyebütt. Meglehet, épp ez a meggyőződés *A bibliai örökség* egyik alaphangja; Nemeskürty mindenesetre valószínűleg éppen azért tudja ilyen tömören és elegánsan összegezni egymást folytató és romboló korok viszontagságait és törekvéseit, mert megírta már a magyar irodalom történetét. Meg tán azért, mert részletesen átkutatta és megírta az említett két kulcsperiódust; a fejezetek végén található irodalmi felsorolásokban találkozhatunk is vonatkozó műveivel.

A 119. oldalon például kifejezetten hivatkozik is az egyikre: *„A kőszívű ember fiunokái* (1987) című könyvemben megírtam az 1867—1896 közötti évek nemzeti liberalizmusának történetét. E korszak magyar írói, költői, művészei és államférfiai rövid idő alatt példátlan eredményekre jutottak a polgári haladás eszméinek megvalósítása terén. Egyszersmind ők még — gondoljunk Arany

hun eposzára — megalkuvás és frázisok nélkül tudták *valóban* összeegyeztetni az ősi Attila—Árpád-mítoszt, a magyar küldetéstudatot és a nemzeti nyelv identitásélményt nyújtó eszméjét a haladással és az országban élő más nyelvű népek békességével. Láttuk, hogy nyelvünk hasonlító ereje milyen nagy alkotókat hódított meg, Kiss Józseftől Bródy Sándorig és Molnár Ferencig. Ők még, vállalván a magyar nyelvet, a magyar múltat is feltétel nélkül vállalták."

*A kőszívű ember unokái*val talán *A bibliai örökség* forrásvidékén járnánk? Mindenesetre az új könyv összegezésként is felfogható utolsó fejezetében újra előkerülnek az „unokák": „A kiegyezés után, 1867—1896 között bámulatosan felvirult a magyar nemzeti szabadelvűség (liberalizmus), és ugyanilyen virágzásnak indult a magyar irodalom..." És egyformán regisztrálja a két könyv a magyar nemzeti liberalizmus válságát, a századvégen-századfordulón. Szinte ugyanazon szavakkal (és ugyanazzal a Széchenyi Imre-idézettel) jellemzi mindkét könyv a nagy kitántorgást Amerikába, ugyanúgy regisztrálja, hogy az ország vezetői nemhogy tettek volna ellene, inkább még örvendtek (hiszen jócskán fogyott ezáltal az egyre hangosabban földet követelő magyar zsellérek és napszámosok száma). Továbbá, pontosan ugyanazzal az idézettel demonstrálja mindkét könyvben (az ismétlésektől egyébként gondosan tartózkodó) Nemeskürty a veszély — akkoriban általában még csak nem is sejtett — nagyságát: a nagybeteg Andrássy Gyula gróf utolsó beszédéből vett döbbenetesen jövőbelátó mondatokkal. „Úgy tűnik, hogy a huszadik századi Magyarország sorsa ekkor, 1896 táján dőlt el" — összegez Nemeskürty *A kőszívű ember unokái*ban. Ekkortájt váltódnak fel „a polgári haladás szabadelvű hívei, Deák és Eötvös legjobb hívei" hígabb és műveletlenebb kortársaikkal, akik uralomra jutva „féktelenül tombolva élték ki nemzeti gőgjüket." Ekkor teszik meg a magyar állam új vezetői az első lépéseket Trianon felé. „Mindent egybevetve: úgy tűnik, hogy a mi huszadik századi magyar sorsunk a múlt század utolsó évtizedében dőlt el." Történelmünknek ez az általában kevésbé hangsúlyozott, ám következmények tekintetében úgy lehet, legtragikusabb fordulópontja ezért kerül *A bibliai örökség*ben kitüntetett helyre, a könyv közepébe, „önhittség és önpusztítás" fejezetcímmel. A millenniumi évtized e miatt az önhittség és önpusztítás miatt fordulópont a magyarság évezredes életében. Mert járhatott Mohács, illetve az utána elpackázott másfél-két évtized mégoly szörnyű következményekkel, követhette Világost mégoly brutális megtorlás, valami ép maradt a magyarságban, valami, ami segítette a megváltozott, s nehéz helyzethez való alkalmazkodást, a közösség elé tornyosuló gondok és feladatok célszerű és emberséges megoldását. A millenniumi évtizedben ellenben — ismétli meg *A bibliai örökség A kőszívű ember unokái*nak tragikus tanulságát — „túl a társadalmi-politikai, megélhetési és nemzetiségi meg egyéb mindenféle bajokon: másról van szó." Ez a más: éppen ez „a magyar küldetéstudat válsága".

Most már aligha kerülhető el tovább a „küldetéstudat" fogalma, de tán helyettesíthető egyelőre a „mi végre vagyunk a világon?" kérdéssel. Annál is inkább, mert Nemeskürty ismételten felteszi ezt a kérdést, és voltaképpen végig azt vizsgálja, hogy miképpen válaszolt reá a magyarság, sorsának különféle fordulataiban. *A bibliai örökség* kihívások és válaszok formájában vázolja a magyarság feladatvállalásait és -megoldásait; ám ebből a lendületes toynbee-i dinamikából nem a honi civilizáció komparatív emelkedését—süllyedését varázsolja elő, hanem a magyar történelem (hogy pontatlanul, de tán az *A study* szellemének megfelelően szóljak) „etikai struktúráját". Vagy inkább a középkorunk fölé hajló Veres Péterrel szólva, úgy is mondhatnók tán, hogy „lélekigazságokat" keres, úgyannyira, hogy találó idézetei és mottói közé akár oda-

írhatná a *Bölcs és balgatag őseinkben* olvasható indoklást is: „mert nyilván ezeknek is részük van abban, hogy mégis megmaradtunk..."

Mint például a hun—magyar rokonság legendájának, ami Nemeskürty könyvében pontosan abban az értelemben kerül fundamentális helyre, ahogyan ezt a regét Veres Péter értelmezte: „Ezer éven át minden valamirevaló magyar, Anonymustól, Kézai Simontól kezdve Arany Jánosig, sőt, tovább Ady Endréig, ezzel táplálta-lelkesítette (ezzel is...) önmagát és a többieket, akkor hát ha nem magát a tényt, amelyről nincs hiteles bizonyosságunk, de ezt a hatást kell tekintetbe venni és tiszteletben tartani. (Mennyi Attilát, Csabát, Ildikót kereszteltek csak az utóbbi évtizedekben!) A szellem, az irodalom, íme, történelmi realitás, teremtő és megtartó erő! Lelket formál és tettre buzdít... (No, erre a történész és a politikus csak mosolyog, vagy legyint. Tegye, ha jólesik neki!)" „Ugyanakkor viszont — illeszthető töretlenül Veres Péterhez Nemeskürty István — mégis a jelszavak, a kiüresedett formák igyekeztek a régi Attila-kultuszt életben tartani; a két háború között mindenki Attila sírját kereste... Feledték, feledtük, hogy — hasztalan intett Móra Ferenc és Németh Gyula és Ligeti Lajos és a többi tudósok —, hogy az Attila-mítosz ereje éppen abban rejlik, hogy nem kézzelfogható, hanem a jövőre vonatkozó lelki erőfeszítések táplálója, mint a honfoglaláskor és utána." És még az a tüzetes és szellemes nyomozás is, ahogyan Nemeskürty a források, a régészek és történészek, az írók vonatkozó passzusainak az összevetésével rekonstruálja a mítosz keletkezési körülményeit — illetve tán inkább úgy mondhatni, hogy a körülmények egy dokumentálható és lehetséges konstellációját, melyben a rege megfoganhatott —, még ez a tüneményes és izgalmas rekonstrukció is mintha egyenesen Veres Péter kérdésére felelne: „Lehetséges lenne, hogy ennek semmi alapja se volna? Hogy ez tisztára csak kitalálás, fellengzős költői fikció volna? Hisz semmiből nincsen semmi..." Nemeskürty szerint van is csakugyan valami a monda alján, mégpedig nem is csak egyvalami: a magyarság eredetmondája legalább két főgyökérből táplálkozott, az Attila-hagyományokból és a (hitvilágunkkal amúgy is harmonizáló) Bibliából. Mindkettővel még a Kazár-birodalom etnikai és társadalmi zűrzavarában ismerkedhettek meg őseink, s ott szőtték egyetlen konzisztens és mozgósító legendává.

Vétek lenne Nemeskürty sziporkázóan szellemes és tartózkodóan elegáns rekonstrukcióját ismertetéssé szürkíteni; olvassa el ki-ki magának, hogyan tölti meg tudományosan igazolható vagy legalábbis valószínűsíthető részletekkel a Képes Krónika nevezetes mondatát: *„Az Úr visszaadta a magyaroknak Pannóniát, mint ahogyan Izrael fiainak Mózes idejében örökségül adta Kánaán valamennyi országát."* A Kazár-birodalomra vonatkozó újabb kutatásoktól a kettős honfoglalás mellett szóló (szaporodó) bizonyítékokig Nemeskürty lehetőségek és adatok tömegét sorakoztatja fel alapvető tézise mellett, hogy a mítoszteremtő magyar köztudatban Attila öröksége összeforrt a bibliaival, így lett aztán a Kárpát-medence a magyaroknak az ígéret földje, a Kánaán.

Így volt-e vagy se, ki tudja. Jelen recenzens sültrealista észjárásának hihetőbb Veres Péter feltételezése, aki szerint a magyarok azért nem mentek tovább, mert „innen már nem volt értelme tovább menni", megtaláltak itt mindent, ami nekik kellett. „Még a tél is enyhébb és rövidebb volt itt, az odaáti rideg jószág itt paradicsomban érezhette magát..." Éppenséggel hát így is érthető a „Kánaán", de nem ez a lényeg. A lényeg az, hogy a Bibliába oltott Attila-mondával a krónikások — azaz a kor felelős „politikai elitjének" szószólói (mert az urak akkor még nem nyögve nyelő „szóvivőkkel" üzengettek a

népnek) — frappánsan megindokolták a magyarság ittlétét. Vélük és általuk a magyarság felvállalta „a kapcsolatokat a latin Nyugat-Európával éppúgy, mint őshazáinak színterével, Kelet világával... Noha egyértelműen elkötelezte magát a latin kereszténység mellett, annyi szent királyt, királykisasszonyt, királyfit, hercegnőt, remetét, püspököt adva az egyháznak két évszázadon belül, amennyit talán egyetlen más ország sem; mégis kivételezett bizalommal fogadott arab pénzváltókat, zsidó kereskedőket, telepített le hozzánk menekülő keleti népeket (besenyők, jászok, kunok). Emiatt a pápák és a római egyház más vezetői gyakran dorgálták a magyar királyokat." Ezt a szép kétfelé nyitottságot kifejezendő díszíti *A bibliai örökség* belső borítólapját a Képes Krónika magyar királyi udvart ábrázoló miniatúrája: „Nagy Lajos trónjának egyik oldalán páncélba öltözött magyar főurak és udvari méltóságok foglalnak helyet, a másik oldalán pedig keleti öltözetű nagyurak, a kunok, jászok, kipcsakok képviselői". A magyar föld a menekülőknek, az üldözötteknek, a vendégnépeknek is Kánaánja volt egészen a XIX. század végéig; *A kőszívű ember unokái* még ismerték jól *A bibliai örökség*et, és ennek szellemében gondolkoztak, éltek, s vezették az országot. A millennium évtizedétől azonban hirtelen megváltozott minden. „Az előző évtizedek nemzeti szabadelvűségét mintha egyetlen esztendő alatt elsöpörte volna egy önhitt, néha egyenest kihívón pökhendi hang. Itt élünk ezer éve, létrehoztuk a kiegyezés nagy művét, *miénk a jelen.* A jövővel senki se törődött... Hogy a haza már nem Kánaán, hanem *»huzatos ország«*: az elképesztő kivándorlás is mutatja."

Máskor is került már veszélybe „a bibliai örökség". Ám a nemzeti önteltség múlt század végi áttöréséig mindig sikerült megóvni, s a változó követelményekhez idomítani. Az Árpád-házi királyoktól a nemzeti liberalizmusig az ország szellemi és politikai irányítói a legkritikusabb helyzetekben is mindig ennek a józan és emberséges eszménynek a szellemében kerestek és találtak megoldást a történelem kihívásaira. A kis könyv legvonzóbb és legcsillogóbb fejezeteihez tartozik, ahogyan Nemeskürty végigköveti a Kánaán-gondolat lényeget megőrző változásait, Mohács utántól Negyvennyolcig és tovább, el egészen a nagy szabadelvű nemzedékig. Ezt más, mint az egyetemes magyar irodalom egész magyar történelemben jártas szerelmese meg sem írhatta volna. XVI. századi irodalmunk szenvedélyes kutatójának kell lenni ahhoz, hogy valaki fölismerhesse a reformációban leküzdhetetlen erővel felszínre törő magyar nyelv hallatlan közösséget teremtő s megőrző erejét, s úgy kell ismernie a Mohács előtti s utáni időket, mint a történetíró Nemeskürty, hogy megértethesse, miként tarthatta össze épp a bibliai örökség szellemében a nyelv, és csakis a nyelv a három részre szakadt országban a nemzetet, ugyanazt a nemzetet. Mert nem egyszerűen a keresztény világ védelmezésének pátoszává alakult át a Kánaán-mítosz; a katonák, akárcsak a papok, egyúttal a magyar nyelv őrizőivé is váltak, Zrínyitől el egészen a testőr írókig.

A török kiűzése és a Rákóczi-szabadságharc bukása után a magyarság a maga megmaradása érdekében tudta hasznosítani a Habsburg Birodalomnak azt a tulajdonságát, hogy „folytonos háborúi miatt életeleme volt a hadsereg". Az 1730-as évektől kezdve kialakult egy „feltörekvő és a hatalomhoz a haza érdekében tudatosan közel férkőző magyar katonai elit", s közülük számosan, mint például Amadé László, Orczy Lőrinc, Gvadányi József, Balassi és Zrínyi hagyományához híven költők is voltak. Ezek a katonák Európa hadszínterein világlátott és művelt emberekké nevelkedtek, s „mivel előmenetelükben a tudás és képesség számított, méltányolták az alsóbbrendűnek nevezett társadalmi

osztályokból jött férfiak képességeit (ha voltak), és olyan természetes, ma úgy mondanánk: demokratikus gondolkozás alakult ki bennük, ami párját ritkítja." Szokásához híven, találó példák sorozatával illusztrálja Nemeskürty ezt a tézisét is, úgyhogy az olvasó szinte észre se veszi, hogy az ármádia felől nézve egy merőben új, folytatólagos felvilágosodás-, romantika- és reformkorkép bontakozik ki a szeme előtt, Mária Terézia testőreitől Széchenyiig és a Szabadságharc leendő tábornokaiig. Az volt az igazi „szellemi honvédelem"! Katonák sorakoznak fel a szemünk előtt, katonák, akik „sikerrel áldozták életüket — *a haza irodalmának*". De, mondom, Nemeskürty mindezt nem tudós értekezésként írja le, hanem találó anekdotákkal. Ahogyan például elmeséli Jósika hőstettét a napóleoni háborúkban: „A cs. kir. sereg megfutamodott; Jósika hadnagy erre sebes lovával előrevágtat, megfordítja a futókat és kivívja a győzelmet. Romantikus kép: Jósika Miklós kivont karddal, lobogó mentével vágtat, melléje rúgtat parancsnoka, Gabelkoven ezredes, és miközben a két ló pár pillanatig egymás mellett nyargal, az ezredes odakiált: — Bravo, Jósika! Sie sind Oberleutnant."

Az embernek nyomban eszébe jut az *Abafi*, illetve egy kép a *Magyar Regényírók* — Mikszáth Kálmán szerkesztette — *Képes Kiadásából*: a fejedelem a csatát megfordító Abafi mellé vágtat, s ennyit mond: „Te vérzel, Abafi." De folytassuk inkább Nemeskürtyvel: „Jósika Miklós 1819-ben megnősült, visszavonult birtokára. Megírta az első magyar regényt *(Abafi)*, Jókai előtt ő a magyar szépprózai elbeszélés megteremtője. Barátja, Szontagh Gusztáv százados e szavakkal kezdte az *Abafi*ról írott bírálatát: »Uraim, le a kalapokkal.«"

A katonák mellé, akik a hadseregben nyíló lehetőségen keresztül a magyar irodalmat szolgálták, felsorakoztatja Nemeskürty az írókat, akik „a polgári társaság tudományáról" gondolkoztak. Heltai Gáspártól és Bornemisza Pétertől Eötvös Józsefig és Vajda Jánosig idézi íróinkat „közhellyé laposodott tévképzeteink egyiké"-nek eloszlatására, „hogy mi, magyarok sose tudtuk, mi fán terem a demokrácia; »*igazi*« polgárságunk nem volt, tán nem is lesz". Külön remekelés, ahogyan Berzsenyi Dániel filozófiájában rámutat a Széchenyi és Kierkegaard gondolataival rímelő vonásokra, ahogyan a rendszerint bővérű falusi dzsentriként ábrázolt költőt az angol demokrácia híveként mutatja be, ahogyan a költő demokratikus polgári életeszményét az esztétikájából sugárzó evangéliumi erkölcsbölcseletéből vezeti le. Mint mindig, itt is frappáns idézetekkel igazol Nemeskürty; közöttük ma is megszívlelésre érdemesekkel: »*Az írói demokráciát meg kell a csárdai demokráciától választani, nehogy azt a nemzet... mint zabolátlanságot gyűlölje.*«

A Világost követő letargia után még egyszer meg tudta újítani magát ebben a régi szellemben a nemzet, ezt írta meg Nemeskürty *A kőszívű ember unokái*ban, itt is hivatkozik rá. Ezzel a követelmények szerint változó, ám szellemében töretlen évezredes és eredendően demokratikus fejlődéssel szemben látszik meg a maga teljes jelentőségében a millenniumi évtized sötét cezúrája. Az ország már csak egy szűk és önhitt, néha egyenesen kihívóan pökhendi vezető rétegnek Kánaán; milliók süllyednek nyomorba s menekülnek Amerikába, s „az ősi »*kánaáni*« küldetéstudat megrendülvén, azt egy szocialista küldetéstudat váltotta fel, ha időlegesen is". Nemeskürty — újból egy telitalálat — Jókainak az Interparlamentáris Unió bruxelles-i kongresszusán 1895-ben elmondott beszédéből idéz: „Hány millió szerencsétlennek a nyomorát lehetne enyhíteni a hadikiadásokra szánt összeggel!... Mi célunk a rengeteg hadikészülődéssel? Nincs más indítóoka, mint a más nyelvet beszélő szom-

széd elleni düh... A szocializmusnak megvan a maga létjoga. A munkásemberek részesedni akarnak a szemük előtt lévő vagyonból, melynek gyarapításához hozzájárulnak... Uraim! Milyen lesz a holnapi háború? A legélénkebb fantázia sem képes elképzelni." De tán még meghökkentőbb a Goga-idézet: „Az a híd, mely a mai magyar szellemet a múlt magyar szellemével összekösse, összeroppant, ama társadalmi elemeknek, melyek a magyar nép történelmét előmozdították, nincs többé szavuk az irodalomban."

Trianont persze kívülről is előkészítették, nem csak belülről; Nemeskürty erről se feledkezik meg. Ismerteti Seton-Watson hatásos gyűlöletpropagandáját, idézi a győztes hatalmak képviselőinek megvető nyilatkozatait. Bemutatja azután röviden a Trianon utáni új társadalmi réteg hatalmát és csődjét: „A két világháború között... uralomra került polgári réteg eredményesen és nagy szakértelemmel *működtette* az országot (a pengő nemzetközi árfolyama; közigazgatás, közbiztonság, posta, távbeszélő, közlekedés hatékonysága stb.). [...] Ámde, a világpolitikai erők és hatalmi vetélkedések útvesztőjében eltévedtek. Ez még akkor is igaz, ha tekintetbe vesszük, hogy az ország Trianon után kényszerpályán mozgott." Ismételten figyelmeztet, hogy a zsidótörvények — az emberiességben okozott felmérhetetlen károkon kívül — veszedelmesen megritkították az országot működtetni képes polgárságot, melynek aztán Rákosiék még a maradékait is felszámolták. Úgyhogy „ma már *senki nem ért az ország működtetéséhez*, ezért mondott csődöt a mindenkori politikai viszályok, viharok, változások mellett a közbiztonság, a köztisztaság ügye, a közegészségügy, a posta, a hírközlés, a közlekedés... (Nem csak anyagiak miatt!)"

Így akarunk mindenáron csatlakozni egy világhoz, melyet mindenekelőtt a működtetés, a pontos és megbízható működtetni tudás jellemez? És amelyik világ tán ma sem néz ránk sokkal jobb szemmel, mint Trianonban, és a második világháború után; olykori vállveregetésen túl mindenesetre aligha várhatunk tőle sokat. „Megmaradhatna a kelet—nyugat közötti híd szerepe. De mi csak a »*nyugat*« felé tartó tehervonat után szaladunk, miközben a kelet felé vezető hidakat felégetjük."

Itt tartunk most.

„A pillanatnyi válasz a »*mi végre vagyunk a világon*« kérdésre így hangzik: hogy adósaink megelégedésére törleszthessük adósságainkat.

Sivár jövő."

Frappáns megfogalmazás megint, hisz a különféle kisebb és nagyobb hatalmak épp elég kárt okoztak nekünk, és — közvetve vagy közvetlenül — épp elég hasznot húztak belőlünk ahhoz, hogy joggal adósainknak legyenek nevezhetők. Mégsem hiszem, hogy jövőnk pontos törlesztésünk miatt lenne sivár. Ellenkezőleg: ebben a szilárd törlesztési elszántságban mintha inkább valami halvány reménysugár pislákolna, hisz arra utal, hogy nem veszett ki még teljesen a nemzetből a kötelességtudás, legalábbis kifelé. A nagy baj, meglehet, éppen az, hogy befelé viszont majdnem teljesen kiveszett. Márpedig egy ország „működtetéséhez" a kötelességtudás legalább olyan szükséges, mint a szakértelem. Nemeskürty fényes példái a katonaírókról, a reformkorból, a nemzeti liberalizmus nagy nemzedékéről mind ezt mutatja. *A kőszívű ember unokái* kivált bővelkedik efféle példákban. Széll Kálmán például kötelességének érezte, hogy lemondjon (közmegelégedésre és páratlan sikerrel betöltött) miniszteri állásáról, hogy ezzel megakadályozzon egy általa szerencsétlen kimenetelűnek ítélt balkáni hadjáratot. A politikai környezet mérhetetlen romlását mutatja, hogy Teleki Pálnak ez már az élete feláldozása árán se sikerült. Semsey An-

dorral kapcsolatban — aki hatalmas birtokait kizárólag a magyar tudomány és irodalom érdekében „működtette" — írja Nemeskürty *A kőszívű ember unokái*ban: „A magyar történelemben az utolsó, tényleg a legutolsó pillanatok ezek, amikor a magyar nemesség legjobbjai sajátjuknak érezvén hazájukat, érte önzetlenül áldozni hajlandók. Azaz: dehogy hajlandók. *Kötelességüknek érzik az áldozatvállalást.*"

*

Ma már a vállalt munka elvégzését se érzi itt kötelességének jóformán senki, a miniszterektől és az egyetemi professzoroktól el egészen a postásokig és az árusokig. „Küldetéstudatban" nincsen hiány; ahány politikust, írót vagy újságírót hall az ember, csak úgy árad mindből a saját küldetésének a tudata, és szemmel láthatóan egyikőjüket se bántja a lelkiismerete, az általa is előidézett (ám meg nem szenvedett) nyomorúságos helyzet miatt. Márpedig lelkiismeret és kötelességtudás együtt járnak; meglehet, épp a lelkiismeret-furdalás sarkallja az embert a kötelességteljesítésre, hatásosabban, mert sokkal hamarabb, mint a büntetéstől való félelem. Ma pedig még a büntetéstől sincs itt mit félnie annak, aki elég ügyesen játssza ki az előírásokat és a törvényeket. Amit mi ma nagy garral „piacgazdaság"-nak nevezünk, az valószínűleg jórészt éppen efféle kollektív lelkiismeretlenségből áll, az áttekinthetetlen pénzintézeti manőverektől a nagyon is áttekinthető hajnövesztőszer-reklámokig és más „nulladik típusú" kóklerségekig. De mások becsapásából legföljebb meggazdagodni lehet, tartósan jól élni nem; talán a vállalkozók okosabbjai is rájönnek előbb-utóbb, hogy hosszú távon mégiscsak a becsület a legkifizetődőbb üzlet, még ha egyelőre nem is igen látszanak felismerni, hogy a valóban hasznot hajtó kereskedelemhez nem egyszer-kétszer becsapható palimadarakra, hanem állandó vevőkre van szükség.

De tán az államot se a szakértelem hiánya bénítja elsősorban, ebből azért akad az országban ma is, csak meg kéne keresni, és alkalmazni kéne, itt-ott tán alkalmazódik is. A legfőbb baj valószínűleg a kötelességtudás katasztrofális hiánya. Méghozzá a nagy társadalmi „szolgáltatási létra" fölsőbb és legfölsőbb fokain álló kötelességmulasztók gyakran valószínűleg föl sem ismerik, hogy hibáznak. Egyszerűen nem tudják, hogy mi a kötelességük. Ez ugyanis egy képviselő vagy miniszter, vagy államtitkár, vagy pártkorifeus esetében nincsen olyan egyértelműen előírva, mint mondjuk egy postásnál vagy szerelőnél, vagy pénztárosnál, vagy kőművesnél. Sőt, egy minisztert vagy egy képviselőt könnyen épp intenzív küldetéstudata, illetve az ebből következő magabiztossága (hogy ne mondjam, önhittsége) gátolja meg abban, hogy tudja, mi a kötelessége. Ha nem így lenne, sokkal több vezető politikus mondana le önként, hiszen ha tudja, hogy nem teljesíti vagy nem teljesí*theti* a kötelességét, és mégis a helyén marad, az már bűn, sőt, több mint bűn: becstelenség. És a magyar vezető elit többsége valószínűleg nem becstelen. Többségük valószínűleg (nagyjából) tisztességes ember. Csak éppen nem kötelesség*tudó*. Csakhogy ebben a szóban az a különösen kifejező, hogy elmosódik benne a különbség azok között, akik tennék a kötelességüket, csak éppen nem tudják, hogy mi az, meg azok között, akik szándékosan és hanyagul megszegik. Megbízni végül is csak kötelességtudó emberek bízhatnak meg egymásban, csak a kötelességtudó ember szavahihető; e nélkül nincs jóhiszeműség, jóindulat híján elvész a jogbiztonság, a közösségi és egyéni biztonság krónikus hiánya pedig előbb-utóbb

felőről minden közösséget, az államot, sőt, a nemzetet is beleértve. A Szovjetunió látványos csődjét és gyors széthullását egyebek között tán ez is magyarázza.

Kötelességtudás, megbízhatóság, szavahihetőség, jóindulat: csupa nyárspolgári tulajdonságok; aligha alkalmasak valamiféle „küldetéstudat" kialakítására. Ámde, a megmaradásunkat tán segíthetnék, ma meglehet, egyenesen nélkülözhetetlenek hozzá. *A bibliai örökség* egyik nagy tanulsága mindenesetre éppen az, hogy nekünk a „mi végre vagyunk a világon?" kérdésre gyakran csak az az egyetlen válasz adatik meg „hogy *megmaradjunk*". Vagy ahogyan Sütő András írta — fölvállalván teljes súlyában a bibliai örökséget — *Az idő markában:* „magunk megőrzése a nyilvánosság jogának közösségi égtájai alatt..."

ERDŐDY EDIT

A perem-lét regényei

AZ ÖTVENES ÉVEK MÁNDYJA

Az „ötvenes évek"

Az 1948—49-es politikai fordulat nyomán beköszöntő, kompromisszumra képtelen diktatúra már százszázalékosan érvényesíti az irodalommal szemben támasztott követelményeit: szigorú, normatív rendjébe nem fér bele sem Mándy, aki „csak" irodalmat ír, sem a rövid életű, de annál maradandóbb nyomokat hagyó *Újhold*, mely fennállása rövid két esztendeje alatt következetesen érvényesítette a politikamentes irodalom, az esztétikai minőség elsődlegességének elvét. Az utolsó, 1948/1. számban még elmondja az újholdasok védőbeszédét a szűk politikai érdektől független, szuverén irodalomért szólva Major Ottó, akinek szavai Mándy helyzetét is pontosan megvilágítják: „Bennünket, háború után jelentkező negyedik nemzedéket egyesek azzal vádolnak, hogy közönyösek vagyunk a társadalmi átalakulásban, hiányzik belőlünk a közösségi érzés és a humanizmus. Realizmus és világos stílus ürügyén szociográfiát és parlagiságot követelnek rajtunk. [...] Mert van-e igazabb realizmus, közösségi érzés, mint az övéké (az újholdasoké — E. E.), akik — szűkebb hazájuk rendezését rábízván a politikusokra — az emberiség nagy gondjai között teremtenek rendet" — fejezi be cikkét igazsága biztos tudatában a szerző. A szellem szabadságának, a racionális logikának az egyik utolsó fellobbanása ez a cikk — az ilyenfajta érvrendszer és gondolkodásmód hamarosan elveszti talaját, s az irodalomról való gondolkodás a politika és az ideologikum függvénye lesz. S nemcsak Mándy és az újholdasok többsége — Nemes Nagy Ágnes, Pilinszky János, Lengyel Balázs, Szabó Magda — vállalja inkább az elhallgatást, hanem az élő magyar irodalomnak tekintélyes része is.

A „szociográfia és parlagiság" sürgető igényére, a mind virulensebbé váló irodalompolitika fojtogató csápjainak érintésére Mándy a maga módján

reagál: novellával. A *Brancs* című novella 1949-ben jelent meg, talán a cenzorok pillanatnyi figyelemkiesésének gyümölcseként, ezidőtt ugyanis a sematikus írások szinte egyeduralkodóként lepik el az ugyancsak megfogyatkozott irodalmi folyóiratok hasábjait. A *Brancs* igazi műhelynovella, kulcsnovella: írók, költők, kritikusok, írónők jelennek meg azon az életképszerű tablón, melynek szélén ott áll Mádai is, a „pufók, hülyegyerekarcú író", Mándy ironikusan rajzolt alteregója. „Egy ember bemegy a kocsmába, kijön a kocsmából. Vagy két gyerek labdázik és az őr elkergeti őket. Ilyen csodálatos dolgok jutnak az eszébe" — jellemzi írásait Veronka, az írónő. Mádai—Mándy változatlan, „örök" emberi helyzeteket, jellemeket ír; vele szemben Bartos képviseli az új idők új szellemét, melynek egyik legfontosabb ismérve éppen a változás, a fejlődés, az előretekintő célelvűség: „Valami mégiscsak történt a háború óta, valami megváltozott. [...] ki kéne menni a bányászokhoz, az üzemekbe, népi kollégiumokba. Megismerni! Megismerni! Úgy írsz, Mádai, mintha negyvenöt óta nem láttál volna embert! Meddig nyúzod még a cigányokat meg a téri bicskásokat?" — hányja Mádai szemére „fejlődésképtelenségét", az „új világgal", a valósággal való kapcsolatának hiányosságait, azt a sztereotip vádat, mely még évtizedekig a Mándy-recepció egyik fő szólama lesz. A *Brancs*ban az önfeladás megtagadásáról, az autonómia, a belső függetlenség megőrzéséről szól az író: a lármás, külső változásokkal szemben egy igazabb, érvényesebb belső valóság csendes, de konok megőrzése mellett tesz hitet halk, önironikus módon. A belső tájakra vonulás azt eredményezi, hogy Mándy, akárcsak nemzedéktársai, egycsapásra elveszíti az irodalmi — és civil — egzisztenciateremtés minden esélyét. A visszatekintés, múltidézés pozíciójából így jelenik meg ez az állapot: „Egy másik színhely. Balázsék lakása. Idő: ugyanaz, 1951. Személyek: Nemes Nagy Ágnes, Lengyel Balázs, Pilinszky János és én. Ittuk a feketét. Beszélgettünk. Hallgattunk. A kitaszítottak. (Ünnepélyesen.) A lepaszszoltak. (Kevésbé ünnepélyesen.) Írásaink már rég nem jelentek meg. Csak átírásaink. A nagy átíró korszak!"

A novelláiban sűrűn ábrázolt perem-lét, a létbizonytalanság és kívülmaradás állapota életrajzi tényként, kemény realitásként mutatja magát: így hát — legalábbis egyelőre — nem fenyegeti őt az a veszély, hogy irodalom és élet, hőseinek fiktív léte és saját életének valósága között feloldhatatlan diszkrepancia támadjon, hogy az „itthon vagyok immár a földön, de nem vagyok otthon az égben" kosztolányis dilemmájával, alkotói feszültségével kelljen szembenéznie. A perem-létnek adekvát irodalmi tevékenység az átírás; az átmeneti lét átmeneti műfajokba kényszeríti az írót: a dramatizálás, zanzásítás kétes, köztes műfajaihoz.

A korszak igazi írói termése, az ötvenes évek írói dokumentuma csak jóval később, 1970-ben kaphat nyilvánosságot: *Előadók, társszerzők* cím alatt gyűjtötte össze Mándy az ekkor született novellákat. A ciklus sorsa jól érzékelteti az egész magyar irodalmi folyamat kizökkenését, erőszakos eltérítését önnön szerves, szuverén fejlődésétől. Művek, sőt egész irányzatok süllyedtek el az erőszakos beavatkozás okozta örvényekben, hogy aztán évek, sőt évtizedek múlva bukkanjanak fel, immár egészen más kontextusban, más értékszempontok közepette. (Az irodalmi folyamatot nemcsak az ötvenes években zökkentették ki külső — politikai — erők, melyek a napi politika aktuális szempontjai alapján késleltették vagy megakadályozták egyes nemkívánatos művek megjelenését, hanem később is. A folyamat csak az 1989-es politikai

fordulat gátszakadásakor tért vissza medrébe, amikor újabb és újabb, addig visszatartott művek áramlottak az irodalmi tudatba.)

Ezért üdvözölhette így Rónay György Mándy 1957-ben megjelent novellás-kötetét, az *Idegen szobák*at: „A közelmúltban annyi többé vagy kevésbé sikerült Mándy-utánzatot olvashattunk, hogy már igazán időszerű volt magának a mintának a megjelenése: az *Idegen szobák* című elbeszélésköteté, amely az írónak az utolsó nyolc-tíz évből való java novelláit tartalmazza. Mándy Iván-nal is olyasmi történt, mint — mutatis mutandis — Weöres Sándorral. Némán voltak jelen irodalmunkban, és iskolájuk nőtt anélkül, hogy ők maguk a friss megjelenés élő szavával nevelhettek volna."

Abszurd valóság: a hely- és időviszonyok az Előadók, társszerzők novelláiban

Az *Előadók, társszerzők* ciklus darabjai egy lepusztult, félelmetes, irracionálissá vált ország abszurd vidékein játszódnak, s az irracionális létben vergődő és szorongó embereket mutatnak be. A korszak atmoszférája minden írói áttétel nélkül alkalmas volt az író számára, hogy kifejezze vele a teljes létbizonytalanság, az átmenetiség, gyakran pedig a fenyegetettség és a teljes elveszettség kafkai állapotait. Mándy novellái, szövegei sohasem közvetlenül a korra vonatkoznak; nem ábrázolja ezekben az írásokban sem az ötvenes évek jellegzetes alakjait. Az emberi léthelyzet pőre megmutatása, a belső világ kivetítése többet érzékeltet a kor valóságából, mint sok „realista" mű.

Nemcsak a korai, késő romantikus—szecessziós ihletés kihunyta, hanem a korélmény, a kafkai lét megtapasztalása is szerepet játszott abban, hogy az ötvenes évektől eltűnik Mándy epikus világából az a kétpólusú hely-képzet, amelyben az *itt* pólusa a *máshol* képzetét is feltételezte: a *Csőszház*ban a tér valósága mellé a nyugati nagyvárosokat, a *Francia kulcs*ban a szálloda mellé egy sokfelé ágazó külföld-élményt; az *Egy festő ifjúság*ában Nagyenyed mellé Bécset, s végül *A huszonegyedik utcá*ban a pesti utcákhoz a „huszonegyedik utca" szimbolikus *másutt*-élményét állítja — reális, illetve fantasztikus alternatívaként.

Az ötvenes évek világa annyira szűk, zárt, hogy belőle semerre sem nyílhat kilátás. A novellák helyszínei, a megjelenített világ ezt a minden irányban való beszűkültséget, bezártságot tükrözik vissza. Nem a sors determinálja az embereket az ittmaradásra; nem a csábító (romantikus) távolok, s a szűkebb haza között kell választania a hősnek: alternatíva nincs, a novellák *itt*je mellett nem dereng fel a *máshol* lehetősége. Falak, folyosók, sikátorok, lépcsők nyomasztó labirintusában mozognak a hősök. A fenyegetés és a félelem hullámai szinte áradnak a falakból — abszurd világ ez, melyben minden megtörténhet.

A novellák főszereplői: az előadók és társszerzők a perem-lét megtestesítői. Úttalan utakon, vad, elhagyott vidékeken utaznak, akár a felfedezők, hogy eljussanak bizonytalan, ismeretlen veszélyeket rejtő végcéljukhoz — a kültelki nevelőotthonhoz, a kórházhoz vagy az állatkertig, hogy sohasem olvasott szovjet regényekről beszéljenek az odakényszerített közönségnek. Négermunkáért, alkalmi megbízásokért kuncsorognak állástalan, irodalmárszerű lények a Rádió környékén, hogy hozzájussanak a mindennapi kenyérhez; kiszolgáltatva a hatalom belső körén ágáló, gátlástalan és tehetségtelen kollégáiknak.

A novellák hangszíne, alaphangja mégsem tragikus. A szörnyűségeket át-

színezi az elbeszélő belső derűje, mely erősebb a tragikumnál: az ironikus távolságtartás attitűdje, mellyel az elbeszélő felülemelkedik a borzalmakon, s kívülről szemléli tehetetlen és kiszolgáltatott önmagát, felszikráztatja a tragikum mellett a képtelenség, az abszurd világ komikumát is. Kedélyes borzalom lengi be a helyszíneket. Ez a kívülállás a helyzet el nem fogadását is jelenti, a teljes behódolás megtagadását, így visszaad valamit az egyén elvesztett autonómiájából és méltóságából.

Az *Előadók, társszerzők* darabjaiban s a szorosan idetartozó *Fabulya feleségei* című kisregényben (ez utóbbi 1959-ben jelent meg először) nem csupán a tér lesz egydimenziós, hanem az idő is: a hősök a jelenbe zártan élnek, mintha nem lenne múltjuk, s nem várnának a holnapnál távolabbi jövőt. Létüket, figyelmüket a közvetlen, hétköznapi létezés gondjai kötik le: lesz-e kiutalás a Rádiónál, lesz-e fordítanivaló, akad-e tanú Turcsányi, a szerencsétlen flótás esküvőjéhez. Az ötvenes évek kopár, rideg és minden otthonosságtól megfosztott jelenében az író egy pillanatra sem idézi fel a múltat, a „régi Budapest mondhatatlan édességét" — mint ahogyan Ottlik tette egyik szép novellájában.

Vagy legalábbis nem a megszokott, pszichologizáló-emlékező módon teszi ezt. A múlt jelenléte a kultúra megőrzendő darabjainak, zárványainak felmutatásában van jelen — azaz, *szövegekben.* „Ambrus az eszpresszó sarkában ült, és Rilkét fordított." Rilke, s korai műve, a Kornétás nem először, s nem is utoljára bukkan fel itt mint fordítandó anyag, vagy mint a tudatban megragadt, s egyszer csak felparázsló szövegtöredék. Rilke mint motívum jól illett az első alkotói korszak szecessziós hangulatához — ám a kiábrándultan ironikus *Előadók, társszerzők* világába nyilván nem az érzelmi-hangulati töltést erősítendő került bele, hanem ellenpontként, kontrasztként.

A kisszerű, transzcendenciájától megfosztott jelenben egy olyan múlt emblémájaként jelenik meg, melyben még helye volt a heroikusnak, a nagyszerűnek, a transzcendenciának. De ellenpontozza a közvetlenül megjelenített irodalmi élet valóságát is — a mulandó, kommersz és sematikus írások és átiratok mulandó dömpingjével szemben az értéket, az állandóságot szimbolizálva.

Fabulya feleségei — egy „kvázi-portré"

Az „átíró korszak" terméke a *Fabulya feleségei* című kisregény, melyet az író az *Előadók, társszerzők* ciklussal együtt is megjelentetett (1970), hangsúlyozva a kötet darabjaival való szoros rokonságot. A *Fabulya* véleményünk szerint Mándy egyik legsikerültebb kísérlete az újabb epikus formák és elbeszélésmódok kialakítására, olyan mű, mely a hetvenes évek prózatörekvéseinek egy korai előfutáraként is értékelhető.

Zsámboki, akit az író alteregójaként könyvelt el a kritika, amint ott ül a beszélő nevű Átjáró presszóban, egy üres feketéspohár és néhány cetli társaságában, s épp az Egri csillagokról ír ismertetést az Ifjúsági Rádiónak — ez a Zsámboky tökéletes megtestesítője a „lepasszoltságnak", félreállítottságnak, az átmenetiség és bizonytalanság egzisztenciális állapotának. Portré, karakterrajz, korrajz (s annak is remekbe szabott) — mégsem egy emberről, s nem is egy korszakról szól elsősorban, hanem a *prózaírásról.* Maga az írás, mint korabeli tevékenység is, modellszerűen jeleníti meg a kor lényegét: a valóság és vágy feszülő kettősségét, a megírandó és megírható, a belső késztetés és külső kényszer erővonalainak állandó egymásnak ütközését. Kifejezi a személyiségnek azt a skizofrén állapotát, melyben az egyén megkísérli a ridegen szűk-

keblű világ lehetőségeihez való alkalmazkodást; s mellyel megpróbálja rövid lángra csavarni az alkotó szenvedélyt. „Zsámboky följegyezte magában: »Szélverte kóró.« Áthúzta. — Csak felejteném el ezeket... Hasonlatok meg minden!" Fabulya, akit Mándy köztudottan egyik kortársáról, az Újhold köréhez tartozó költőről, Végh Györgyről mintázott, beszélő nevű hős. A név azonban nem viselőjére jellemző, hanem magára a narrációra: *fabula*, mese az egész, sugallja vele az író. Zsámboky és Turcsányi, a két átíró egymással olykor ellentmondó emlékeket, tényeket, képzeteket idéz fel Fabulyáról: fabulálnak. A cselekmény első szintjét ez a beszélgetés tölti ki: ehhez képest másodlagos narrációs szinten helyezkedik el Fabulya portréja, hiszen az a két barát párbeszédén belül elmondott, idézőjeles történetekből áll össze. Ez a másodlagosság, ez az idézőjel azonban gyakran elmosódik, szinte el is tűnik, s a szöveg e második szintjén felmerülő történet mintegy megelevenedik, s átlép az első szintre, függetlenedve az őt meghatározó keretszituációtól.

Ez természetesen együtt jár az elbeszélő személyének, nézőpontjának a változásával is: az eredetileg megszólaló szereplő, Zsámboky vagy Turcsányi mintegy észrevétlenül átadja a szót egy személytelen elbeszélőnek, s ezzel a nézőpont is áttolódik — olyannyira, hogy gyakran a szereplő maga is bekerül a történetbe, az elbeszélő egyes szám harmadik személyben szól róla. Ezek a „csúsztatott" szövegrészek olykor a valóságimitáció, a hagyományos, realista történetmondás hatását képesek kelteni, ám ez a „realista illúzió" hamar szertefoszlik, s ismét a fikciójelleg, a *fabulálás* gesztusa, alaphelyzete lesz az elbeszélés meghatározója. Vibráló, hullámzó lesz így az elbeszélésmód — hol a külső elbeszélő nézőpontjából, hol Zsámboky (belső) nézőpontjából jelenik meg a két szinten elhelyezkedő történet. A szöveg feltételezett „realitását", epikai hitelét, a megtörténtség realista illúzióját azonban nem csupán a narrációnak ez a sajátossága teszi bizonytalanná, oldja vibrálóan tünékennyé.

A (fiktív) realitás és az elbeszélt (fabulált), tehát elbizonytalanított valóság további szinteken differenciálódik: az elbeszélt dolgok megjelenhetnek a feltételezettként előadott, hallomásból rekonstruált *múltbeli* esemény, tehát az *„azt beszélik"* kvázi-verbális szintjén, vagy pedig a feltételezett, *jövőbeni* megírás — a „ha megírnám — irodalmiasított, fiktív szintjén. Az elbeszélő, aki a szöveg mindegyik szintjét a kezében tartja, csak formálisan emlékeztet a realista regények mindentudó, „omnipotens" elbeszélőjére, aki ismeri a szereplők belső világát, tetteik mozgatórugóit. A hasonlóság megtévesztő: a Fabulya elbeszélője inkább a játékmester, vagy a karmester szerepét tölti meg a regényben. A szereplők gondolatait olykor egymás ellen játssza ki, mintegy kiélvezve az elbeszélő pozíció előnyeit: nem kétséges, hogy maga az elbeszélő pozíció, a szereplőkről való tudás is ironikus idézőjelek közé kerül tehát:

„Turcsányi ránézett, és azt gondolta, Zsámboky sosem látta Adélt az ágyban.

Szegény, hülye Turcsi — gondolta Zsámboky —, el se tudja képzelni, milyen lehet Adél az ágyban."

A regényvilág érvényességének, realitásának állandó lebegtetése magából a tárgyból és a választott műfajból is szükségszerűen következik. A Fabulya ugyanis olyan portré, melyben az író nem határozott és végérvényes vonalakkal, hanem folyamatosan változó, elmosódó és fölerősödő kontúrokkal rajzol meg egy karaktert. A két, beszélgető-pletykáló jóbarát ugyanis azt kutatja, hogy ki is, mi is Fabulya, párbeszédük vitázó, feleselő oknyomozás Fabulya igazi személyisége után, mely mindvégig kisiklik a nyomozók kezéből.

Zsámboki nem öncélúan, hanem a rögzítés, a megírás szándékával idézi fel a Fabulyával kapcsolatos epizódokat, emlékeket. Számára Fabulya alakja, akárcsak Turcsányié, csupán nyersanyag, motívum: feldolgozandó életanyag és formába öntendő tárgy, mely az elképzelt alkotásban végtelen számú módon realizálódhat. Ezen a ponton érezzük a kisregényt a leginkább úttörőnek, leginkább modernnek, sőt, posztmodernnek: irodalom és élet ilyenfajta egybemosása, összeolvasztása; az írás, a mű ismeretelméleti viszonylatainak összekuszálása, az írás valóságra vonatkoztathatóságának a teljes megszüntetése először a hetvenes évek prózatörekvéseiben, majd a nyolcvanas évek posztmodern jellegű irodalmában válik általánossá. Posztmodern jellegzetesség a számtalan lehetőség, variáció felvetése és eldönthetetlenül hagyása: nem egy konkrét szöveg születik tehát, hanem számtalan lehetséges, melyek közül nem kell az olvasónak választania. S posztmodernnek érezhetjük a Fabulya játékosságát is. A regényszöveg könnyed, oldott, a hétköznapi csevegést imitálja: hiszen a cselekmény elsődleges szintjén két barát pletykálkodik jóízűen, felidézve a kávéház laza atmoszféráját, a baráti társaságok vidám hangulatát, a Fabulyával történt dolgok groteszk komikumát is.

A cselekmény másodlagos szintjén felrajzolódó portré végül is testet ölt, s Fabulya belép az elsődleges szintre — a szóbeliség, a pletyka közegéből hirtelen átlendül a (fiktív) realitásba. A kisregény zárómotívuma, a luftballonos kergetőzés szimbolikus jelentésű — a kedves, tarka „lufi" úgy szökik ki a két barát keze közül, mint a történet az író kezéből, éppoly megfoghatatlan, anyagtalan, mint az: héj és levegő.

A Fabulyában már megfigyelhető az elbeszélésnek azon sajátossága, mely a későbbi művekben egyre meghatározóbbá válik majd. Az ugyanis, hogy az elbeszélés alapja, a megjelenített világ és a felidézett történetek jelenségeinek, dolgainak referenciális bázisa egy közös, kollektív élmény; az elbeszélés minduntalan erre utal vissza. A két barát által felidézett események, eloldva a megtörténtség hétköznapi konkrétságából, olykor a *mitizálódás* jeleit mutatják, egy mítoszi valóság részeiként jelennek meg az emlékezésben. Ezt a tendenciát erősíti a befejezés is, melynek során Fabulya — a kicsinyes, önző, nyerészkedő és nőcsábász Fabulya — tündérként búcsúzik: „Ki ez? Tündér? Uzsorás? Varázsló, aki ebben a gömbben utazik? utcák és városok fölött?"

A *Fabulya*... szerkezete mozaikjellegű, akár a korai műveké. A mozaikszerkezetet maga az alaphelyzet involválja, s tökéletesen kifejezi a szöveg teleológiai viszonylatait is, hiszen az elsődleges cselekmény szintjén az a szándék fogalmazódik meg, hogy Fabulya arcképe mozaikdarabokból összerakassék. Kauzalitásról, folyamatos, kronologikus cselekményről természetszerűen nem lehet szó, hiszen a mű épp az ilyenfajta epikának a létjogosultságát kérdőjelezi meg, amikor épp a történet elmondásának különböző lehetőségeire utal, s a portré megrajzolásának lehetetlenségéről szól. Persze, végül is az emlékdarabokból összerakható lesz Fabulya házasságainak, feleségeinek viszontagságos, groteszk-kacagtató története; s megelevenedik a korszak, az ötvenes évek „lepasszolt" intellektuelljeinek izgalmas világa.

A pálya szélén: Az eposzi szerkezet imitációja

Most miről ír? kérdezi egy hivatalnoknő Zsámbokytól, a legkeményebb ötvenes években, az *Előadók, társszerzők* egyik novellájában. Egy futballcsapatról — hangzik a furcsa válasz. *A pálya szélén* helyét, noha megjelenési ideje

1963, az életmű szerves fejlődési vonala, az *Előadók, társszerzők* ciklus novellái és a *Fabulya feleségei* közelében jelöli ki. Itt ugyanis a perem-létezés értelmiségi, művészképviselői után a teljes, abszolút társadalmonkívüliséget és időfölöttiséget ragadja meg az író, amikor a korábbi novellabeli lét embrionális állapotából kibontja, életre álmodja talán legkarakterisztikusabb, leginkább paradigmatikus hősét: Csempe-Pempét.

Csempe-Pempe egy halvány előképe már a *Francia kulcs*ban feltűnik; igaz, ott még Pimpinek hívják, s a pályán rúgja a labdát. A *Tribünök árnyéka* című novella már készen mutatja *A pálya szélén* világát — előlegezi a miliőt és az atmoszférát, a mérkőzés, a küzdelem hangulatát. Előképe a regénynek tematikailag is, amennyiben itt is egy játékos drámai sérülése és Csempe-Pempe kitartó hűsége köré szerveződik a novella. A zárójelenetet, ahogyan a játszótéren az új tehetséget keresi, már szinte változtatás nélkül láthatjuk viszont a regényben. De míg a novellában még felvillan egy pillantra Csempe-Pempe mögött a — mégoly utált — feleség és vele az otthon, addig a regény főhőse már minden kapcsolatát elveszítette a rendezett, polgári társadalommal, elveszítette a polgári élethez szükséges védjegyet: saját nevét is. „Valaha neki is lehetett neve" — így indítja útnak az író a névtelen, kortalan Csempe-Pempét, aki már szinte abszurd módon jeleníti meg a lét szervezett formáiból való kihullás állapotát: egyetlen szárítókötél köti az emberek rendezett, szervezett, hierarchizált világához, a magántulajdon társadalmához — ennyi jut neki ugyanis hálóhelyül Hrabácsné pincéjében. A polgári lét emlékei, a feleség, a bolt, a lakás még kísértik ugyan, ám oly távolian, mintha egy másik világban lettek volna élete részei. S noha kikövetkeztethető a hely és idő, a műben a konkrét, történelmi idő teljesen elveszti jelentőségét, s ahogyan a főhős alakja, esendő, groteszk, minden nagyságot nélkülöző figurája időfölöttivé mitizálódik, a helyszín, a zöld gyep élet-halál színtere lesz: igazi eposzi harc, heroikus küzdelem zajlik a pályán.

Az ötvenes években született két regény, a *Fabulya* és *A pálya szélén* csak részben emlékeztet a korábbi művekre — bennük új kompozíciós eljárásokat próbál ki az író. A Fabulya, elemzésünk szerint, a portré megírásának lehetetlenségét bizonyítandó jön létre, tehát egyfajta kvázi-portré: utalás egy műfajra, mely így ellentmondásosan van jelen: a műfaj lehetőségének tagadása tölti ki a forma kereteit.

Bizonyos mértékig párhuzamba állítható ezzel a *Pálya szélén*ben megvalósuló formaképző eljárás. Az oksági viszony által is egybefűzött cselekménymozzanatok (melyek közé számtalan megvilágító-magyarázó jellegű, lazán kapcsolódó epizód is ékelődik) láncolata, a belőle kirajzolódó jelentésszerkezet az eposzi cselekvéssorozat sémájának kereteit is meggyőző módon tölti ki. Tisztán elkülönülnek a Jó és a Rossz, a Tisztaság és a Bűn erői. A tisztaságot, ártatlanságot a kiszemelt kapus képviseli — őérte indulnak harcba a jó, illetve a rossz erői, azaz, Csempe-Pempe és ellenlábasai, Császár és Tokics. Csempe-Pempe becsületesen próbál küzdeni, de Császár és Tokics, a Gonosz megtestesítői, semmitől sem riadnak vissza: eszközeik a ravaszság, a cselszövés és az erőszak. Csempe-Pempét, akárcsak az igazi eposzi hőst, több mozzanat próbálja eltéríteni céljától: nemcsak a nők kísértik meg, hanem maga Császár is, a konkurens csapat játékosfelhajtója, aki a csapatához való hűtlenségre akarná rávenni őt. Csempe-Pempe hajlíthatatlan hűségéről azonban mindennemű csábítás lepereg: „Egy csapat van — mormolta Csempe-Pempe eszelős makacs-

sággal. Egyetlenegy csapat van." Eposzi jellegű a megoldás is: a hős veszít, elbukik, a Rossz túlerején nem képes győzedelmeskedni — de övé az erkölcsi győzelem és megigazulás.

Az eposzi szerkezet imitációjával Mándy az epika idejétmúlt, anakronisztikus formáit idézi vissza: rég megkopott, lepusztult műfajok maradványaiból építkezik, amikor visszautal az *igazi*, a naiv epikára, az eposzi hősre és hősiességre, amikor eljátssza az eposzi történet-séma travesztált — modern — változatát. A travesztia — itt — nem kisebbíti a jellem éthoszát, ellenkezőleg: minél esendőbb, kiszolgáltatottabb alak a hős — annál inkább felmagasztosul állhatatosságában, a „csak egy csapat van" megingathatatlan hitében. A legfontosabb erkölcsi érték, akárcsak a középkori történetekben, a hűség: — nem a hazához, királyhoz, égi és földi hatalmasságokhoz ugyan, hanem egy futballcsapathoz.

Az első korszak tematikus alternatívái — a determinizmus és elszakadás, változás és változatlanság, itt és máshol alternatívái, dichotómiái helyett a determinizmus abszolutizálódik ebben a regényben: Csempe-Pempe számára nem létezik más, csak az Ügy, a Csapat — a pálya zöld négyszögébe zárt végtelenség. Csempe-Pempe számára eleinte van választási lehetőség: visszatérhetne a „rendes", polgári életbe — ám ő a teljes társadalmonkívüliséget választja, hogy — megszabadulva minden kötöttségtől — még teljesebben tudja vállalni a kötődést egyetlen dolog, ügy iránt; a legteljesebb alárendeltségben és szegénységben találva meg a számára legteljesebb szabadságot.

Csempe-Pempe története: a névtelenség és a szegénység apoteózisa.

„Hétköznapok és csodák"

Már a korabeli kritikusok között is akadt, aki pontosan jelölte ki Csempe-Pempe, s vele az író helyét az ötvenes, hatvanas évek szélesebb eszmei-filozófiai horizontján: amikor Sziszüphosz rokonaként, a reménytelen küzdelem hőseként emlegette. E céltalan, mégis elszánt küzdelem pátosza emeli fel a köznapiságból és nevetségességből, így lesz belőle groteszk hős, nagyság és kicsinység, a hősi és a bohócos chaplini, bizarr ötvözete. Ez a hőstípus az emberi állapotnak alapvetően egzisztencialista megközelítését tételezi fel: az immanenciájából reménytelenül kitörni akaró, de mindig vesztésre ítélt hős s a vesztés ellen lázadó ember az egzisztencialista irodalomban, legtisztább változatában pedig Camus regényeiben jelenik meg. A század középső harmadának világkép-meghatározó felismerése, a lét banalitására való rádöbbenés az egzisztencialista művekben is jelen van — mindent átfogó korélménnyé azonban az abszurd irodalomban válik. Az abszurd hős már nem lázad, nem is küzd; benne az ember végtelen kiszolgáltatottsága és magánya abszolutizálódik. Mándy alakjai gyakran az abszurd hősök vonásait is viselik: egydimenziójú lények ők is, akiknek létét nem kötik társadalmi, szociológiai körülmények — gyakran még a pszichikum is a könyörtelen redukció áldozatául esik. Az abszurd hős nem elsősorban a világgal és a többi emberrel való relációkban mutatkozik meg, hanem magával a létezéssel való kapcsolatában.

(A legsikeresebben, illetve leginkább műfajszerűen ezt a redukciót az abszurd dráma végzi el — hiszen, végső soron, a figura megelevenítéséhez már annak puszta fizikai-biológiai jelenléte is elegendő — a látvány önmagában is reprezentálja a létezést, míg a többi műfajban ez természetesen nem adatik meg.)

A lét banális, az élet és a történelem a *hétköznapiság* közegében zajlik. Ebben mozognak Mándy hősei is: környezetük, s maguk hijával vannak minden rendkívülinek. Rendkívüliségre nem is igen vágynak, sőt, gondosan ügyeinek arra, nehogy valami „fellengzőset" találjanak mondani. Érzelmi életük éppúgy a banalitás, a legátlagosabb átlagosság szférájában mozog, mint kifejezéskincsük. Még az *Előadók, társszerzők* intellektueljei — írók, műfordítók, filoszok, szerkesztők — sem kivételek ez alól: bár intellektuális közegben élnek, dolgoznak, az ábrázolás homályban hagyja létezésük eme aspektusát, s a primér, ösztönös gesztusok, reakciók, hétköznapi megnyilatkozások szintjén jeleníti meg őket. Mándy hősei gyakran csak jelzései egy állapotnak, az átmenetiség, ideiglenesség egzisztenciális helyzetét kifejező formációk — részei az író teremtette mítoszi világnak.

A hétköznapok, a mindennapi élet szürke, nyomasztó egyhangúságát Mándynál a *csoda* ellenpontozza. A csoda lehetőségét a szereplők vágyai, ábrándés fantáziaképei hordozzák; akik a lét megváltoztatásának, a banalitás megtörésének vágyát a cselekvéspótló álmodozásban élik ki. A hősök fantáziálása nemcsak a jövőre, hanem a múltra is irányulhat — ez utóbbi esetben a múltat megelevenítő magánbeszédek speciális közlésmódokhoz kapcsolódhatnak, mint a legenda, vagy annak köznapi-triviális változata, a pletyka.

A *hétköznapiság* egy másik, attól elválaszthatatlan minőséget von maga után, s ez a *szegénység*, mely Mándy hőseinek természetes állapota. A szegénység itt nem szociológiai értelemben veendő elsősorban — holott ilyen aspektusa is létezik —, hanem mint egzisztenciális állapot, a léthez való viszony minősége, az ábrázolás filozófiai nézőpontú vetülete. A szegénység fontos alkotóeleme a társadalmonkívüliség kötetlenségének, az autentikus létezésnek, a szabadságnak. Szegénységükben, a léthez való viszonyukban Mándy hősei rokonai a Pilinszky verseiben, drámáiban feltűnő alakoknak, akik gyermeki módon, primér lényegére redukáltan élik meg az életet. Ez a szegénységállapot Mándynál is — akárcsak Pilinszkynél — tartalmaz etikai töltést, amennyiben a dolgok lényege itt jobban, erősebben megnyilvánulhat, innen az individuum könnyebben átláthat a „másik" világra. Pilinszky szegényei: tiszták, ártatlanok és bűntelenek; Mándyéi, ha nem is bűntelenek, de annyira esendők, hogy bűneik megbocsáthatók.

Regény és novellaciklus — nagyforma és kisformák

Az életműnek már ezen a pontján szembe kell néznünk egy olyan, látszólag műfaji problémával, mely a későbbiekben az életmű egyik kulcskérdése lesz, s mely túlmutat a szűken vett műfaji kereteken.

Az ötvenes évek két nagyprózája: a *Fabulya* és *A pálya szélén* az epikai szerveződés újabb módozataira ad példát — az egyik egy kvázi-portré, a másik egy groteszk hősköltemény (ha tetszik: kvázi-eposz) formajegyeit mutatja. Az epikai formateremtés másik modellje e korszakban az *Előadók, társszerzők* novellaciklusa, mely műforma a későbbiek során mind általánosabb, mind gyakoribb kompozíciós eljárásként jelenik meg Mándynál. Az életmű belső, lényegi problémáival kerülünk szembe, ha e műformák létrejöttét, jellegét vizsgáljuk. Miért regény — és miért novellaciklus? A kétfajta kompozíció Mándynál nem különül el élesen, hiszen laza szerkezetű regényeinek egyes részei, cselekményszegmentumai mint különálló novellák, mint önálló formai egysé-

gek is felfoghatók. S viszont: a különálló részekre, önálló darabokra tagolt novellaciklusban is kitapintható egy laza cselekménysor, melyet nemcsak a főszereplő és a többi szereplő személye, a helyszín azonossága, esetleg az atmoszféra hasonlósága kapcsol össze, hanem egyfajta linearitás is, mely az összefüggő cselekménysor illúzióját adja az epizódoknak. Ha az egyes novellákat nem különítenék el egymástól a *címek*, melyek az egyes darabokat mintegy „felvezetik", alig volna megkülönböztethető egy-egy novellaciklus egy laza epizódokból álló kisregénytől. Úgy tetszik: Mándy ebben a kötetlen-kötött műformában érzi magát igazán otthon, az újrakezdésnek és folytosságnak e furcsa kettősségében, a darabos, laza, levegős építésű struktúrákban.

Az *Előadók, társszerzők* novelláinak (a *Fabulya feleségeit* természetesen kivesszük e szerkezetből — ez nyilvánvalóan egészen külön epikai egységként kezelendő) is van főhőse, vannak mellékszereplői, jellegzetes helyszínei, s a mellérendelő szerkezetben kimutatható a cselekményelemek — mégoly egyszerű — oksági láncolata is: az előadó feltűnése, működése, vétsége, s a vétség következtében — eltűnése. Ez a makroszerkezet a legáltalánosabb epikai struktúra Mándynál, s mint azt az első korszak kisregényeinél már említettük, voltaképp — legszűkebb formájában — magával az epikai világteremtéssel, s az elbeszélő mágikus, világteremtő gesztusával azonos.

„Történet nincs, csak történetek vannak" — sugallja ez a fajta szerkezet; ugyanakkor rendkívüli intenzitással van jelen szinte minden mozzanatában a Történet: egy valaha volt, de elveszett történet utáni vágy. Az epikai teljességben megnyilvánuló egész nem létezhet számunkra is láthatóan: ám a részeket, az egyes történetforgácsokat mintha mind ennek a virtuális Egésznek a tömbjéből pattintotta volna le az író. Ezért is érezzük összetartozónak a ciklusok darabjait: mögöttük ott érződik egyetlen ősforma jelenléte — a tárgyak, dolgok, helyszínek, személyek olyan együttese, mely szuverén, önálló „világ"-ként létezik és működik.

Az epikai teljesség, a történet vágya gyakran, s több síkon is feltűnik Mándy műveiben; hol tárgyi motívumként, egyszeri utalásként; hol az egész szerkezetet meghatározó formaimitációként. Az első művekben felsejlő romantikus életérzés: a végtelen utáni vágy, a teljesség nosztalgiája transzponálódik itt az irodalom, a megírt élet síkjára. Az elveszett Történet keresése, felidézése, újraírása: ez a Mándy-mű egyik legteljesebben zengő szólama. Már nem az emberről, a társadalomról van itt szó, hanem az epikáról: a letűnt formákról, az epikus történetmondás lehetőségeiről, mely a XX. században végképp az alkalmazott irodalmakba szorult vissza a szuverén művek világából.

S itt ismét vissza kell utalnunk a bevezetőben leírtakhoz: Mándy nem novellát vagy regényt ír, a klasszikus műfajmegjelölések vele kapcsolatban használhatatlanok. A műfajok nála átjárhatók: a novellából regény lesz vagy hangjáték; a motívum csíraként jelenik meg, majd szárba szökken és kilombosodik; a téma a műfajváltással csak arcot vált. Mándy életműve témakörökre épül, állandó tárgyi-tematikus motívumokból építkezik. Úgy tűnik, több fonal húzódik végig az életművön — s az író olykor elejt egyet-egyet, majd ismét felveszi, s tovább gombolyítja hőseinek folyamatos és állandó létét. „Független", egyszeri témák, hősök alig akadnak az első és második korszak novellásköteteiben. A tér: a csavargók, cigányok, bódések világa az egyik legmarkánsabb motívum, s bizonyára a leginkább eredeti is: ezzel a társadalomalatti te-

nyészetnek a megmutatásával, „szenvtelen", élőképszerű állapotrajzaival, melyek olykor a tragédiát is magukban hordják, az író a novellairodalom egyik fontos vonulatához csatlakozott — a jellegzetesen nagyvárosi, olykor naturalista jellegű novellairodalomhoz. Már az első kötetben *(Vendégek a palackban)* megpendülnek a későbbi szólamok, elsősorban a foci *(Tribünök árnyéka)*, előlegezve *A pálya szélén*t. Felhangzik a *Francia kulcs* egy egzotikus motívuma Tulla, a néger kislány portréjával *(Tulla)*; feltűnnek a Csutak-regények alakjai *(Kék dívány, Nagyvilági Főcső)*. A háború és az ostrom témája az egyetlen, mely nem folytatódik a későbbiekben: úgy tűnik, az író hamar „kiírta magából" e nyomasztó élményeket *(Polgárok, A besúgó)*.

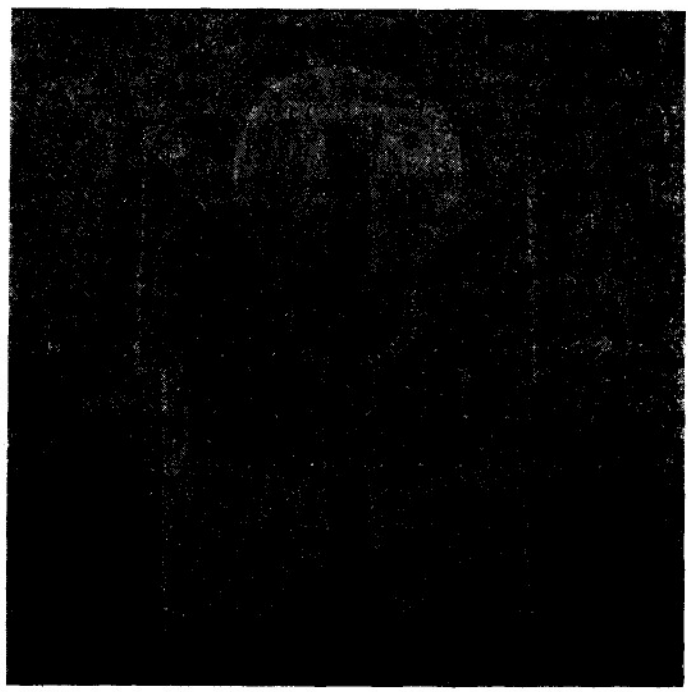

KALMÁRNÉ HORÓCZI MARGIT: VÁLTOZATOK II.

BANNER ZOLTÁN

Hogy látva lássanak

Felgyorsult a művészettörténet. Nem itt, Keleten s Középen, s nem most, amikor a történelem végre az elfojtott vágyak, indulatok, álmok fordulatszámára hangolódott.

A művészettörténelem az igazságosság értelmében soha le nem zárult második világháború után pörgött fel, némileg a számítógépes berendezkedés ütemében.

A művész, persze, mindig a társadalom szeizmográfja volt, de (hogy a több ezer éves ősművészeti és ókori kultúrákról ne beszéljünk) amíg a romanika, a gótika, a reneszánsz, a barokk két-háromszáz éven át burjánzott korstílussá (és sokszor csak az időben visszapillantva tudta elnevezni önmagát), s még az utolsó egyetemes irányzat, a szecesszió is jó ötven éven át kerengett az európai építészet és iparművészet vérereiben — az utolsó ötven év iskolaalapító mesterei jól tudták: alighogy bemutatkoztak, s esetleges követőik felzárkóznának mögéjük, az irányadó művészeti központok valamelyikében máris új modell jut érvényre, s a lázadás új, más eszközei minősülnek korszakhatározóvá néhány esztendőre. Igaz, vannak évtizedeken át gomolygó, elszínesülő, változatokban túlélő mozzanatok, mint például az absztrakt expresszionizmus, a pop art, az enviroment, a gesztus, a kinetikus művészet és az op art, az akció és a concept. Létrejöttük színhelyén azonban mindössze néhány esztendeig érvényes minden „art" (art brut, arte povera, body art, land art, minimal art stb.), s aztán hullámgyűrűi elindulnak a négy európai égtáj felé, s ha esetleg késve is, de mindenütt felpezsdítik a művészi gondolkozást.

Művészi gondolkozás? Gondolkozik még egyáltalán a művész? S ha igen, miért éppen így, hogy ezzel a kaleidoszkópszerűen, percenként újraéledő Főnix-madárként megvillantott-megvillogó titokzatossággal, tagadással, végtelenségek tapintásával nemhogy megállásra kényszerítenék közönségüket (ez csak egy szűk, kiválasztott embercsoport esetében sikerül), hanem még jobban elriasztják a művészet, a művészi élmény forrásaitól, mint tette azt az avult, kiürült, eklektikus, hazug művészeti gyakorlat, amely ellen a század elején a modern művészet előfutárai felkeltek?

Korunk keserű logikája: a jólétbe szenderült tudat régóta nem áhítozik másra, mint a kézzel fogható közelbe került magánparadicsom vezérlőpultjánál ülve, még a szférák zenéjét is a legtökéletesebb gépi közvetítésben lebegtetni be az űrkabinba. A művész pedig, aki éppen emiatt tiltakozik, s kétségbeesetten keresi, vagy már nem is keresi, vagy éppenséggel éles ívben kerüli a közmegegyezés jeleit, befestheti magát sziú indiánnak, kalap gyanánt fejére rak-

hatja a harangot, s ecsetjével leütheti az utolsó fekete színakkordot — akkor is az élet perifériáján sodródik egyre künnebb, a távolból figyelő, ítélő, rendszerező tudósok, gondolkodók, filozófusok táborába.

Miközben tehát ez a századvégi művészet egyre ösztönösebb, gesztusszerűbb, kapkodóbb, ziláltabb — gyakorlatilag mégis filozófus alkotók s matematikai pontosságú alkotói folyamat gyümölcse?

A legnagyobbakat illetően, mint amilyen például egy Rauschenberg, Mimmo Paladino, Joseph Beuys — minden bizonnyal így van.

Keleten, Középen mindez lelassultan s természetszerűen közvetlen, eredeti irányzatteremtés nélkül zajlik néhány évtizede; hogy mégis hoztunk orosz, magyar, román, lengyel, cseh, bolgár stb. művészi formát a nagy európai terítékhez — nem kétséges, hiszen az alkotó funkció ebben a gúzsba kötött életben is ugyanaz maradt, a művészek iskolázottsága épp olyan (ha nem alaposabb némely keleti központban!), mint Nyugaton, s lázadniok is volt miért. Sok letisztult műelemzésnek, s főleg visszatekintő tárlatnak kell majd áthidalnia az ismeretlenség művészettörténeti szakadékait (egyes jószemű nyugati gyűjtők, mint például Ludwig úr, régóta gyűjtik már a keleti avantgarde kincseit), s hiszem: az érvényes 20. századi örökség csak ennek a régiónak a figyelembevételével lesz teljes s használható.

Valamit azonban nyertünk a késéssel: művész és közönség egymásrautaltságának a mozzanatát, kényszerét, kézmelegét. A mi műtermeinkben még nem tapintható az az akcióra, kivonulásra, pódiumi performance-ra sarkalló magány; a magyar, orosz, román vagy erdélyi magyar művész eddig még úgy érezhette: együtt gondolja a formát, a látomást — a művet közönségével, aki/amely a képet ha megvenni nem, de pillantásával birtokba venni képes és kész volt bármikor.

A szakítópróbák most kezdődnek Keleten s Középen, csak éppen nem a jóléti, hanem a szegény szabadság szorításában. Nehogy ez a szabadság még mohóbban taszítsa perifériára a művészetet, még a gondolkodók körén is kívülre! Ha már oly erősen s türelmetlenül követtük eddig is az európai modell mozgásait, ne legyünk restek észrevenni a transz-avantgarde kísérleteiben azt az erőfeszítést sem, amellyel immár újra a közvetlen szellemi közegben, nemzeti kulturális hagyományok jelrendszerében keresik az identitást, a művészi alkotás értelmét s hitelét.

Kérdés: életre tudják-e kelteni e szimbólumokban, metaforákban, jelekben oly régóta szunnyadó, hajdani energiát, ami mifelénk, Keleten, Középen egyszerűen: működő erő? Még működő erő, de a lankadás félelmetes jeleivel.

Belépek hát a műterembe, és keresem az olyan (és egyáltalán) formákban gondolkozó művészt, aki mindannyiunk nevében (nem helyett!) és mindannyiunk üdvéért gondolja naponta önmagát. Keresem a boldog művészt, aki szenved és szorong és triumfál, és éppen ezért boldog és éppen ezért művész. Hány magyar művész vállalja ma ezt a nehéz boldogságot? Örül-e a művész, ha idegen s földi egyaránt felismeri benne s a műben a magyart? S ilyen művész talál-e magának feladatot, vagy legalább szabad sávot a versenyfutásban?

Sajnálni sajnálom, de nem siratom tehát az eddigi lemaradást az európai élbolytól. Nem rajtunk múlott.

Most viszont talán éppen a mi időnk jött el: Kelet és Közép új szenzibilitásának az ideje.

Ha kellő magasságból nézed: még így, ebben a csonkaságban is van formája ennek az országnak.

Emelkedj fölénk, magyar művészet, s láss bennünket, hogy látva lássanak.

A gyökérlét mítosza

Kalmárné Horóczi Margit: Ünnep

Az egykori népi tárgyformálók irigylésre méltó meggyőződéssel érzékeltették az emberi létezés rendjét. Elég volt megidézniük egy-egy közönséges famotívumot, máris az élet teljességét jelképezték. Adva volt a testes korona, a tömérdek levél: adva voltak hát az egymásba érő hétköznapok. És ott sorakoztak a levegősen elhelyezkedő pirosló gyümölcsök: az élet ünnepi alkalmai. A két szféra világosan elkülönült egymástól, mégis szétválaszthatatlanul összetartoztak. Akár anya és gyereke. Az ellentétek természetes egységét, a rendet példázták. A harmóniát, ami olyannyira eltűnt megzavarodott jelenkori életünkből. Nem elég, hogy már egymásba mosódnak az évszakok, de ezt teszik a mindennapok és az ünnepek is. Mostanában az utóbbiak legfeljebb arra jók, hogy ráébredjünk igazi szegénységünkre. A szeretet hiányára, a tartalmas kapcsolatok szűkösségére: egyben a szívmelengető ünnepek valóságos hiányára.

Kalmárné Horóczi Margit képei között szerencsére némiképp megengesztelődik az ember. Nemrég Kecskeméten, majd Szegeden is láthattuk gyűjteményes kiállítását. Mesés, mitikus hangulatú műveinek sajátos optikája van. Egyszerűen nem tűrik meg a lazább, távolságtartóbb szemlélődést: a személyesebb, intimebb kapcsolatfelvételre is igényt tartanak. Valami titkos biztatást kap a néző. Kezdi elhinni, hogy van még bennünk azért szelídség, jóság, szeretet és akarat is. Csak ne adjuk el lelkünket az ördögnek: ne engedjünk mindig az olcsóbb, kényelmesebb megoldásoknak. Mint ahogy ő is ekképp alakította több mint negyedszázados művészi pályáját.

Pedig eredetileg csak asszonynak készült, „... aki szoptatja a gyermekeit..." — írta önmagáról. „Ennek a feladatnak a tökéletes végbevitelére készítgettem fel magam. Féltem, mi lesz, ha nem tudok eléggé szeretni, aggódni, szenvedni, lemondani. Mi lesz, ha elhibázom valahol." Aztán beteljesült a vágya. Feleség lett, asszony lett, másrészt fizika—kémia szakos tanár. Időközben azonban egy másfajta „szerelem" is belépett életébe. Folyton-folyvást rajzolt, rajzolt és festett, mint egy megszállott lélek. Mert itt sem akart hibázni. Nem voltak ugyan meghatározó erejű mesterei: pusztán tehetségére, szorgalmára, kitartására hagyatkozhatott. Mégis célba ért. A nyolcvanas évektől meggyőzően érett, egyéni hangvételű lírai látomások kerülnek ki műhelyéből.

Ám így sem hagyta cserben eredeti életprogramját; a konzekvens, hiteles magatartás jellemzi munkásságát. A korai vallomásos szimbolikus, szecessziós szemlélettől úgyszólván töretlen út vezet a tágasabb léptékű szürrealista komponálásig. De itt is megőrzi például a növény-, a virág-, a természeti motívumok alapozó szerepét: ahogy ez a népművészetben is nyilvánvaló. Ám továbbra is alanyi festészetet teremt. Számára az a legfontosabb dilemma: kicsoda ő tulajdonképpen. A női lét titokszerűségére, szépségére, értelmére, az anyai küldetés mibenlétére is kíváncsi! Egyszóval a művész festőként is nő marad. Hazai képzőművészetünkben nincs még egy alkotó, aki Kalmárné Horóczi Margitnál szisztematikusabban, igényesebben felvállalta volna a második nem vizuális önvizsgálatát.

Talán az *Ünnep* című nagyméretű akril kép elemzésével bizonyíthatok ebből valamit. Persze első látásra pusztán az érzéki telítettségű, visszafogott han-

gulatot érzékeli a néző: a szürkés, fehéres, okkeres tónusok dominanciáját. Habár a keresztmotívum fölötti „fedél" már narancsos, vöröses melegségű. Míg a feltűnően vaskos keresztfán egy füzérekkel övezett, kifeszített nőalakot észlelünk, addig körülötte vidám mozgású, pálcikaformátumú gyerekek nyüzsögnek. Pedig a síkszerűség és az architektonikus szerkesztettség uralkodik a képen. Ez azonban nem jelent túlzott határozottságot, keménységet. Elég megfigyelnünk a formaelemek gyöngéd hullámzását, egyben a színes pontocskák oldottságát, könnyedségét. Nem is szólva a növény- és virágmotívumok ritmikus, kecses megjelenéséről.

A méltóságos, lírikus és harmonikus összkép mindazonáltal jótékonyan elrejti a részletek között vibráló formai, tartalmi feszültségeket. A művész magát az Ünnep képzetét is az anya, a gyerekek és a természeti elemek triumvirátusában képzeli el — akárcsak a reneszánsz mesterek jó része. Csakhogy a festmény egyféle paradox, filozofikus színezetet ad a figurák kapcsolatának. Ami az egyik oldalon elevenség, vidámság, az a másikon halál, kifeszítettség. És amilyen testetlenek, törékenyek a nebulók, olyannyira határozott és monumentális a nőalak megjelenítése. Mintha ő volna a főszereplő, az ünnepelt. S ezzel együtt mintha a szomorkás, tragikus hangvétel kerülne előtérbe.

Honnan és mivégre ez a mitikus anyaszerep, amely a krisztusi küldetést idézi? A hazai művészetből mindenesetre korántsem hiányoznak a személyessé tett messianisztikus megnyilvánulások. A női alkotók viszont nemigen merészkedtek el idáig. Bár Anna Margit piktúrája telis-tele van jelképes, mitikus nőalakokkal, de nála a megváltó továbbra is férfi marad. Voltaképpen Horóczi Margit művészetében történik meg a figyelemre méltó áttörés. Pedig szó sincs itt valami radikális újításról. Éppen ellenkezőleg. Az alkotó nagyon is tiszteli a nemzeti, családi hovatartozás, a természeti meghatározottság és a kollektivitás eszméit (pl.: *Dózsa-legenda, Petőfi ikonja, Bartók, Összetartozók, Mese a szeretetről, Erdélyi angyal*). Nála a szubjektív, alanyi szemlélet nemhogy kizárja: inkább felerősíti e kötődéseket.

Nem csoda így, hogy meglehetősen korán szembekerül az önelemzés, az önismeret és az önmegmutatás feszítő dilemmáival. Jellemző, hogy a hetvenes évek közepe táján még realisztikus józansággal, profilban és félszegen láttatja a mesés fátylú *Falusi menyasszonyt*. Koronás Krisztusa viszont már szembefordul velünk, ámbár a megváltó személye itt még a tradícióhoz igazodik. Később megpróbálkozik a nyíltabb, közvetlenebb magatartással. A konstruktív felfogású *Gyermekáldáson* megmutatja az utódok arcmását, ám anyafigurája majdhogynem elbújik a virágok, a gyerkőcök mögé. Rejtőzködik. Ahogy a *Túl a valóságon* kitárt karú, keleties öltözetű hölgyének is nehezére esik a premier planos kitárulkozás. Így amolyan védtelen, kiszolgáltatott gyereknek érzi magát. Ilyen a kézmozdulata. Olyan, mint a hóban keresztet vető nebulóké.

A nyolcvanas években született a *Változatok II.* című alkotás is, amely a többször feldolgozott Menyasszonyság gondolatát idézi. Erre utal a fejkötő, a finom művű, csipkés ruházat, a virágokkal ékes, ünnepi környezet. De most már a tárgyi konkrétság szervesen összefonódik a kozmikus léptékű jelképi ábrázolással. Itt a növényekből kibomló félkörben az égboltot szemlélhetjük, miként a világos, körszerű fejforma is a napkorongot juttatja eszünkbe. A gócsörtös, népies ízű fafigura pedig nyilvánvaló rokonságban áll a korábban elemzett nőalak formaképletével, a keresztalakzattal. Igaz, itt egy örömittas mozdulatot látunk, akárcsak az *Ünnep* gyermekeinél. Persze a corpus motívum így is benne marad a menyasszonyi vidámság látomásában. Úgyhogy e relati-

visztikus, többsíkú tolmácsolási formában testvéri közelségbe és átfedésbe kerül az élet és a halál, az öröm és a bánat képzete.

Már e korai érett alkotásból is világosabbá válhat az Ünnep kifejezési metódusa, egyszersmind a mitikus anyaszerep kérdése is. Horóczi Margitot éppen a rejtőzködés és a személytelenebb, általánosabb megjelenítés igénye vitte el az individualizált corpus-képzetekig. Jelen esetben azonban nem csupán a keresztény jelkép szimpla átvételét kell regisztrálnunk. A művész ugyanis a népi tárgykultúra köznapi darabjaiban éppúgy felismerte az elemi keresztformulákat, mint a növények és virágok szárrendszerében. Ezzel akarva-akaratlanul is egyetemes emberi jelképre talált rá. Amely legvégső eredetét tekintve mélyebb és pogányabb a krisztusi legendáriumnál: az anyatermészet formai, funkcionális rendjében gyökeredzik. Innen adódik, hogy az előbbi corpus-menyasszony ujjongani is tud kitüntetett léthelyzetének. Miként az *Ünnep* viduló gyerkőcei is a keresztlétre vannak felfűzve: akár az édesanyjuk.

A virágindás szecessziótól induló művész végül is egy olyanféle vizuális jelbeszédre bukkant rá, amely ugyanúgy tükrözi rajongó természetszeretetét, absztrahálási szándékát, mint rejtőzködő, szerény magatartását. Talán az eddigiekből is kitűnhetett: valójában a népművészet világszemléleti, formai hatásáról van szó. Édesanyja tudniillik szépen varrt és hímzett, sőt, bababútorok festésével is foglalkozott. Ugyanakkor modern képzőművészetünkben sokan dolgoznak a néphagyomány vonzáskörében. (Pl. Korniss Dezső, Schéner Mihály, Kátai Mihály, Samu Géza, Halmy Miklós.) Természetesen Kalmárné Horóczi Margitnak közöttük a helye.

Az igazi művészek nemcsak felhasználják, hanem megújítják a készen kapott formai, szellemi hagyományokat. Horóczi Margit is ezt teszi. Az Ünnep viduló, pálcikaformátumú gyerekei például aligha ismerősek a népművészet kelléktárában. Itt sokkal inkább a gyerekrajzok világára gondolhatunk. Már csak azért is, mert az alkotó hosszú évekig rajzot tanított, szakkört vezetett egy kecskeméti iskolában. A korai *Nagyanyám kendőjén* már ott világít egy suta, széttárt karú nebuló.

Horóczi Margit hol a vékonyabb, törékenyebb keresztlétre hivatkozik, hol meg vaskos, monumentális megfelelőikre. Az anyaság képzete mindenesetre majd mindig az utóbbi formátumban jelentkezik. Akár az Ünnepen is. Ám honnan ez az erőteljes corpus-alakzat? Közismert, hogy a krisztusi gondolatra utaló képzőművészeti ábrázolások lépten-nyomon a szokványos, inkább gótikus küllemű keresztmotívumokat idézik. Más kérdés, hogy a naiv, népi kőfaragók faluszéli feszületei gyakran eltértek a professzionálisan elfogadott aránybeli normáktól. Ha átlapozzuk *A magyar nép díszítőművészetét* (Domanovszky György, Akadémiai K., Bp., 1981.), akkor a Nógrád megyei kőcorpusok egynémelyikében könnyen felismerhetjük az alkotó által alkalmazott sajátos viszonyrendet. Azaz, a vaskos, méretes kereszt és a vékony, törékeny figura kontrasztját.

Az Ünnep kompozícióján egy személytelen anyacorpusszal szembesülünk. Ám személytelenség ide, önfeladás oda: Horóczi Margit így sem tagadja meg női mivoltát. Először is a vaskos, erőteljes feszületformával öntudatlanul is becsempész valami markáns, férfias elemet a képbe. Azt is mondhatnám: egyféle titkos varázslatossággal majdhogynem teljessé teszi a család, az Ünnep képzetét. Akár az ősi temetkezéseknél: ő is díszes, méltóságos, füzérekkel átszőtt öltözetet ad kifeszített figurájára. Aki ilyenformán valami védelmező,

áldást osztó pappá szelídül. Ráadásul a képfelület egészét behálózó, pöttyöző előadással egészen légies, álomszerű könnyedséget és átlátszóságot kölcsönöz a formák megjelenésének. E „pointilista" tolmácsolásnak azonban édeskevés köze van a századforduló analitikus, tudományos ízű színkezeléséhez, például Seurat felfogásához. Annál ez oldottabb, közvetlenebb, érzékibb természetű. Horóczi Margit festészete az egyik oldalon az ikonok bensőséges, ám kimért világával kerül távoli rokonságba. Másrészt óhatatlanul magán viseli a népművészetre is olyannyira jellemző iparművészeti meghatározottságot. Mintha csipkéből szőtt mítoszokat látnánk. És mintha Ferenczy Noémi visszafogott, érzékeny szelleme folytatódna itt. Aki talán a legközelebbi szellemi, érzelmi rokonnak is felfogható.

Egy újszerű festői jelrendszerben a pogányabb, eredetibb gondolatfelvetésnek is ott kellene lennie. A fiatal Horóczi Margit sem tudott megállapodni önmaga viráglétének egyértelmű és végleges evidenciájánál. Inkább a költővel együtt emberileg, művészileg is belátta a „Virág voltam, gyökér lettem" fájdalmasan szép bölcsességét. Voltaképpen e gyökérlétben rejtőző szolgálat-etika erősödik fel az egymást váltó anyacorpus-képzetekben: az alázat, a szeretet apoteózisa. Amelyet nem rendelhetünk alá folyton-folyvást megannyi szerepkörnek, érdeknek és praktikának.

Kalmárné Horóczi Margit festészete ugyanis szinte észrevétlenül visszahozta évtizedeink vizuális közlésrendszerébe a matriarchátus szellemiségét: a feltételek nélkül is szolgáló anyaisten gondolatát. Amivel látszólag jócskán hátralépett a ködbe vesző történelmi időbe. Pedig az sem lehet teljességgel véletlen, hogy éppen korszakunk feminista törekvéseivel párhuzamosan születik meg egy olyan művészet, amely a hagyományos férficorpusok mellé a második nem feszületeit is bátran odahelyezi.

SZUROMI PÁL